

ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

Серія «Питання політології»

Випуск 44

Заснована 1993 року

Харків

2023

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 21 від 27.11.2023 р.)

Індексується: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

Головний редактор:

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступник головного редактора:

Журженко Т.Ю. – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія);

Відповідальний секретар:

Комарова Т.Г. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. – доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Звонкова Г.Л. – к.і.н. ст. наук. співробітник відділу історії та соціології науки та техніки ДУ "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва" НАН України;

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Качмарський М. – доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. – співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, доцент;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21570 – 11470Р від 21.08.2015

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2023

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

**THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series «Issues of Political Science»

Issue 44

Established in 1993

Kharkiv

2023

The Journal addresses the current problems of theory and practice of political processes in the context of globalization.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol number № 21 від 27.11.2023).

Indexed: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science».

Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Editor-in-Chief*);

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Visiting Professor in the Political Science Department at the University of Vienna (Austria) (*Deputy Editor*);

Tetiana Komarova – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Executive Secretary*);

George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);

Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);

Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);

Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);

Marcin Kaczmarek – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);

Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);

Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Associate professor;

Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science;

Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);

Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;

Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;

Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

Galyna Zvonkova – Ph.D. in Historical, Senior Researcher, Department of History and Sociology of Science and Technology SI «G.M.Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies NAS of Ukraine».

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Web-site: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

The articles were reviewed internally and externally.

Certificate of state registration KB № 21570 – 11470P dated 21.08.2015

© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2023

ЗМІСТ

Комарова Т.Г. Демократичний вибір України: зміст та параметри політичного інжинірингу	7
Баталов О.А., Паламарчук М.В. Поняття політичної стабільності та політичних конфліктів	15
Денисюк С. Г., Фокін Я.Ф. Національна ідентичність як фактор міжнародної безпеки: політико-правовий аналіз	19
Шманатов М.С. Окупація – значення, суперечності та виміри поняття	26
Чорненький О. О. Онлайн соціальні мережі та їхній вплив на політичну участь громадян	41
Сімонов М.А. Глобальні інфраструктурні ініціативи «Пояс і шлях» та «PGII» як новітній аспект політичного протистояння КНР та США	49
Пефтиц В.М. Перша марокканська криза: маленька держава між великих вогнів	54
Кошельник В.Е. Вірмено-азербайджанський конфлікт: хронологія подій та політичний аспект	61

CONTENT

Komarova T. Democratic Choice of Ukraine: Content and Parameters of Political Engineering.	7
Batalov O., Palamarchuk M. The Concept of Political Stability and Political Conflicts	15
Denysiuk S., Fokin Ya. National Identity as a Factor of International Security: Political and Legal Analysis	19
Shmanatov M. Military Occupation: Meaning, Contradictions, and Dimensions of the Concept.	26
Chornenkyi O. Social Media and Their Effecto on Political Participation	41
Simonov M. Global Infrastructure Initiatives «Belt and Road» And «Pgii» as the Newest Aspect of the Political Rivalry between the PRC and the USA.	49
Peftits V. The First Moroccan Crisis: a Small State Between Great Fires	54
Koshelnyk V. Armenian-Azerbaijjan Conflict: Chronology of Events and Political Aspect	61

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01>
УДК 323:004(477)

Тетяна Геннадіївна Комарова

професор, доктор політ. наук, Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків
t.komarova@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: ЗМІСТ ТА ПАРАМЕТРИ ПОЛІТИЧНОГО ІНЖИНІРИНГУ

Розглядаються актуальні проблеми сучасної демократії. Аналізуються ключові параметри демократичного вибору українського суспільства, серед яких: можливості співрозвитку демократії як форми духовного спілкування та як форми ефективного управління державою; потенціал даної форми управління для розвитку конкурентоспроможності суспільства у сучасному світі. Науковий інтерес спрямований на вивчення базисних точок демократичного вибору. Розглядається проблема політичного інжинірингу в інформаційну епоху. Визначається, що політичний інжиніринг – це система технік та технологій управління, яка у тактичному та стратегічному планах спрямована на креативно-ефективне суспільне конструювання та проєктування. Ефективний політичний інжиніринг – умова подолання деструктивних явищ, важливим серед яких є надмірне зростання випадковості в політичній сфері. Увага приділяється специфіці експлікації концепту ціннісних смислів (аксіологічних) в інформаційну епоху.

Проаналізовано основний зміст ціннісних настанов як важелів політичної адаптації суспільства, політичного режиму. Відзначається негативізм тенденції переважання технології над аксіологією у сфері духовно-практичної діяльності людини. Сучасне розуміння демократії віддзеркалює напругу викликів: процедурні аспекти переважають над змістовними. Відзначається загострення протиріч у сфері таких важливих цінностей як стабільність, демократія, свобода. Наголошується на тому, що важливі ризики інформаційної епохи обумовлені використанням аксіологічних смислів політичної розваги, карнавалізації та гламуризації політичного простору. Пропонуються шляхи подолання негативних тенденцій.

Ключові слова: *політичний інжиніринг, політична адаптація, демократія, свобода, інформаційна епоха, ціннісні смисли.*

Як цитувати: Комарова, Т.Г. 2023. Демократичний вибір України: зміст та параметри політичного інжинірингу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01>

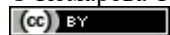
In cites: Komarova, Tetiana. 2023. Democratic choice of Ukraine: content and parameters of political engineering. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01> (in Ukrainian)

Розбудова демократії в Україні припала на кінець ХХ – початок ХХІ ст. Колишні республіки СРСР по-різному проходили період демократизації, але у будь-якому разі всім довелося стикнутися з такими загальними завданнями пострадянської доби

на шляху встановлення демократичних параметрів суспільства, як: вивчення та визначення базисних точок демократичного вибору, пошук нових форм ефективного управління державою, врахування ризиків інформаційної епохи, подолання негативних проявів карнавалізації та гламуризації політичного простору.

На риси карнавальності як ознаки сучасності у політиці, культурі, релігійному та приватному житті звертали увагу італійський культуролог У. Еко, українські науковці М.Пашкевич, Н.Шавошкина, О. Мальцева,

© Комарова Т. Г., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License 4.0**.

М. Петрушкевич та ін. Головним чином за фахом це філософи та культурологи. Нашим завданням є розглянути актуальні проблеми сучасної демократії крізь призму вищезазначених особливостей інформаційної епохи, визначити основні параметри демократичного вибору суспільства, дослідити демократію як «форму морального і духовного спілкування» (Дж. Дьюї) та форму управління, яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності суспільства та держави у світі.

Скептичний погляд У.Еко стосується насамперед суспільств сталої демократії. Так, на жаль, ми все частіше порівнюємо політику з «видовищем». Нас вже не шокує, як усе більше набуває дискредитації законодавчий орган країни – парламент, а політика здійснюється у телестудіях, подібно до гладіаторського бою (Еко 2000: 146). То ж не дивно, що після закінчення передвиборчих перегонів політичні актори часто забувають про свої обіцянки, бо вже використали весь свій політичний темперамент під час безкоштовних гучних розважальних заходів та роздавань різних товарів широкого вжитку. Часом здається те, що розуміння демократії лине до найгірших форм за часів кризи римського республіканського устрою, формулою яких було горезвісне гасло «Хліба та видовищ!».

Про демократію як етичний та соціальний ідеал і форму правління є безліч праць закордонної, вітчизняних досліджень. У цьому сенсі слід вказати на теоретичні доробки Р. Арона, Р. Даля, С. Гантінгтона, К. Поппера, Ф. Хайєка, Дж. Сарторі, Дж. Грея, С. Ліпсета, Ч. Ендрейна, А. Лейпхарта, І. Валерстайна та ін. Серед українських політологів можна назвати М. Сазонова, О. Фісуна, М. Шаповаленко, В. Горбатенка, В. Бебика, В. Журавського, О. Чемшита, О. Новакову, С. Наумкіну, С. Телешуна та ін.

Як справедливо підкреслив один із засновників харківської школи політичної науки М. Сазонов, термін «демократія» спотворюється та втрачає первісний зміст (Сазонов 2007: 83). І цей висновок є актуальним і сьогодні, коли є загроза розкладу демократичного ідеалу, розпорошення демократичних ціннісних смислів, карнавалізації політики. Наявною є відсутність у більшості населення сталих уявлень про сутність демократії як системи управління державою із ефективним політичним інжинірингом. Мета статті – визначення ґрунтовних параметрів демократичного вибору суспільства, дослідження демократії як форми морального і духовного спілкування (Дж. Дьюї) та

форми управління. Методологічним засобом реалізації завдань статті є звернення до еволюційних складових ставлення до демократії в українському суспільстві, дослідження взаємодії суспільства, індивіда та держави у напрямку демократичного вибору. Метод соціальної каузометрії допоможе виявити цілісну картину суспільного життя у поєднанні минулого, сучасного та майбутнього через причинно-цільові зв'язки, окреслити реперні точки щодо демократичного вибору українського суспільства, визначити принципові складові ефективного політичного інжинірингу.

Вертикальна соціальна структура суспільства, зазначила М. Пашкевич, схильна до своєрідного «перевертання», наслідком чого є «перевертання» у культурі, тобто карнавал. Карнавал є локалізоване у просторі й часі санкціоноване порушення соціальної структури. «Низи» завжди прагнуть взяти першість над «верхами» реально чи віртуально. Карнавал у суспільстві виконує роль «водорозділу» між живим соціальним життям та його сурогатом і ґрунтується на карнавалізації, хоча остання не зводиться винятково до карнавалу (Пашкевич 2018: 17).

Саме демократичний вибір, його параметри дозволяють розглянути демократію як модель динамічної стабільності. Оскільки демократія – це не щось раз і назавжди набуте у незмінній формі, а така система суспільної взаємодії, що розвивається, дозволяє ефективно адаптуватися до змін. У загальній формі вона дійсно становить своєрідний ідеал розвитку, що надає змогу громадянам контролювати систему управління, тих, хто керує державою. Статичний підхід до розуміння складових демократії, наявність/відсутність яких є визначенням немовби цивілізованості, на нашу думку, живить комплекс меншовартості у тих народів, які не можуть беззаперечно довести деяким «контролерам» наявність повного комплексу вимог до демократичності. Досить часто можна бачити інтенцію різних політичних еліт у глобальному світі апелювати до демократичного ідеалу, використовувати його задля своїх приватних, корисних цілей. Часто, на жаль, політики вкладають у термін «демократія» свій досить перекручений зміст, який має замало спільного з демократією, намагаються використовувати демократичний бренд задля позначення ним таких суспільних та політичних практик, які не мають нічого спільного з реальною демократією (Сазонов 2007: 83). Визначень демократії надто багато, щоб можна було зафіксувати у

суспільстві його статичний образ. Тож не до кінця визначений, більше того не повністю усвідомлений ідеал-статус призводить до знецінення самої ідеї демократії, теоретичної плутанини та суспільної фрустрації. Це налаштовує активних політичних акторів на впровадження фасад-моделі, що відображує перекручені уявлення. Тому пострадянські суспільства у намаганнях позбутися «пост»-якості за різними позиціями, як справедливо визначає О. Фісун, опиняються ближчими до неопатримоніалізму, ніж до демократії, що виплекана у межах західноєвропейської політичної традиції. Іншими словами, значна частка політичних режимів на пострадянському просторі є значною мірою інституційно-політичною декорацією, що приховує реальний зміст владних відносин, імітуючи демократичний процес, вони маскують і легітимізують рішення, що приймаються реальними «тіньовими» центрами влади (Fisun 2023: 120-121). Перебіг подій у глобальному політичному просторі, щодо демократичних трансформацій багатьох суспільств свідчить про наявність як зовнішньополітичних, так і внутрішніх прихильників нав'язування достатньо невизначеного, поверхневого, статично-формального за критеріями розуміння демократії як моделі суспільного розвитку.

Дж. Дьюї стверджував, що народження політичних форм не відбувається у вимірі раз і назавжди. Найзначніша зміна, що відбулася, є результатом цілого ряду численних адаптацій, пристосувальних реакцій стосовно конкретної ситуації. Аналіз цих змін допомагає розрізняти тенденцію відносно стійких змін в одному векторі. На думку Дж. Дьюї, політична демократія виникла як певний кінцевий наслідок множини реакцій пристосування до величезної кількості ситуацій, серед яких не знайдеться двох однакових, але які мали тенденцію до сходження в деякому спільному для них підсумку (Ryan's 1997). Ми можемо підтримати погляд американського філософа про те, що демократія не є результатом дії тільки політичних сил та факторів, як не є вона і породженням якогось первісного тяжіння або іманентної ідеї.

Кожне суспільство має свій шлях до набуття демократичної якості, своє визначення складових політичного інжинірингу, що формує цю якість. Важливим принципом цього визначення повинно бути постійне реагування на дисфункції у суспільному розвитку, та їхнє усунення, відмова від тих, що вже знайомі суспільству із поперед-

ніх політико-управлінських конфігурацій. На нашу думку, пріоритетними є складові буденної постійної роботи, руху до підвищення ефективності управління суспільними процесами задля реалізації завдань конкурентоспроможності у глобальному світі.

Кращим мірилом для оцінки будь-якої моделі суспільства є ідеал, через який воно впроваджує форми свого життя, та ступінь реалізації цього ідеалу. Демократія виступає етичними та соціальним ідеалом, що заснований на ідеї про укорінення в людині особистості із насправді безмежними та натхненними здібностями.

Базисна модель сучасної демократії у якості визначеного методу управління стала результатом низки адаптацій щодо конкретних ситуацій. Вона є знаковим напрямком розвитку західноєвропейської християнської цивілізації тривалий час. Ідеологеми лібералізму надали демократії як формі державного управління та формі духовного спілкування між людьми значного творчого поштовху. Елементи давньогрецької демократії: ізономія – рівність перед законами, ізегорія – свобода висловлювання та ізотимія – рівність політичної участі стали невід'ємними частками поряд із таким основним сучасним принципом відкритого суспільства таким, як пріоритет прав і свобод особистості.

Саме ця вимога щодо побудови суспільного цілого, попри всяку критику, забезпечила великою мірою практичну ефективність політичного інжинірингу у країнах стабільної демократії протягом досить тривалого часу. Порівняно з недемократичними режимами демократичні режими гарантують більшу ступінь класичних свобод, більш представницьке політичне керівництво, більш високу можливість того, що політика, яка провадиться, відповідатиме інтересам більш широких соціальних груп (Dahl 2006). Такі умови надають людині можливості отримання соціально комфортного, захищеного влаштування в житті, ширші можливості для свого розвитку, відбувається діалектична взаємодія свободи особи та ефективності держави, насамперед через інструменти політичного інжинірингу. С. Ліпсет, приміром, підкреслює той факт, що ця інструментальна ефективність, однією зі складових якої є економічна ефективність, має більше значення для демократії, ніж для автократії (Lipset 1963), оскільки демократія базується на згоді. Механізм її функціонування забезпечує наявність максимально широкого доступу до структур прийняття рішень для різних соціальних груп та окремих

осіб, а це своєю чергою забезпечується за умов сучасних демократій, на думку Й. Шумпетера, через формування політичної еліти шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців (Шумпетер 1995).

С. Ліпсет, спираючись на різні дослідження вчених, виділив таку залежність: чим більше розвиненою є країна в економічному й культурному плані, тим більша ймовірність того, що в ній наявна система конкуруючих партій, існує стійка демократична держава (Lipset 1963). Свідченням про це є і звернення до показника рівня економічного розвитку та модернізованості суспільства. Індекс комплексного розвитку включає такі складові як: рівень прибутку на душу населення, рівень індустріалізованої урбанізованості, профспілкову та банківську активність, використання нових методів щодо ведення сільського господарства, наявний середній рівень освіти, показники щодо стану охорони здоров'я, розвитку транспорту, рівень оподаткування, розвиток засобів масової інформації та інші.

Факт першості країн стабільної демократії у вимірі параметрів визначення цього індексу доводить, що визнання і захист свободи особи сприяє розвитку суспільства і що лише за умови гідного соціального життя може реалізуватися повною мірою зміст свободи.

Ш.Л. Монтеск'є визначав, що свобода – це безпека громадян, яка гарантована законом. Інше визначення свободи – плюралізм поглядів, відсутність нав'язування державою будь-яких поглядів. Свобода це також свідомо участь громадян у справах суспільства, особливо у політичному процесі. Р. Арон зазначав ці три підходи як класичні та додав ще два (Aron 1990: 234). Він вважав, що свобода – це можливість покращення свого соціального становища та відсутність сваволі по відношенню до особи, справедливості, яка існує у взаєминах між людьми, передбачає отримання винагород пропорційно докладеним зусиллям (Aron 1990: 234). Саме ці параметри становлять ціннісний зміст державно-управлінських механізмів, завдяки яким різні соціальні групи з різними поглядами на внутрішню політику могли б збільшувати свою здатність впливати на структури прийняття рішень, при цьому зберігаючи головні стабілізуючі підвалини політичного режиму. При цьому сформовані взаємовідносини особистості і держави передбачають систему прямих і зворотних зв'язків, будуються на узгодженні інтересів. Громадяни пов'язують реалізацію своїх

інтересів з певним (демократичним) порядком. Інтеграція суспільства відбувається на синтезі ідеологем лібералізму й демократичного правління та добровільному делегуванні громадянами управлінських повноважень своїм представникам. І все за це за умови ініціативи з боку громадян щодо визначення напрямку та способів існування суспільства як цілого.

Досвід європейських країн, які наближаються у своєму розвитку до базисної моделі сучасної демократії, на нашу думку, має значення для того, щоб в Україні формувалася власна стратегія та розроблялися форми впровадження цінностей демократичного вибору. Власна формула високо-ефективного, конкурентоспроможного інжинірингу у сфері державного управління повинна враховувати оптимальне поєднання держави – суспільства – індивіда. Зрозуміло, що набуття повноцінного добору параметрів демократичного вибору можливо за умов тривалої еволюції. Для нашої країни стратегічно важливо дотримання такого варіанта розвитку. Однак у тактичному плані, безумовно, необхідними є трансформаційні прориви, на це повинні бути спрямовані концентрація зусиль політичної волі, суспільних уподобань на певних основних точках демократичного вибору. Алгоритм щодо цих базисних точок може бути визначений шляхом аналізу двох груп факторів: ставлення населення до політико-управлінської моделі, що існує, це перше, і можливості, які властиві державному управлінню, політичному режиму в цілому, це друге. Перша група факторів визначається характером панівної політичної культури та співвідношення інтересів соціальних груп, що є основними. Друга група факторів розкривається через соціально-економічні можливості, показники державного управління, рівень інституціоналізації політичних відносин, через якості політичних лідерів.

На нашу думку, одне з питань розвитку українського суспільства потребує уваги у сфері політичного інжинірингу, за нашим визначенням може бути схарактеризовано як базисна точка демократичного вибору. Для суспільства у процесі демократичного реформування необхідним є поєднання свободи й рівності, реалізація у суспільстві розуміння свободи як справедливості. Український дослідник М.М. Ковалевський, один із тих, хто стояв у витоків вітчизняної політології, визначав на межі ХІХ–ХХ століття, що суспільні та політичні реформатори, як би широко вони не розуміли свої завдання,

жоден з них, мабуть, не може розраховувати на успіх своїх схем, коли у них вимоги суспільної солідарності, справедливості не будуть визнані рівними із вимогами автономії особистості, свободою її фізичних та моральних проявів (Красівський 2011: 337). Це, на його погляд, є запорукою від демократичного цезаризму. Демократичний цезаризм не може являти собою стійку форму правління. Стабільним порядком політичного устрою є той, за якого у народу є свобода самовизначення, причому у тій самій мірі, як і у індивідів, що поєднуються у цей народ. Завданням влади є забезпечення дотримання цієї вимоги щодо солідарності у суспільстві як норми права (Красівський 2011).

На жаль, сьогодні українське суспільно-політичне життя демонструє тенденцію до розходження принципових вимог демократизму та лібералізму. На прикладі української історії початку ХХ ст. досить рельєфно можна простежити драму розведення та протиставлення у політичній сфері векторів демократизму і лібералізму. Рівність та свобода різними політичними силами часто сприймалися як антиподи, що кінець-кінцем призвело до того, що один із векторів остаточно виродився у напругу плебейської руйнації, інший сконцентрувався на охоронній тенденції, яка фокусувалася лише на політичній свободі. Ця проблема, на нашу думку, є актуальною і сьогодні. Політичний інжиніринг за українських умов повинен бути спрямований на гармонізацію реалізації політичної та економічної свободи. Загальновідомою є теза Дж. Локка про те, що свобода є власністю на своє життя. Ефективні можливості людини щодо розпорядження власністю, свобода в економічній сфері є запорукою формування інтересів індивідом, що дозволяють формувати успішне та конкуренто-спроможне суспільство. Іншими словами, кризові явища у соціально-економічній сфері, зубожіння значної частки населення, великий розрив між статками багатих та бідних, відсутність впливової соціальної групи середнього класу, що є за своєю суттю основою стабільності, створюють суспільні виклики та підвищують можливість конфліктних ризиків. Можна констатувати, що для формування ефективного політичного інжинірингу та, відповідно, подолання загроз проявів крайньої, і можливо випадково-ситуативної нестабільності необхідно достатньо чітко уявлення про ці складові демократичного вибору. Важливі практичні заходи щодо стабілізації соціально-еконо-

мічної сфери тому, що диспропорції між демократизмом та лібералізмом можуть породжувати кризове невдоволення демократичними цінностями в цілому, а ставлення до демократії може нагадувати трюїзм, який заявляли та не думають враховувати.

Ейфорійне сприйняття ліберальних цінностей на початку 1990-х в українських реаліях було практично антитезою несвободі радянського тоталітарного режиму. Демократія виявлялась за таких умов втіленням міфічно казкового ідеалу, який може бути найближчим майбутнім. Розходження очікувань та реалій суспільного буття у цей час призвело до нарощування фрустраційних політико-культурних настанов. Значна частка соціальних уподобань більшості населення почала зводитися до принципів елементарного виживання. Однак наявним є й той факт, що попри кризові прояви, постійно докладалися зусилля задля збереження суспільної стабільності, задля формування суспільного цілого на засадах порозуміння та суспільної злагоди. Безумовно, у цих процесах важлива роль належить державі, яка багато в чому формує та захищає національні інтереси, сприяє викристаленню можливостей набуття державного стрижня суспільного життя. Ми були свідками у той час внутрішнього збирання суспільства і держави. Позитивні наслідки цього невпинного та багато в чому невидимого, особливо для пересічного спостерігача, руху вочевидь помітними стали на початку наступного століття. Вони проявилися через поживлення економічної кон'юнктури у внутрішньому розвитку, у зростанні соціально-економічних показників, у позитивному розвитку зовнішньополітичного іміджу країни. Однак, на жаль, досить справедливою виявилася теза Дж. Кіна, що свобода являє собою спроможність до постійної ініціативи як у суспільних, так і у політичних справах (Keane 2013). До регресивно-негативних проявів призвела недостатня обізнаність пересічних громадян щодо змістовних складових демократичного вибору, відсутність сталих навичок політичної участі, демократичної ініціативності більшості населення. І до сьогодні західні спостерігачі та українська спільнота визначають, що прояви корупційної складової у сфері державного управління ще не до кінця подолані. Процеси, які О. Фісун визначає як неопатримоніальну приватизацію держав (Fisun 2023), для українського суспільства все ще залишаються на рівні викликів. Політичний інжиніринг за таких умов має бути спрямований на

запобігання будь-яким намаганням перерозподілу державно-управлінських функцій, преференцій між представниками різних політичних еліт, на остаточне викорінення будь-яких намагань виявляти та реалізувати свої орієнтації та вподобання на корпоративно-кланових засадах.

Політична практика сьогодні, особливо за умов воєнного стану, ставить високі вимоги всім своїм учасникам. Це стосується високої ціни та складності політичних рішень, адекватності та відкритості інформації, важливої для прийняття швидких, однак, раціональних політичних рішень, наявності спеціальних знань та навичок особливо для тих, хто несе відповідальність за прийняття політичних та управлінських рішень. Практика показує, що участь у політиці більшості населення, навіть у країнах, де демократія має сталий характер, носить вельми помірний характер. Більше того, надмірний прояв активності населення може розширювати конфлікти, особливо, коли до політики у формах спонтанного включення залучаються у великій кількості вчорашні абсентеїсти. Ідеальне розуміння демократії, мабуть, не є абсолютною вимогою стабільного політичного впорядкування. Це, згідно зі справедливим визначенням Дж. Сарторі, може призвести всю систему до банкрутства. Завдання демократичного реформування, поєднані із вимогами підтримки стабільності, протистояння агресії, потребують відповідальності еліт перед громадянами, наявності гарантованих, дієвих механізмів з боку останніх щодо моніторингу та контролю сфери прийняття політичних рішень. Слід акцентувати, що, на наш погляд, контроль і постійна здатність громадян до раціонального та зацікавленого контролю, ініціативи як у суспільних, так і у політичних справах є доленосними щодо результатів та якості як окремих політичних рішень, так і стратегічного курсу країни в цілому.

Усталений демократичний соціально-політичний устрій, за якого власність на засоби виробництва, статус, право прийняття рішення і сама історичність – більш ніким не привласнюються (Keane 2013). Упривласнення державних функцій загрожує суспільному розвитку, оскільки призводить до впровадження клептократичних принципів у державному управлінні. За таких умов, як і за умов, наприклад, тоталітарної моделі, сама ідея державності переживає кризу. Серед загроз демократичному вибору слід виділити законодавчо-правове безладдя, ситуація запутаності та взаємозаперечли-

вості законів, наявність заздалегідь не здійснених вимог, які підживлюють, на жаль, зловживання у державно-представницькому середовищі. У такому разі громадяни можуть опинитися заручниками недостатньо визначеної державної відповідальності, коли до будь-кого може у разі необхідності застосований репресивний державний механізм. Неопатримоніальні інтенції, живляться страхом політико-суспільної беззахисності пересічних громадян, інфантильністю людей, відсутністю розвинених структур громадянського суспільства. Останнє, згідно з визначенням Дж. Кіна, повинно стати для політичної влади вічним «більмом на оці» (Keane 2013). Повноваження різноманітних організацій громадянського суспільства необхідно формувати таким чином, щоб пересічні їхні члени могли впливати на своїх політичних представників, у разі необхідності контролювати їх. Суспільство повинно мати чіткі «правила гри», за яких відносно гармонійно сполучались би вимоги можливості опозиційності різних інтересів та одночасно примирення і солідарності, що породжує ефект порозуміння у суспільстві.

Для України важливішим запобіжником від порушення демократичних базисних основ є наочне втілення продекларованих та закріплених у Конституції країни принципів демократії, прав та свобод громадянина. У плюралістичному суспільстві, яке підтримується цілеспрямованою державною політикою, найбільш репрезентативно реалізуються принципи свободи та рівності. Високий рівень автономії соціальних груп, організацій, що представляють їхні інтереси, автономія індивідів один до одного й до інститутів та представників державної влади повинні поєднуватися з юридичною та політичною рівністю. Саме реалізація у суспільному та політичному житті цих принципів автономії-рівності сприяє запобігання переважанню приватних інтересів у сфері прийняття політичних та управлінських рішень, що з великою вірогідністю може призводити своєю чергою до налаштування до надмірної концентрації влади.

Серед основних параметрів демократичного вибору було розглянуто такі: співрозвиток демократії як важливої форми духовної взаємодії у суспільстві та як форми політичного інжинірингу; поєднання рівності й свободи; створення запобіжних механізмів зміцненню неопатримоніальних тенденцій. Однак питання дослідження параметрів демократичного вибору, безумовно, потребує подальших розвідок. У цьому

контексті, на нашу думку, слід приділити увагу тому, як глобалізація та цифровізація суспільної взаємодії, впровадження технологій штучного інтелекту впливають на

ціннісні смисли та практики сучасної демократії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Eco, Umberto. 2000. *Apocalypse Postponed: Essays by Umberto Eco*. Indiana University Press. 240 p.
2. Сазонов, М.І. 2007. Західні демократії. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу /За заг. Ред. В. С.Бакірова, М.І. Сазонова. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна : 81-120 (in Ukrainian).
3. Пашкевич, М.Ю. 2018. Карнавальність як феномен сучасної культури та суспільно-культурного життя. *Культура і сучасність: Альманах 2*: 16-21 (in Ukrainian).
4. Fisun, Oleksandr, Movchan, Uliana. 2023. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In: *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War* /Edited by Bálint Madlovics and Bálint Magyar. Central European University Press : 119-139.
5. Ryan's, A. 1997. *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*. New York. : W. W. Norton & Company. 416 p.
6. Dahl, Robert. 2006. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Lipset, Seymour Martin. 1963. *Political Man: the Social Bases of Politics*. Anchor Books.
8. Шумпетер, Й. 1995. Капіталізм, соціалізм і демократія К.: Основи. 528с. URL.: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shumpeter_Yozef_A/Kapitalizm_sotsializm_i_demokratia.pdf (in Ukrainian).
9. Charles de Montesquieu. 1989. *The Spirit of Laws*. New York: Cambridge University Press.152 p. URL.: <https://books.google.nl/books?id=F8xEX8uw8C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
10. Aron, Raymond. 1990. *Democracy and Totalitarianism: A Theory of Political Systems*. University of Michigan Press. 262 p.
11. Красівський, О. 2011. Ковалевський Максим Максимович, *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво : 336-337 (in Ukrainian).
12. Keane, John. 2013. *Democracy and Media Decadence*. Cambridge: Cambridge University Press. 261p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107300767>

Стаття надійшла до редакції 29.09.2023.

Стаття рекомендована до друку 31.10.2023.

Tetiana Komarova

Professor, Dr.Sc. in Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
t.komarova@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

DEMOCRATIC CHOICE OF UKRAINE: CONTENT AND PARAMETERS OF POLITICAL ENGINEERING

The article is devoted to the issue of the modern democracy. The key parameters of democratic choice of Ukrainian society are analyzed such as: possibilities of co-development democracy as form of spiritual intercourse and as form of effective government; potential of this form of management for development of competitiveness of society in a modern world. Scientific interest is directed on the study of base points of democratic development. The problem of political engineering in the information age is considered. It is determined that political engineering is a system of management techniques and technologies, which in strategic and tactical terms is aimed at creative and effective social design and construction.

Effective political engineering is a condition for overcoming destructive phenomena, the most important of which is the excessive growth of the phenomenon of randomness in political development. The article is devoted to the specifics of the explication of the concept of value (axiological) meanings in the information age. The content of axiological guidelines, which are a priority for political adaptation of both society and the political regime, is analyzed. The negativism of the tendency to prioritize technology over axiology in the spiritual and practical mastery of the world by man is noted. The challenges of modernity reflect on the understanding of democracy: procedural aspects prevail over substantive ones. The aggravation of contradictions in the orbit of such more important axiological meanings as stability, democracy, and freedom is logical.

It is emphasized that the important risks of the information age are due to the use of axiological meanings of political entertainment, carnivalization and glamorization of the political space. The author identifies ways to overcome negative trends.

Keywords: *political engineering, political adaptation, democracy, freedom, information age, values.*

REFERENCES

1. Eco, Umberto. 2000. *Apocalypse Postponed: Essays by Umberto Eco*. Indiana University Press. 240 p.
2. Sazonov, M. 2007. Western democracies. *Comparative Politics. the Main Political Systems of the Modern World* /in general Ed. V. S. Bakirova, M.I. Sazonova. Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazin: 81-120 (in Ukrainian).
3. Pashkevich, M. 2018. Carnival as a Phenomenon of Modern Culture and Socio-Cultural life, *Culture and Modernity: Almanac 2*: 16-21 (in Ukrainian).
4. Fisun, Oleksandr, Movchan, Uliana. 2023. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In: *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War* /Edited by Bálint Madlovics and Bálint Magyar. Central European University Press : 119-139.
5. Ryan's A. 1997. *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*. New York. : W. W. Norton & Company, 416 p.
6. Dahl Robert. 2006. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Lipset, Seymour Martin. 1963. *Political Man: the Social Bases of Politics*. Anchor Books.
8. Schumpeter J. 1995. *Capitalism, socialism and democracy* K.: Fundamentals. 528 p. URL.: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shumpeter_Yozef_A/Kapitalizm_sotsializm_i_demokratiia.pdf (in Ukrainian).
9. Charles de Montesquieu. 1989. *The Spirit of Laws*. New York: Cambridge University Press. 152 p. URL.: <https://books.google.nl/books?id=F8xEX8uw8C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
10. Aron, Raymond. 1990. *Democracy and Totalitarianism: A Theory of Political Systems*. University of Michigan Press. 262 p.
11. Krasivskyi, O. Kovalevskyi Maksym Maksymovych, Political encyclopedia. Editorial staff: Yu. Levenets (head), Yu. Shapoval (deputy head) and others. K.: Parliamentary Publishing House, 2011 : 336-337 (in Ukrainian).
12. Keane, John. 2013. *Democracy and Media Decadence*. Cambridge: Cambridge University Press. 261p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107300767>

The article was received by the editors 29.09.2023

The article is recommended for printing 31.10.2023

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-02>

УДК 323:316.3

Олексій Анатолійович Баталов

доцент кафедри політології, к. філос. н.,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
o.batalov@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Меланія Володимирівна Паламарчук

студентка бакалаврату кафедри політології,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
milanapalamarcuk@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-5089-2608>

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Досліджуються феномени політичної стабільності та політичних конфліктів. Аналізуються аспекти і фактори, що впливають на політичну стабільність, а також теоретичні підходи до аналізу політичних конфліктів та політичної стабільності. Стисло розглянуто особливості таких наукових підходів до визначення політичної стабільності: інституціональний, соціально-економічний, психологічний, геополітичний, системний. Надано власне визначення політичної стабільності як стійкості політичної системи, що означає відсутність різких змін та жорстких конфліктів принаймні протягом певного (бажано тривалого) часу. У вигляді таблиці подано систематизовані ключові аспекти цього поняття за допомогою різних підходів. У широкому сенсі політична стабільність буде враховувати такі аспекти, як громадянська участь, соціальне планування та економічна стабільність. У вузькому сенсі політична стабільність означатиме відсутність радикальних змін протягом певного періоду.

Аналізуються такі теоретичні підходи до аналізу політичних конфліктів: реалістичний, ліберальний, марксистський та постмодерністський. Реалісти вважають, що політичні конфлікти виникають через боротьбу за владу, ліберали вбачають причини виникнення конфліктів в недостатньому співробітництві між основними суб'єктами політики, марксистки розглядають політику як відбиття класових та економічних конфліктних відносин, а постмодерністи стверджують, що політика (де)конструюється через розмаїття дискурсивних практик.

Розглядаються такі методи розв'язання конфліктів у науковому середовищі, як: підтримання балансу сил (реалісти); апеляція до права та активізація перемовин заради припинення конфліктів (ліберали); загострення конфлікту для того, щоб суспільство, пройшовши через революційні події, перейшло в нову якість (марксистки); підтримання діалогу та толерантності в суспільстві (постмодерністи).

Ключові слова: *політична стабільність, політичні конфлікти, стійкість політичної системи, баланс сил, перемовини, революція, методи розв'язання конфліктів.*

Як цитувати: Баталов, О.А., Паламарчук, М. В. 2023. Поняття політичної стабільності та політичних конфліктів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 15-18. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-02>.

In cites: Batalov, Oleksii, Palamarchuk, Melania. 2023. The Concept of Political Stability and Political Conflicts. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 15-18. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-02> (in Ukrainian).

© Баталов О.А., Паламарчук А. В., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Актуальність цієї статті зумовлена необхідністю дослідження політичної стабільності (зокрема, шляхів її досягнення) та політичних конфліктів (особливо факторів, що призводять до їх виникнення та розвитку).

Дослідженням політичної стабільності та політичних конфліктів займається значна кількість дослідників, серед яких перш за все необхідно виокремити таких всесвітньо відомих науковців, як Льюїс Козер, Семюел Гантінгтон та Кеннет Уолтц.

Метою статті є дослідження феноменів політичної стабільності та політичних конфліктів, їх взаємозв'язку. Це передбачає перш за все розгляд аспектів і факторів, що впливають на політичну стабільність, а також різних теоретичних підходів до аналізу політичних конфліктів та політичної стабільності. *Завданнями статті* є:

- розглянути основні наукові підходи (інституціональний, соціально-економічний, психологічний, геополітичний, системний) до визначення політичної стабільності;
- надати власне визначення феномену політичної стабільності;
- розглянути основні теоретичні підходи (реалістичний, ліберальний, марксистський, постмодерністський) до аналізу політичних конфліктів;

- систематизувати наявні методи розв'язання конфліктів.

Політична стабільність – це стійкість політичної системи, тобто відсутність різких змін та конфліктів принаймні протягом певного (бажано тривалого) часу. Вона включає: соціальний консенсус, стійкість інститутів, правову державність та ефективність управління. У широкому сенсі політична стабільність враховує такі аспекти: громадянська участь, соціальне планування та економічна стабільність. У вузькому сенсі політична стабільність означає відсутність радикальних змін протягом певного періоду у таких політичних системах, як уряд або парламент. Акцент робиться на уникненні тимчасових криз, конфліктів та порушень порядку. Політична стабільність вимірюється відсутністю великих змін у політичних структурах, ефективністю реагування уряду на виклики та узгодженістю дій між ключовими політичними гравцями (Bhat 2014). В таблиці 1 систематизовано ключові аспекти цього поняття за допомогою різних підходів. Кожен підхід розглядає політичну стабільність з різних ракурсів, розкриваючи її виміри та взаємодії з іншими соціальними та економічними факторами.

Таблиця 1.

Основні підходи до визначення політичної стабільності

Підхід	Опис
Інституціональний	Оцінка стійкості політичних інститутів та їхньої здатності забезпечити безпеку, законність і функціональність політичної системи. Цей підхід вивчає роль та ефективність основних політичних установ, таких як парламент, уряд, судова система та інші.
Соціально-економічний	Враховання рівня соціальної стабільності та економічного розвитку як важливих чинників політичної стабільності. Аналізується вплив економічних умов та соціальних факторів на політичний порядок та стабільність.
Психологічний	Розгляд відносин між політичними лідерами та громадянами, вивчення психології мас та рівня громадянської довіри. Оцінюється сприйняття влади, ступінь легітимності політичних лідерів та рівень задоволеності громадян політичним процесом.
Геополітичний	Урахування таких зовнішніх чинників, як міжнародні відносини та геополітичне середовище. Аналізується вплив зовнішніх сил на політичну стабільність країни чи регіону, включаючи дипломатичні відносини, міжнародні угоди та геополітичні конфлікти.
Системний	Розгляд політичної стабільності як взаємодії різних системних елементів: політичних, економічних, соціальних та інших. Оцінюється взаємодія та вплив цих елементів один на одного, що дозволяє отримати комплексний погляд на стан політичного середовища.

Визначення політичної стабільності завжди вимагає урахування контексту та мети, оскільки це поняття може трактуватися різними способами залежно від обста-

вин. У політично стабільному середовищі влада діє в межах конституційних повноважень, забезпечуючи порядок та

враховуючи інтереси різних верств населення, що є ключовою умовою для розвитку.

Політичні конфлікти, з точки зору політології, визначаються як конфронтація між різними політичними силами, спрямована на здобуття або збереження влади, впливу та ресурсів (Kirshner 2000). Поняття конфліктів може мати різні прояви та відбуватися на різних рівнях суспільства. Вони можуть призводити до соціальних розколів, економічної нестабільності та загострення конфліктів, що загрожує в першу чергу загальному розвитку суспільства.

Політологи, які досліджують зазначену проблематику, визначають політичний конфлікт, як проявлення суспільних нерівностей та суперечностей через розбіжності у цінностях, ідеологіях та інтересах різних соціальних груп. Так, на думку Козера, конфлікти є рушійною силою соціальних змін, тобто можуть викликати перегляд існуючих норм і структур, що згодом призводить до їхньої адаптації або заміни новими, більш ефективними. Конфлікти виявляють соціальні проблеми, які потребують вирішення, і через це сприяють прогресу та розвитку суспільства. З точки зору міжнародного права, це суперечка між державами та іншими міжнародними акторами, що включає в себе територіальні, економічні чи ідеологічні аспекти. Часто конфлікти можуть виникати через розбіжності в розподілі економічних ресурсів (Barnes 2023).

Політичний конфлікт виникає тоді, коли суб'єкти політики мають протилежні інтереси, цінності чи домагання, які не можуть бути задоволені одночасно. Його форма, інтенсивність, тривалість та наслідки можуть варіюватися. Він може бути патентним чи виявленим, низької чи високої інтенсивності, короткостроковим чи довгостроковим, локальним чи глобальним, внутрідержавним чи міждержавним. Виникнення політичного конфлікту проходить через певні етапи, пов'язані з політичним процесом, і розуміння цих етапів є корисним для розробки стратегій запобігання та вирішення таких конфліктів.

Теоретичні підходи до аналізу політичних конфліктів можна розділити на чотири основні групи: реалістичний, ліберальний, марксистський та постмодерністський. Реалісти вважають, що політичні конфлікти виникають через боротьбу за владу та безпеку, а ліберали вбачають причини їх виникнення в недостатньому співробітництві та інтеграції між суб'єктами політики. Марксистки розглядають політику як відбиття

класових та економічних відносин, а постмодерністи стверджують, що політика конструюється та деконструюється через розмаїття дискурсивних практик. Кожен підхід має власні методи розв'язання політичних конфліктів: реалісти підтримують баланс сил, ліберали – міжнародне право та дипломатію, марксистки – соціальну революцію, а постмодерністи – діалог та толерантність (Arena 2020).

У розумінні політичних конфліктів важливу роль відіграють різноманітні фактори, що визначаються політичним контекстом. Цей контекст включає історичні, соціокультурні, економічні та інші особливості кожної конкретної ситуації чи періоду. Історичний досвід є ключовим та використовується для розуміння причин, характеристик і наслідків конфліктів. Культурні та соціальні впливи відіграють важливу роль у визначенні теорій про конфлікти, а економічні умови визначають розподіл ресурсів та влади, що впливає на конфлікти (Parker, Goldstone 1992).

Висновки. У сучасному глобалізованому світі політична стабільність є важливою складовою для забезпечення ефективного функціонування політичних систем та уникнення конфліктів. Політичний конфлікт визначається різними соціальними, політичними й економічними факторами, що породжують суперечності та нерівності. Він може приймати різні форми та мати відмінні наслідки. Політична стабільність є важливою умовою для розвитку суспільства, тоді як політичні конфлікти можуть викликати соціальні розколи та економічну нестабільність. Розуміння різних аспектів та вимірів цих явищ допомагає ефективніше аналізувати та вирішувати виклики, що стоять перед сучасною політикою.

Політичні конфлікти розглядаються як конфронтації між політичними силами, що спрямовані на здобуття чи збереження влади, впливу або ресурсів. Конфлікти можуть бути як внутрішньодержавними, так і міждержавними, з різними формами, інтенсивністю та наслідками.

Для забезпечення політичної стабільності необхідно враховувати різноманітні фактори, що впливають на політичну систему, та використовувати комплексні підходи до їхнього аналізу. Ефективне розв'язання політичних конфліктів потребує використання інституційних механізмів, діалогу та співпраці між різними соціальними групами.

Аналіз конкретних політичних конфліктів (у тому числі поточних), розробка

рекомендацій для їх вирішення – це може
бути завданням вже наступної роботи.

Стаття надійшла до редакції 6.09.2023

Стаття рекомендована до друку 16.10.2023.

Oleksii Batalov

Associate professor of the Department of Political Sciences, PhD in Philosophy,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
o.batalov@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Melania Palamarchuk

bachelor's degree student of the Department of Political Sciences
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv city, 61022, Ukraine,
milanapalamarcuk@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-5089-2608>

THE CONCEPT OF POLITICAL STABILITY AND POLITICAL CONFLICTS

The phenomena of political stability and political conflicts have been studied. Aspects and factors influencing political stability have been analysed, as well as theoretical approaches to analysing political conflicts and political stability.

The peculiarities of scientific approaches to determining political stability have been briefly considered. Namely: institutional, socio-economic, psychological, geopolitical, and systemic. The actual definition of political stability has been provided as the stability of the political system, which means the absence of sudden changes and severe conflicts for at least a certain (preferably long) time. The systematized key aspects of this concept have been presented in table form using different approaches. Political stability will consider such aspects as civic participation, social planning and economic stability. In a narrow sense, political stability would mean the absence of radical changes during a certain period.

The following theoretical approaches to the analysis of political conflicts have been analysed: realist, liberal, Marxist and postmodernist. Realists believe that political conflicts arise due to the power struggle, liberals see the causes of disputes in insufficient cooperation between the main subjects of politics, Marxists consider politics as a reflection of class and economic conflict relations, and postmodernists argue that politics is (de)constructed through diversity discursive practices.

The following methods of conflict resolution in the scientific community have been considered: maintaining the balance of power (realists); appeal to the law and intensification of negotiations to end conflicts (liberals); aggravating the conflict for the society, having passed through revolutionary events, to move into a new quality (Marxists); maintenance of dialogue and tolerance in society (postmodernists).

Keywords: *political stability, political conflicts, stability of the political system, balance of power, negotiations, revolution, conflict resolution methods.*

REFERENCES

1. Arena, V. 2018. Ancient history and contemporary political theory: the case of liberty. *History of European Ideas*, 44:6, 641-657. <https://doi.org/10.1080/01916599.2018.1513704>
2. Barnes, N. 2023. The Enduring Influence of The Logic of Violence in Civil War. *Civil Wars*. Vol. 25. № 2-3: 569–576. <https://doi.org/10.1080/13698249.2023.2253044>
3. Bhat, I. 2014. A. Book Review: Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord* in the World Political Economy. *Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation*. Vol. 10. № 2 : 168–171. <https://doi.org/10.1177/2319510x14536257>
4. Kirshner, J. 2000. Rationalist explanations for war? *Security Studies*. Vol. 10. № 1: 143–150. <https://doi.org/10.1080/09636410008429423>
5. Parker, G., Goldstone, J. A. 1992. Revolution and Rebellion in the Early Modern World. *The American Historical Review*. London: Oxford University Press. Vol. 97. №. 5: 1488-1489. <https://doi.org/10.2307/2165954>

The article was received by the editors 6.09.2023.

The article is recommended for printing 16.10.2023.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-03>
УДК 323.2

Світлана Георгіївна Денисюк

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри права та права Європейського Союзу
Державного податкового університету,
svetadenisiyk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1489-2236>

Ярослав Федорович Фокін

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та права Європейського Союзу
Державного податкового університету,
fokin8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4625-2006>

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Аналізуються такі феномени, як національна ідентичність, українська національна ідентичність та їхній вплив на державну та міжнародну безпеку. Розкривається сутність національної ідентичності, фактори її формування, вплив різних чинників на розвиток цього феномена. Дослідження національної ідентичності з точки зору безпеки зумовлено сучасними суспільно-політичними реаліями, міжнародними конфліктами, кризами та війнами. Доводиться необхідність досягнення консенсусу через формування національної ідеї, структурування ідентифікаційних базисних патернів на ґрунті національної ідентичності та ефективної системи політичної комунікації задля досягнення діалогу та забезпечення безпеки на різних рівнях.

Звертається увага на вплив потужних міграційних процесів на формування національної ідентичності в країнах Європи та Північної Америки. Підкреслюється необхідність врахування цих процесів у прийнятті важливих політичних рішень, законів та законодавчих актів, створенні певних політичних інституцій, у формуванні культурної політики держави тощо. Українська національна ідентичність розглядаються у контексті російсько-української війни, яка стала додатковим чинником усвідомлення української національної ідентичності для громадян інших національностей в Україні. З іншого боку, країна-агресор здійснює не лише військові дії, але й потужний маніпулятивний вплив як на громадян РФ, інших держав світу, так і на українців.

Проаналізовано вплив інформаційно-комунікативних технологій з боку РФ для міжнародної безпеки. Звертається увага на складність реалізації існуючих положень міжнародного права в аспектах відповідальності держав-агресорів за здійснені ними злочини.

Ідеться про побудову довіри та діалогу між владою і громадянами. Підкреслено актуальність пошуку політико-правових механізмів впливу на держав-агресорів та притягнення їх до відповідальності.

Ключові слова: *національна ідентичність, українська національна ідентичність, політична культура, менталітет, гуманітарне право, міжнародне право, відповідальність у міжнародному праві, технології політичної комунікації.*

Як цитувати: Денисюк, С. Г., Фокін, Я. Ф. 2023. Національна ідентичність як фактор міжнародної безпеки: політико-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 19-25. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-03>

In cites: Denysiuk, Svitlana, Fokin, Yaroslav. 2023. National Identity as a Factor of International Security: Political and Legal Analysis. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44 : 19-25. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-03> (in Ukrainian).

© Денисюк С. Г., Фокін Я. Ф. 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Сучасна наука трактує поняття «ідентичність» як усвідомлення людиною своєї сутності, походження шляхом ідентифікації себе з певним етносом/народом. Ідентичність справедливо розглядають як головний цивілізаційний та соціокультурний атрибут нації. Як відомо, ідентичність, з одного боку, базується на спільній історії, мові, звичаях, цінностях і традиціях, що визначають особливості спільноти. Йдеться про нематеріальну складову, яка поєднує людей разом, виховуючи почуття гордості та приналежності до певної нації. З іншого боку, громадяни живуть у державі заради спільних намірів та цілей.

Звертаючись до аналізу історичного ґрунту національної ідентичності, зауважимо, що вона полягає в усвідомленні вагомості епохальних подій, які стали для людей віхами історичного поступу, які визначають сенс і формують стратегію нашого сьогодення. Крім того, національна ідентичність охоплює низку політико-правових аспектів, які демонструють згуртованість нації навколо правових та політичних інституцій, засад, цінностей, принципів, персоналій, які їх запровадили, розвивали, та якими сьогодні послуговується українське суспільство.

В умовах російсько-української війни, питання розвитку та збереження української національної ідентичності набуває особливої актуальності, адже це є складовою національної стійкості та перемоги. До того ж, особливої вагомості набуває питання державної та міжнародної безпеки. Тому важливо розглянути чинники, які за сучасних умов впливають на розвиток української національної ідентичності як фактор міжнародних відносин, комунікації та безпеки.

Взагалі проблеми національної ідентичності досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Так, відомими є праці Е. Сміта, П. Алтера, Р. Брубекера, Дж. Скопфліна, Б. Йека, К. Нілсена, У. Кімлика, Т. Найгута, Дж. Джозефа та інших.

Еволюцію та трансформацію української національної ідентичності з урахуванням складного історичного розвитку суспільства (війни, революції, радянське минуле тощо), політико-правових та культурних чинників аналізували такі українські науковці, як О. Бабкіна, О. Андреєва, С. Бойко, П. Гнатенко, В. Горбатенко, В. Давидюк, Т. Дацюк, А. Денисюк, А. Семенюк-Прибатень, Н. Ротар та інші. Аналітики розглядали різні моделі, які сприятимуть подальшому усвідомленню цього феномена, основні історичні

концепції формування української ідентичності, та пропонували шляхи її адаптації і збереження в умовах євроінтеграційних процесів. Однак потребують додаткового дослідження певні сучасні ризики на шляху поглиблення української національної ідентичності та її ролі у просторі міжнародних відносин і безпеки.

Термін «ідентичність» використовується у політичних, психологічних та юридичних науках. Звернемо увагу також на «політичну ідентичність» та «національну ідентичність», де спільнота виступає колективним суб'єктом з відмінною ідентичністю. Зазначимо, що національна ідентичність не обмежується кордонами певної країни, а етнічна ідентичність – це особливі цінності, культура, традиції та обрядовість нації. У контексті нашого дослідження зупинимось на аналізі української національної ідентичності з точки зору міжнародних відносин.

Як правило, під національною ідентичністю мають на увазі сприйняття індивідом своєї приналежності до соціуму, в якій люди об'єднані спільним громадянством. Звичайно, тут впливають такі чинники, які мова, історія, культурна й історична пам'ять, традиції, спільна територія, економіка, законодавство, певна політична система тощо. Отже, можна стверджувати, що національна ідентичність ґрунтується на близькості індивіда до нації на основі емоційного контакту та наслідування громадянами спільних цінностей і традицій (Березовська, Дацюк, Семенюк-Прибатень 2023 : 66).

Значення питання національної ідентичності для безпеки держави є вельми важливим. Від змісту і характеру національної ідентичності(-ей) значною мірою залежить як характер розвитку відносин у суспільстві між різними групами населення, так і майбутнє самої держави загалом. Від того, чи населення певної держави ідентифікує себе, свої інтереси з державними, чи держава розуміється як перешкода для реалізації політичних, економічних, культурних, етнічних, релігійних, мовних тощо інтересів, безпосередньо залежить територіальна цілісність країни, стан взаємин між різними групами населення, міра консолідованості та сприйняття суспільством власного майбутнього у межах певної держави, повага й довіра до державних інституцій, законів, символів тощо. Можна стверджувати, що більшість внутріполітичних проблем, з точки зору безпеки від негативних процесів у європейських державах та державах

Північної Америки, відбувається переважно через кризу національних ідентичностей.

Питання зростання кількості мігрантів серйозно впливають на зміст національних ідентичностей. Вихідці з Азії та Африки, які нині проживають у промислово розвинутих країнах Європи, часто провокують випадки насильства на расовому і національному ґрунті. З початком російсько-української війни багато українців, росіян переїхали на тимчасове проживання у різні країни світу. Відомими, на жаль, є приклади вбивства українців через національну приналежність в Німеччині. Кількість мігрантів та їх нащадків у країнах Європи досягла того рівня, коли вони можуть впливати на автохтонні народи щодо власних національних ознак. Так, істотні зміни в уявленнях про німецьку націю відбуваються через потужні турецьку, сірійську, албанську діаспори, французька нація зазнає істотних змін через вихідців з арабських країн тощо.

Стосовно України варто відзначити відсутність єдиного проекту національної ідентичності, що ґрунтується на національній ідеї, яка може консолідувати громадян всіх регіонів та представників усіх соціальних груп. Натомість наявною є конкуренція та дискусія щодо кількох проектів національної ідентичності з характерними національними ідеями та ідеалами. Певною заміною національної ідеї стала чітка стратегія та підтримка євроінтеграційного курсу державою. Але питання формування та закріплення національної ідеї залишається актуальним.

Розглядаючи національну ідентичність, звернемо увагу на класифікації, які розкривають певною мірою її сутність. У науковій літературі, як правило, виокремлюють особисту і колективну ідентичність (Денисюк 2023а). Крім того, аналітики звертають увагу на наявність пострадянської ідентичності та антиукраїнської (проросійської, а в окремих випадках проугорської тощо) ідентичностей. Це люди, які вважають, що Україна не має права на існування і повинна бути, так би мовити, «розподілена» між державами-сусідами. Українська етнічна (або інтегрально-націоналістична ідентичність) ніби звернена у минуле. А «нова» проєвропейська ідентичність має переважно економічні чинники як певні доміанти. Наявною є й ідентичність, тобто її відсутність, коли люди відчувають і вважають себе вільними від ідентичності. Звичайно, є і українська національна (громадянська) ідентичність, коли не є перепону будь-яка етнічна приналежність для того,

щоб ідентифікувати себе українцями (Дзьобак 2023).

Аналізуючи питання безпеки, розглянемо такий аспект, як наявність в Україні громадян, які досі мають проросійські настрої та ідентифікують себе з Російською Федерацією (РФ). Вони, очікуючи повернення СРСР, вірячи у дружні стосунки з державою-агресором, поширюють відповідні принципи у соціальних групах, і у регіонах. Не секрет, що цю особливість регіональної субкультури України активно використовує влада РФ для спроб розколу українського суспільства. Таку саму технологію (підживлення ідей розколу) РФ використовує і в інших державах на власну користь. В Україні це проявляється у використанні всіх каналів інформаційних комунікативних технологій для поширення дезінформації серед українців з метою знищення культури, «переписання» історії України. Зрозуміло, що тотальний план РФ провалився, але російсько-українська війна продовжується та існує загроза безпеці України (та іншим державам) через спроби агресора зруйнувати національну ідентичність. Тому повинна продовжуватись робота для поглиблення консолідації українців на основі формування спільної національної ідентичності (Денисюк 2023b: 28).

Відомо, що людина оцінює конкретну ситуацію та усвідомлює свою приналежність до певного соціуму через стійкий емоційний зв'язок, що виникає на основі спільних мови, традицій, культури, політики, а також прийняття правової системи, групових норм та цінностей. При цьому національна ідентичність є стійким та, одночасно, динамічним феноменом (Стегній, Дзьоба, Жуковський, Железняк 2020). Отже, на неї можна впливати і певним чином скеровувати.

Будь-яка держава має регіональні відмінності та, відповідно, національну ідентичність. Під час формування державної політики та відповідних законів і законодавчих актів ці особливості важливо враховувати. До прикладу, на території нашої держави існують різні регіональні політичні субкультури (ментальні особливості, різне історичне минуле тощо), наявним є розмаїття політичних поглядів та інтересів. Нагадаємо, що під політичною субкультурою розуміють сукупність однорідних ціннісних орієнтацій і відповідних їм форм політичних активностей громадян та певних груп. Субкультура є частиною загальної культури нації, яка в окремих аспектах суттєво відрізняється чи протистоїть цілому, але у головних моментах узгоджується з культурою

нації, є її продовженням (Бурдяк, Ротар 2000: 13).

Класифікації політичних субкультур, які детально проаналізовані у науковій літературі, демонструють чіткій зв'язок з наявними національними ідентичностями в українському суспільстві. Як слушно зазначав О. Рудакевич, окрім офіційно задекларованої політичної культури правлячого режиму, в сучасному українському суспільстві функціонували політичні субкультури екстериторіального характеру: національно-радикальна (націоналістична), національно-демократична, субкультура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька культура. До того ж, існували субкультури регіонального типу: східно- і західноукраїнська субкультури (Рудакевич 2013).

Зокрема, політична субкультура українських росіян і загалом сходу України мала певні специфічні риси (орієнтація на підтримку ідей україно-російської державної двомовності, подвійного громадянства, федеративного державного устрою, стратегічного союзу України з РФ, поглиблення економічних зв'язків тощо). Тому погоджуємось із позицією О. Рудакевича, що в деяких регіонах сходу і півдня України домінували політична культура українських росіян та інерційна комуно-більшовицька субкультура, а на заході – українська національно-демократична та національно-радикальна субкультури (Українське суспільство: моніторинг соціальних змін 2018: 29).

Проте з початку широкомасштабної російсько-української війни 2022 р. вагома частка українських росіян побачила реальні цілі держави-агресора та відбулися зміни у політичній свідомості цих громадян, їхній політичній поведінці та ідентичності. Крім того, громадяни з одних регіонів України переїжджали до інших у пошуках відносно безпечного місця проживання. Відповідно, носії різних регіональних політичних субкультур опинились в іншому субкультурному просторі, що знову почало змінювати їхні установки та цінності. На цьому етапі виникли і додаткові складнощі у питаннях безпеки на всіх рівнях.

Певним викликом для української ідентичності було те, що у 2018 р. 3,1% респондентів вважали себе громадянами СРСР (неіснуючої держави). Але важливим було те, що 29,8 % респондентів ідентифікували себе лише з місцем проживання (містом, селом); 3,3% українців вважали себе громадянами світу, а Європи – 1,9%. Отже, у 2018 р. практично 40% респондентів шукали і

відчували свою ідентичність за межами національного самовизначення (Осадченко 2018: 464). А ідентифікація себе, як українців, менше була притаманна громадянам Сходу України (52%) та Донбасу (45%) (Українське суспільство: моніторинг соціальних змін 2018).

Такі результати демонстрували не обхідність формування політики консолідації суспільства, що потребувала і певних змін у законах. Зокрема, ідеться і про глибоку продуману політику та закон, який стосується мовного питання. На жаль, питання мови часто використовувались в нашій державі для розколу суспільства, хоча через низку демократичних процедур варто було зменшити напругу у суспільстві. В цьому складному процесі могли б допомогти громадські обговорення, проведення численних дискусій та конференцій з цієї теми як в Україні, так і за її межами.

Без належної уваги до публічних обговорень цієї теми, без фінансування різних культурно-просвітницьких проектів, демократизації у прийнятті важливих рішень складно сьогодні протистояти пропаганді держави-агресора. Маючи фінансові можливості, РФ має досить багато засобів масової інформації в різних державах світу і поширює лише власну позицію і погляд на російсько-українську війну. А це є проблемою безпеки не лише на державному рівні, але й на міжнародному. Тому є нагальною потребою прийняття відповідних законів, які б містили розроблені механізми відповідальності за надання неправдивої інформації з боку міжнародних акторів, за роздмухування міжнародних конфліктів через інтернет-канали тощо.

Звичайно з національною ідентичністю в Україні відбулися суттєві позитивні зміни, не дивлячись на потужний вплив РФ. За результатами загальнонаціонального опитування в Україні «Ідеологічні маркери війни», проведеного 27 квітня 2022 р., українцями вважали себе 92% громадян, 5% відносили себе до росіян, 3% – до інших етносів (Укрінформ 2022).

Однак вплив маніпулятивних технологій та викривлення інформації з боку РФ продовжується, на тимчасово окупованих територіях України постійно загарбники проводять ідеологічну роботу, яка спрямована на конфлікт з українською владою. Нині одним із значних ризиків для української ідентичності є масштабна підтримка державою-агресором сепаратистських рухів в Україні, адже це політико-економічний та військовий

вплив (Степико 2019 : 258). До того ж, варто згадати й про «лінгвоцид» (заборону української мови на тимчасово окупованих територіях (ТОТ)), який постійно здійснює РФ в Україні, й про викрадення людей. Якщо додати сюди психологічний вплив на свідомість громадян на ТОТ України, який стосується підживлення різних страхів, блокування соціальних мереж (Viber, Instagram, Twitter, Google і YouTube) на цій території з інформацією з України, то це є загрозою безпеці в значних масштабах. Поки, на жаль, в правовому полі немає чіткого механізму практичної реалізації відповідальності за такі міжнародні злочини.

Звичайно, сьогодні українська влада та активісти вишукують різні технології та вибудовують, передовсім, довіру та діалог між з громадянами різних регіонів та владними інституціями. Всім зрозуміло, що перемогти агресора можна лише об'єднавшись і зміцнивши репутацію нашої держави. На жаль, Україна ще має низький рейтинг у Індексі сприйняття корупції. За 2022 р. цей показник був 33 бали із можливих 100 (Corruption Perceptions Index – CPI), а засвідчувало його збільшення. Тоді Україна отримала 116 позицію із 180 країн у CPI (Index of perception of corruption – 2022), а у 2023 р. відбулось значне покращення результату – 104 місце. У цьому рейтингу враховується оцінка корупції у політико-правовій системі під час війни. Зокрема, значну увагу було приділено потенційній або наявній корупції у вигляді надмірної вибіркової протекції, прийняттю певних законів, непотизму, резервуванню робочих місць, товарообігу, таємному фінансуванню політичних партій і підозрілим контактам між політикою й бізнесом тощо (Corruption Perceptions Index 2023).

Однак Україна має значний прогрес у боротьбі з корупцією, який продовжується навіть у період російсько-української війни. Це й ухвалення державної Антикорупційної стратегії, призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), що активізувало розслідування корупційних злочинів (Денисюк 2020: 549). Ці успіхи, безумовно, повинні бути відомі як в Україні, на ТОТ, так і за її межами. Одним із таких механізмів поглиблення національної ідентичності та об'єднання українців є створення онлайн-платформ для розвитку діалогу між представниками різних регіонів, легітимації політичних рішень. Важливо, щоб українці з ТОТ відчували дотичність до прийняття рішень в Україні та мали підтримку з боку

українського суспільства. Крім того, слід надавати громадянам інформацію про реалізацію євроінтеграційного курсу держави, успіхи у подоланні корупції на всіх рівнях. Україна зробила європейський вибір, тому повинна бути повага та рівність всіх перед законом.

Отже, проблематика поглиблення і подальшого розвитку національної ідентичності є важливим фактором як державної, так і міжнародної безпеки. Суперечки щодо цієї теми є постійно актуальними як у політикумі, так і серед громадян у світі та в Україні. Як показала політична практика, недостатньо уваги з боку політичних інституцій до питань національної безпеки стало причиною деструктивних сценаріїв як в окремих державах, так і у світі загалом. З огляду на проблеми утвердження спільної для всіх етнічних, культурних, мовних, релігійних тощо груп населення та регіонів України національної ідентичності, слід звернути особливу увагу на посилення авторитету держави як інструменту реалізації прав і свобод громадян, на поглиблення і розвиток діалогу між владою і громадянами (в тому числі, на ТОТ). У цьому сенсі важливими є такі стратегічні кроки: розвиток довіри до держави як гаранта захисту прав і свобод громадян України; проведення конституційної реформи з метою збалансування повноважень усіх гілок влади, що мінімізує міжвладні конфлікти; підвищення ефективності боротьби з проявами корупції; реалізація стратегічного пріоритету (зазначеного в Указі Президента «Про стратегію національної безпеки України») щодо досягнення національної єдності та консолідації суспільства через подолання як об'єктивних, так і суб'єктивних суперечностей соціокультурного, етнічного, мовного, конфесійного, міжрегіонального та регіонального характеру, програми з конкретними колом виконавців та механізмами реалізації; створення стратегії гуманітарного розвитку держави, яка б містила чіткий вектор державної політики у гуманітарній, та безпековій сфері.

Подальшого дослідження потребує пошук політико-правових механізмів впливу на суб'єктів політики на міжнародному рівні, які порушують міжнародні домовленості, конвенції, розпочинають війни та втручається у внутрішні справи інших держав світу. Проблема відповідальності політичних акторів на міжнародній арені на часі є вельми актуальною, не дивлячись на значну кількість міжнародних інституцій, які повинні гарантувати міжнародну безпеку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Березовська, Т. І., Дацюк, Т. К., Семенюк-Прибатень, А. В. 2023. Правові аспекти української національної ідентичності: від історії до сучасності. *Global Innovations and Collaborative Solutions in Contemporary Science*. Вип. 5: 65-69.
2. Денисюк, А. В., 2023а. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства. Дис. на здобуття ст. д-ра філософії (політ. науки). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/denysiuk/Denysiuk_diss.pdf
3. Дзюбак, В. 2023. Національна ідентичність як складова національної стійкості. *Lb.ua*. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html
4. Денисюк, А. В. 2023 б. Національна ідентичність як основа для консолідації українського суспільства. *Evropský politický a právní diskurz*. Том 10. Вип. 5 : 5-11. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2023.10.5.1>
5. Стегній, О. І., Дзюба, І. М., Жуковський, А. І., Железняк, М. Г. 2020. Національна ідентичність. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-71062>
6. Бурдяк, В. І., Ротар, Н. Ю. 2000. *Політична культура, ідеологія, психологія*: Навч. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута.
7. Рудакевич, О. М. 2013. *Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження*. Тернопіль: ТНЕУ. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/rudakevych_matrytsia.pdf
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2018. Вип. 5 (19). URL: <https://isnasu.org.ua/publish/ukrainske-suspilstvo/issues.php>
9. Осадченко, П. О. 2018. Особливості ідентичності громадян України: проблеми та перспективи консолідації суспільства. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи»*, 16.12.2016 р. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>
10. Укрінформ. 5 травня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua>
11. Степики, М. Т. 2019. Сучасні виклики український національній ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 3-4 (99-100): 253-265 URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/stepyko_suchasni.pdf
12. Index of perception of corruption – 2022. 2023. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattva-koruptsiyi-2022>
13. Corruption Perceptions Index 2023. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/en/>
14. Денисюк, А. В. 2020. Особливості владно-громадського діалогу в українському суспільстві. *Science, society, education: topical issues and development prospects: Abstracts of II International Scientific and Practical Conference Kharkiv. Ukraine 20-21 January: 547-550*. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/30686?s how=full>

Стаття надійшла до редакції 4.09.2023.

Стаття рекомендована до друку 17.10.2023

Svitlana Denysiuk

Doctor of political sciences, Professor,
Professor of the Department of Law and European Union Law
of the State Tax University,
svetadenisiyk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1489-2236>

Yaroslav Fokin

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor of the Department of Law and Law of the European Union
State Tax University,
fokin8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4625-2006>

NATIONAL IDENTITY AS A FACTOR IN OF INTERNATIONAL SECURITY: A POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article analyses such phenomena as national identity, Ukrainian national identity and their impact on state and international security. The essence of national identity, the factors of its formation, the influence of various factors on the development of this phenomenon are revealed.

The study of national identity in terms of security is conditioned by modern socio-political realities, international conflicts, crises and wars. The author proves the necessity of reaching consensus through the

formation of a national idea, structuring of identification patterns based on national identity and an effective system of political communication in order to achieve dialogue and ensure security at various levels. Attention is drawn to the impact of powerful migration processes on the formation of national identity in Europe and North America. The author emphasises the need to take these processes into account when making important political decisions, laws and legislative acts, creating certain political institutions, shaping the state's cultural policy, etc.

The Ukrainian national identity is considered in the context of the Russian-Ukrainian war, which has become an additional factor in the awareness of Ukrainian national identity for citizens of other nationalities in Ukraine. On the other hand, the aggressor country carries out not only military actions, but also a powerful manipulative influence on citizens of the Russian Federation, other countries of the world, and Ukrainians. The author analyses the impact of information and communication technologies on international security. Attention is drawn to the difficulty of implementing the existing provisions of international law in terms of the responsibility of aggressor states for their crimes.

It is about building trust and dialogue between the government and citizens. The author emphasises the urgency of finding political and legal mechanisms to influence aggressor states and bring them to justice.

Keywords: *national identity, Ukrainian national identity, political culture and consciousness, mentality, humanitarian law, international law, responsibility in international law, political communication technologies.*

REFERENCES

1. Berezovska, T. I., Datsyuk, T. K., Semenyuk-Prybaten, A. V. 2023. Legal aspects of Ukrainian national identity: from history to the present. *Global Innovations and Collaborative Solutions in Contemporary Science*. Vol. 5: 65-69 (in Ukrainian)
2. Denysiuk, A. V., 2023a. Political dialogue as a factor of consolidation of Ukrainian society. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy (Political Science). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/denysiuk/Denysiuk_diss.pdf (in Ukrainian)
3. Dziobak, V. 2023. National Identity as a Component of National Resilience. *Lb.ua*. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html (in Ukrainian)
4. Denysiuk, A. V. 2023 b. National identity as a basis for the consolidation of Ukrainian society. *Evropský politický aprávní diskurz*. Vol. 10. Iss. 5 : 5-11. <https://doi.org/10.46340/eppd.2023.10.5.1> (in Ukrainian)
5. Stegnyy, O. I., Dziuba, I. M., Zhukovskiy, A. I., Zhelezniak, M. G. 2020. National identity. *Encyclopaedia of Modern Ukraine / Ed. by [and others]; NAS of Ukraine, National Academy of Sciences*. Kyiv: Institute of Encyclopaedic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-71062> (in Ukrainian).
6. Burdiak, V. I., Rotar, N. Y. 2000. Political Culture, Ideology, Psychology: A Study Guide / Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi: Ruta. (in Ukrainian).
7. Rudakevich, O. M. 2013. Political culture of national communities: theory and research methodology. Ternopil: TNEU. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/rudakevych_matrytsia.pdf (in Ukrainian).
8. Ukrainian society: monitoring of social changes. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2018. Iss. 5 (19). URL : <https://isnasu.org.ua/publish/ukrainskesuspilstvo/issues.php> (in Ukrainian).
9. Osadchenko, P. O. 2018. Peculiarities of the identity of citizens of Ukraine: problems and prospects for the consolidation of society. Informational and analytical materials for the Professional discussion «Consolidation of Ukrainian society: ways, challenges, prospects», December 16, 2016. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> (in Ukrainian).
10. Ukrinform. May 5, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua> (in Ukrainian).
11. Stepiko, M. T. 2019. Contemporary challenges of Ukrainian national identity. Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Curacao of the National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. 3-4 (99–100): 253–265. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/stepyko_suchasni.pdf (in Ukrainian).
12. Index of perception of corruption – 2022. 2023. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/en/>
13. Corruption Perceptions Index 2023. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/en/>
14. Denysiuk, A. V. 2020. Peculiarities of government-public dialogue in Ukrainian society. Science, society, education: topical issues and development prospects: Abstracts of II International Scientific and Practical Conference Kharkiv. Ukraine 20-21 January: 547-550. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/30686?show=full> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 4.09.2023

The article is recommended for printing 17.10.2023

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-04>

УДК 327.2+ 325+327.5:341.1

Микита Сергійович Шманатов

аспірант кафедри політології,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,

майдан Свободи 4, 61022, Харків,

Shmanatov25@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-1865-0824>

ОКУПАЦІЯ: ЗНАЧЕННЯ, СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ВИМІРИ ПОНЯТТЯ

Розглядається поняття «окупація» від перших спроб правового визначення до його сучасного розуміння. Вказується на можливість тривалого перебування території в окупації та необхідність дослідження політичних, економічних і соціальних процесів що відбуваються на цій території. Розглянуто формування вимог і правил до проведення окупації під час війни у міжнародному гуманітарному праві та міжнародних відносинах. Описано хронологічний розвиток розуміння та регуляції явища «окупації» в міжнародних відносинах. Здійснено спробу створити модель розвитку явища «окупації» та її кодифікації у міжнародному праві.

Розглянуто еволюцію окупаційних процесів (випадків окупацій) на межі ХХ та ХХІ сторіч, в тому числі поява так званої «трансформаційної окупації». Проаналізовано її співвідношення з концепцією «воєнної окупації» та визначено протиріччя у розумінні та ставленні щодо цих понять у міжнародній, науковій спільноті.

Розглянуто особливості змісту Гаазької, Женевської конвенцій і сфер застосування їхніх положень щодо захисту прав місцевого населення окупованих територій та заборони відносно них будь-якої дискримінації. Особливу увагу приділено значенню доповнення до Женевської конвенції 1949 р. – додаткового протоколу 1977 року.

Визначено, що поняття «окупація» можна розглядати як у полі міжнародного гуманітарного права (правовому полі), так і у більш широкому розумінні – як явища, яке може не відповідати будь-яким із існуючих правових норм та міжнародних правил, проте де-факто поняття «окупація» потребує глибокого самостійного наукового дослідження, окремої методології та теоретичних розробок.

Ключові слова: *окупація, конфлікт, конвенції, договірні сторони, окуповані території, військова окупація, трансформаційна окупація, управління територіями.*

Як цитувати: Шманатов, М.С. 2023. Окупація – значення, суперечності та виміри поняття. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 26-40. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-04>

In cites: Shmanatov, Mykyta. 2023. Military Occupation: Meaning, Contradictions and Dimensions of the Concept. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 26-40. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-04> (in Ukrainian)

Війна та конфлікти супроводжують людство всю його історію. Явище війни включає в себе різні складові. Це багатогранний процес, який має певні хронологію, характер, засоби та наслідки. Невід’ємною частиною війни є утримання зайнятої території. Подальший розвиток подій у тому числі

залежать від того, яким чином організований процес життєдіяльності на зайнятій, захопленій (окупованій) території.

Організація процесів та взаємовідносин на захопленій, зайнятій або утримуваній території – важливий елемент воєнного процесу. Таким він залишається для всіх сторін конфлікту – тих, хто прийшов, і тих хто вимушений був залишити ці території з різних причин. Проте процеси та події, що відбувається на таких територіях, часто висвітлюються як другорядні, залишаються в тіні фронтних подій, дипломатії, а іноді й

© Шманатов М.С., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

викликають складність відносно термінології щодо них. Вони висвітлюються фрагментарно, в рамках інших проблем. Або як частина успішного наступу, або як трагічна історія поразки, або як складова успішного контрнаступу та повернення. Територія, що була залишена однією стороною та зайнята іншою, де-факто потрапляє у нові умови невизначеності. Ця територія потрапляє під контроль з усіма своїми складовими – населення, інфраструктура, потенціал, природні ресурси та ін. Населення залишається беззахисним перед загарбниками, а сподівання на захист та правосуддя стають відносними. Виникають питання правового статусу цих територій, джерела влади та правосуддя, організація порядку та життєдіяльності, захист прав місцевого населення, а також майбутнього – чи повернуться ці території до колишніх умов життя, чи залишаться під контролем загарбника.

Території можуть перебувати в окупованому статусі роками. А вирішення правового статусу залежить від військових подій та дипломатії. Але де-факто скільки б часу не займала війна або врегулювання статусу, життя на таких територіях продовжується. Прояви стану окупації можуть суттєво відрізнитися за своєю організацією, хронологією, просторовими рамками, історичними особливостями регіону, складом населення, внутрішньою структурою та ін. Це робить явище складним для уніфікації та опису як єдиної форми, що уособлювала б всі можливі її прояви.

Тому це широке явище окупації має всі підстави бути не периферійною, а центральною темою досліджень, разом з усією багатогранністю процесів та явищ які там відбуваються під час та після війни.

По відношенню до територій, які в процесі війни, або іншого варіанту встановлення контролю, втрачають законну владу та опиняються під владою іншої сторони (суверена) або тимчасової адміністрації, військового управління (тимчасового суверена або тимчасової влади) одночасно вживається декілька термінів – «окупація», «анексія», «захоплення». Залежно від наслідків втрати контролю над територією ці терміни мають різні значення. Проте ці явища можуть перетікати з однією форми в іншу, а до одних і тих самих подій можна зустріти вживання одразу кількох термінів. Або щодо схожих за своєю суттю подій можуть вживатися різні назви – «окупація» та «анексія» до територій, що були захоплені однаковим способом,

але процеси управління та життєдіяльності на них можуть суттєво відрізнитись.

Це робить вказані поняття гнучкими та динамічними, коли складно провести чітку межу між окупацією, анексією, колоніалізмом, проявом імперської влади. Це призводить до різних поглядів на проблему, що ускладнює, як проведення чіткої різниці між окупацією та колоніалізмом, так і ототожнення їх або проведення суттєвих паралелей.

Поява нових випадків окупацій породжує інтерес до компаративістських досліджень різних проявів іноземного контролю, як в контексті воєнних подій, так і в контексті хронологічно довших відносин між різними сторонами, коли одна сторона нав'язала власну державність іншій (Taylor 2021). Хоча на сучасному етапі існує тенденція концептуального оформлення поняття окупації (Eglichev 2021), не існує єдиного погляду щодо можливості ідентифікувати окупації в минулому, або така концепція характерна винятково для сучасності.

Сторона, яка втрачає території, вживає терміни, які підкреслюють незаконний, загарбницький і насильницький характер. Водночас сторона, яка займає нові території, часто вживає терміни, які змінюють фокус на визвольний, цивілізаційний, справедливий характер, заперечуючи його злочинну або насильницьку складову. Тобто від самого початку розгляду явища окупації виникає проблема формулювань та визначення. Більше того, навіть у рамках визначення для однієї зі сторін існує декілька варіантів названих вище. То ж як називати та який статус тих територій, що були втрачені однією зі сторін та зайняті іншою? Іноді тимчасова невизначеність може затягнутися на роки, але ці території не випадають із реальності та часу, вони існують разом з усіма її складовими.

Для формалізації та кодифікації процесів, що відбуваються на територіях, зайнятих однією або декількома зі сторін війни, з часом були утверджені норми, що намагались регулювати цей процес. Так, у міжнародному гуманітарному праві існує поняття «воєнна окупація». Сам термін «окупація», його сенс та формування зводів правил відносно її організації зазнали змін і до сьогодні існують різні точки зору та підходи до їх розуміння (Roberts 1984). Більше того, нові конфлікти, війни та зміцнення ролі міжнародних організацій спричиняють появу різних форм окупації та запитань до доцільності/недоцільності застосування до них поняття «воєнна

окупація» відповідно до значення у міжнародному гуманітарному праві (Roberts 1984).

Зважаючи на багатогранність феномена окупації, ми зосередимося на одному з аспектів – формування та визначення терміна «окупація», його сучасне розуміння та сприйняття як у міжнародному гуманітарному праві, так і у більш широкому розумінні поза ним. Спробуємо зрозуміти чи відбиває термін «окупація» всю повноту проблем, які пов'язані з фактом втрати законного контролю над частиною території.

Розвиток та сучасне визначення «окупації»

Необхідність врегулювання на міжнародному рівні явища «окупація» виникла внаслідок війн і фактів захоплення території та всіх наслідків, які воно спричиняло. На кожному історичному етапі формувалося та вдосконалювалося розуміння норм і правил ведення війни, і разом із цим норм та вимог до організації окупації на захопленій території.

Перша згадка поняття «воєнна окупація» (*belligerent occupation*) фіксується німецьким публіцистом у 1844 році Адамом Робертсом (Roberts 1984). Автора першої кодифікації правил «воєнної окупації» дослідники вважають доктора Френсіса Лібермана з його текстом «Інструкція з управління арміями США в польових умовах», виданим 1863 року як наказ під час Громадянської війни в США (Siegrist 2011). Цей наказ відомий як перша спроба гуманізації поведінки армії у відповідь на жорстокі наслідки війни. Він містив правила поведінки з полоненими, захопленим майном, заборону на згвалтування та ув'язнення в рабство, а також правила «воєнної окупації». Попри те, що цей наказ стосувався громадянської (внутрішньої війни) як спроба встановити правила, нормалізувати поведінку військових на зайнятих територіях, він вплинув на подальшу кодифікацію в Європі. Зазначимо, що явище окупації з її наслідками впливало на подальше формування правил та норм її організації, які б знизили або унеможливили вірогідність повторення попередніх негативних наслідків досвіду окупації.

Основоположником ідеї сучасної «воєнної окупації» прийнято вважати Еммеріха де Ваттеля (Cuuskens 2018). Відповідно до неї «воєнна окупація» означала тимчасовий контроль з обмеженими повноваженнями певної території внаслідок захоплення, до моменту підписання договору, що остаточно врегулює територіальні питання та правовий статус. Тобто суверенітет не переходив до

сторони-загарбника, яка отримувала лише тимчасові та обмежені права на контроль.

Цей підхід значно відрізнявся від існуючого до нього. До виникнення перших спроб кодифікації «воєнної окупації» воюючі сторони розглядали факт окупації як отримання суверенітету, права на повноцінне управління територією без будь-яких обмежень, на власний розсуд. Поява нового підходу з'явилася як відповідь на необмежені повноваження, абсолютну владу завойовників, що призводили до злочинів, вбивств та тотальної експлуатації під час захоплення території.

Спроби вдосконалення законів, звичаїв війни та «воєнної окупації» продовжувались у XIX ст., починаючи з Міжурядової конференції в 1874 р. до Гаазької конференції у 1907р. Підписана Гаазька конвенція «Про закони та звичаї війни» містить розділ «Військова влада на території ворожої держави» з 15 статей (IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1907). Вона сприяла подальшій кодифікації правил війни, в тому числі і «воєнної окупації». Згідно з конвенцією, на окупованій території встановлювалась військова адміністрація, яка повинна була забезпечити життєдіяльність до моменту завершення війни. Завершитись вона могла або мирним договором із подальшим закріпленням суверенітету, або так званим «*debellatio*» – повним захопленням території та знищенням політичних інститутів, з подальшим позбавленням суверенітету попереднього суверена, уряду, іншого органу вищої влади.

До завершення війни окупована територія під керівництвом військової адміністрації зберігала «*status quo*» – положення, яке існувало до війни. Фактично нова тимчасова адміністрація відповідала за збереження довоєнного статусу та суверенітету. Ключовими сферами відповідальності за тимчасовою окупаційною адміністрацією залишались – безпека, обов'язок підтримки миру, та деякі основні права місцевого населення. Гаазька конвенція, таким чином, захищала місцеве населення та інтереси суверена, водночас визнаючи певні потреби окупаційної влади, такі як необхідність підтримки безпеки на зайнятій території та дотримання правил мирного співіснування (Cohen 2006). Умовно кажучи, згідно з таким підходом війна відбувалась між суверенами та арміями, а не з цивільним населенням, тому приватна власність, права цивільного населення, економічна діяльність повинні бути збереженими у довоєнному стані, а за

завдання збитків виникала відповідальність у вигляді компенсації. За таких умов вважалося, що між тимчасовою окупаційною владою та цивільним населенням не повинно виникати конфлікту інтересів. Окупаційна влада виступала як незацікавлена сторона, що підтримує «status quo», а населення – підкорюється її управлінню.

«З фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за виключенням, коли це абсолютно неможливо», зазначається в тексті конвенції (IV Конвенція про закони і звичаї війни 1907).

Новому розумінню окупації сприяв розвиток гуманізму та події Великої Французької революції, Наполеонівські, Франко-Пруські війни. Відомий декрет французьких законодавчих зборів від квітня 1772 р. оголошував, що мирні громадяни, країни яких будуть зайняті військами, не будуть для них ворогами та навіть підданими.

Проте такий, на перший погляд, гуманістичний підхід був обмежений. У своєму потягу до захисту та вирішення питання суверенітету, збереження права власності, економічної діяльності, він ігнорував інтереси населення у вирішенні питання власної долі. Інтереси які зберігались у конвенції були більшою мірою інтересами державних еліт, а не громадян (Kortman 1996). Більшість положень розділу окупації стосувалась збереження власності, а тільки три – фізичної недоторканності (Cohen 2006). Населення, перебуваючи в умовах окупації, яка мала була гарантувати їхню безпеку, могло лише продовжувати свою життєдіяльність але не впливати на власну політичну долю.

Світові війни у ХХ ст. призвели до катастрофічних людських втрат і вплинули на подальший розвиток міжнародного права, в тому числі і регулювання явища «окупації». Стало очевидним, що існуючі норми та закони були недостатньо ефективними, якщо не змогли унеможливити злочини, що здійснювались під час цих війн. Під час окупації учасники війни ігнорували міжнародні норми, тому всі території, що перебували під контролем інших сторін, зазнали руйнувань, злочинів та насилля. Окупаційні режими, особливо під час Другої Світової війни, були значно більше схожі на загарбницькі, відчували повну безкарність та право розпоряджатись територією у власних

інтересах, не опікуючись підтриманням безпеки до моменту врегулювання війни.

Ще однією особливістю періоду Світових війн було те, що виникало багато різних форм управління на зайнятій території, що по-різному співвідносились із поняттям «воєнна окупація». Якщо порівняти окуповані українські території під назвою «Райхкомісаріат Україна» з генерал-губернаторством (Польща), режимом Віші у Франції, або із багатосторонньою окупацією післявоєнної Німеччини або окупацією Японією території Китаю, то ми з'ясуємо що де-факто це були тією чи іншою мірою прояви воєнної окупації, але вони були різними за своїм способами, характером, організацією влади, рівнем захисту і свобод місцевого населення, структурою управління і т.ін. Таких прикладів насправді набагато більше. Водночас у науковій літературі закріпилась назва «окупація» за цими явищами в історії. Означені проблеми свідчили, по-перше про недостатню регламентованість та превентивний вплив міжнародного права на явище окупації, а по-друге про різноманіття форм її проявів, які важко уніфікувати.

Післявоєнною відповіддю на звірства стала спроба відродити гуманітарний дух через Женевські конвенції (Женева IV), які були прийняті після Нюрнберзької хартії та конвенції про «про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (Cohen 2006). Женевські конвенції закріпили в міжнародному праві правила про гуманне поводження під час війни, захист вразливих категорій населення, кодифікацію правил та норм поводження сторін війни. Четверта конвенція «про захист цивільного населення під час війни» набагато детальніше прописує норми поведінки сторін під час воєнної окупації, порівняно з попередніми Гаазькими конвенціями. Вона продовжує попередні визнані норми, але із значно розширеним та детальним переліком норм і вимог до окупаційної сторони відносно цивільного населення (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949). В конвенції містяться вимоги поваги та забезпечення прав місцевого населення та заборону дискримінації останнього за будь-якою із ознак.

Конвенція набагато ширше визначає власну сферу застосування, зазначаючи поширення її положень на всі випадки оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, а також всі випадки часткової або цілковитої окупації (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949).

Додатково до норм, що реалізуються у мирний період, Конвенція застосовується у всіх ситуаціях оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Також вона застосовується у всіх випадках часткової або повної окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо така окупація не зіткнеться з будь-яким збройним спротивом. Ця Конвенція має за мету надати правовий фундамент для регулювання поведінки держав у періоди конфліктів та окупації, щоб захистити права та гідність цивільного населення (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949).

Тобто Конвенція має на меті унеможливлення спроби уникнення виконання її положень шляхом маніпуляцій із правовими нормами. Для тих випадків, коли війна могла бути не оголошена офіційно, або сторін конфлікту більше двох, або інші випадки, які можуть не підпадати під класичне розуміння оголошеної війни двох сторін (як класичний варіант війни поширений у часи до прийняття Гаазької конвенції 1907 р.), надається визначення «до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту» (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949). Так само формулювання «застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив», розширює дію застосування до фактичної окупації території однією зі сторін, без прив'язки до того, чи відповідає факт зайняття території якомусь із умовно ідеального уявлення про явище окупації.

Ще однією особливістю Конвенції є розширення вимог до окупаційної сторони та збільшення уваги до захисту прав населення. Частина II Конвенції про загальний захист населення від деяких наслідків війни стосується *всього населення країн, які перебувають у конфлікті, без будь-якої дискримінації і спрямовані на полегшення страждань, спричинених війною, а положення, спрямованні на забезпечення захисту його прав та безпеки, – належних умов існування* (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949). Окремі положення стосуються захисту та поваги до особливо вразливих категорій населення в умовах війни – жінок та дітей. Всі жителі зайнятих територій повинні мати право на

медичне забезпечення, освіту, роботу, свободу віросповідання на належних, до воєнних умовах без будь-якої дискримінації.

Отже, в загальному плані, Женевська конвенція має три принципові особливості:

- Збереження суверенітету за попередньою стороною. Тимчасові повноваження адміністрації до моменту завершення війни.

- Розширення сфери застосування конвенції. Так, до поняття «окупація» відносяться всі можливі випадки територіальних змін під час війни, конфлікту.

- Розширення положень задля забезпечення захисту прав населення, які є вразливою категорією на окупованій території. Збільшення уваги до захисту населення та деталізація вимог до окупаційної сторони.

Сторона-окупант в такому випадку виступає як тимчасова влада з обмеженими повноваженнями, мета якої – забезпечити існування місцевого населення в належних умовах до моменту завершення війни. При цьому, місцеве населення залишається носієм суверенітету, але сторона-окупант може вживати необхідних заходів, що не суперечать Конвенції задля підтримки власного функціонування та унеможливлення ризиків із боку місцевого населення по боротьбі із ним, в тому числі в окремих випадках застосовувати власне законодавство та інтернувати місцеве населення в рамках окупованої території (фактично суверенітет виявляється тимчасово призупиненим, або умовним до моменту остаточного вирішення долі цих територій). Окупаційна влада не повинна розглядати громадян окупованої території як власних громадян та повинна поважати їхні права, але може вживати заходів для організації простору таким чином, щоб він був ефективним для виконання покладених на адміністрацію обов'язків.

Конвенція, таким чином, формулювала зобов'язання відповідальності окупаційної сторони за безпеку життєдіяльності та благополуччя місцевого населення забезпечити «новий баланс між окупантом та окупованим» (Meron 2006). Гуманістична спрямованість конвенцій зміщує фокус на індивідуум, людину та його захист. Проте вказано в ній сферу застосування положень та вимоги до підписантів договору, чіткого визначення окупації не дається. Відповідно, чинним залишалось те, що надано в попередній Гаазькій конвенції, де зазначено, що територія визнається окупованою, якщо вона

фактично перебуває під владою армії супротивника. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада встановлена і здатна виконувати свої функції (IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1907). А отже, залишається відкритим питання періоду початку окупації та, відповідно, виконання конвенції, адже визначення факту повного встановлення влади та здатності виконувати функції досить умовне. В одні і тій самій області можуть ще точитися бої і одночасно на частині території може встановлюватися військова влада сторони, що наступає.

Наступним доповненням Женевської конвенції 1949 р. стало прийняття додаткового протоколу 1977 р.. Відповідно до нього стаття 3 Женевської конвенції застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. 1977). У преамбулі Протоколу йдеться про розширення дії норм Конвенції на випадок збройних конфліктів не міжнародного характеру, підкреслюючи необхідність забезпечення ефективного захисту жертв таких збройних конфліктів, нагадуючи, що у випадках, не передбачених чинними правовими нормами, людська особистість залишається під захистом принципів гуманності й вимог суспільної свідомості (Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. 1977).

Тобто Протокол розширив межі застосування норм та правил, тим самим підкреслюючи, що їх мета не в тому, щоб встановити чітку відповідність юридичному значенню «окупації», а в тому, щоб захистити населення від імовірних злочинів у випадку потрапляння під військовий контроль іноземної або іншої військової сторони. В документі також розширені категорії, які потрапляють під захист Конвенції, включаючи всіх цивільних осіб які потрапили від ворожий контроль на зайнятій території. Тобто Протокол відбиває тенденцію розвитку захисту прав людини на окупованих територіях. Згідно з положеннями Гаазької та Женевської конвенцій виділяються три головні елементи, необхідні для встановлення факту окупації відповідно до цілей Міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) (Ferraro 2012):

1) несанкціонована присутність іноземних сил;

2) нав'язування іноземними силами власної влади (так званий ефективний контроль);
3) пов'язана з цим нездатність місцевої суверенної влади здійснювати свою владу над територією у зв'язку з окупацією.

Сучасний період

Військові події кінця XX та початку XXI століття призвели до подальшого розвитку законів пов'язаних із окупацією, але так само і до різних трактувань та розуміння явища окупації, протиріч щодо цього. Під час військових конфліктів в Косово, Східному Тиморі та під час здійснення військової операції США в Іраку встановлювалися тимчасові перехідні адміністрації, які на законних підставах були наділені надзвичайно широкими повноваженнями (Stirk 2009, Kondoch 2001, Cohen 2006).

У Косово та Східному Тиморі тимчасові адміністрації під егідою ООН мали безпрецедентні повноваження законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. На підставі резолюцій Ради Безпеки ООН відповідно до глави 7 Ради Безпеки ООН було санкціоновано військову та цивільну присутність міжнародних місій під егідою ООН. Військові миротворчі формування мали підтримувати безпеку в регіонах, недопущення розгортання військових дій і повернення біженців. Цивільні адміністрації повинні були забезпечити та контролювати відновлення цивільної влади, проведення демократичних виборів, захист прав місцевого населення, післявоєнного відновлення. Місії ООН у зоні військових конфліктів тимчасово перебирали на себе широкі повноваження для відновлення або встановлення демократичної влади в регіоні та припинення війни.

Цей досвід використання перехідних адміністрацій у зонах збройних конфліктів мав свій вплив під час військового вторгнення в Ірак в 2003 р. США, Великобританії та коаліції союзних сил. Після проведення військової операції «Свобода Іраку» та повалення режиму Саддама Хусейна, була прийнята резолюція 1483 Ради Безпеки ООН (Security Council Resolution 1483 2003). Вона визнала США та Великобританію окупаційними державами, підтвердила необхідність дотримання норм міжнародного права (в тому числі «окупаційного права» – Гаазьких, Женевських конвенцій) та затвердила встановлення тимчасової адміністрації коаліції. Відповідно до визнання окупаційними країнами – тимчасова адміністрація мала б забезпечити захист прав цивільного населення та підтримання статус-кво, але водночас сам характер військової інтервенції, повалення

попереднього режиму та встановлення тимчасового правління більше відповідав розумінню миротворчій місії з її трансформаційною роллю. За час свого існування адміністрація видала близько 100 законів, що мали суттєвий вплив на подальшу політичну ситуацію в країні (Bansal 2022). Так, на сучасному етапі явище «воєнної окупації» з характерним статус-кво та орієнтацією на підтримку довоєнного стану з дотриманням прав місцевого населення все частіше проявляється у формі «трансформа-

ційної окупації». Мета останньої – трансформувати попередній режим або устрій на окупованих територіях до прийнятної форми політичного устрою з орієнтацією на права людини та демократичну виборчу політичну систему. З огляду на характер цих двох понять виникають сумніви у їх доцільності та розумінні. Отже, хронологічно розвиток розуміння та регуляції явища «окупації» в міжнародних відносинах можна охарактеризувати таким чином:

Історичний період	Хронологічний період	Розуміння «окупації» між Договірними сторонами	Повноваження окупаційної сторони
Від давнього часу до Великої французької революції	до кінця 18 сторіччя	від класичного розуміння війни між суверенами та абсолютною їх владою у випадку захоплення території до появи розуміння війни з армією ворога, а не з народом іншої країни, території	абсолютна влада та перехід суверенітету до загарбника на окупованій території
Від Великої французької революції до спроб перших кодифікацій правил поведження на захопленій, підконтрольній території	початок – середина 19 сторіччя	зсув у розумінні того, що на окупованій території повинні діяти правила та норми, що допомагали б організувати владні процеси до моменту вирішення, завершення війни	зберігаються широкі владні повноваження, але з'являються вимоги до поведження із цивільним населенням на окупованій території
Від кодекса Лібермана (1863р.) до Гаазької конвенції (1907р.)	друга половина 19 – початок 20го сторіччя	формування концепції «воєнна окупація», збереження суверенітету за попередньою стороною, статус-кво тимчасової адміністрації, вимоги до захисту прав цивільного населення та приватної власності	Остаточне затвердження концепції «воєнної окупації» (belligerent occupation), збереження принципу «debellatio» – можливості повного розгрому іншої сторони та перехід суверенітету.
Від Гаазької конвенції до Женевських конвенцій 1949 р.	початок – середина 20го століття	удосконалення концепції «воєнної окупації» як відповідь на наслідки світових війн. Збереження суверенітету за попередньою стороною, збільшення уваги до захисту прав людини на окупованій території, статус-кво тимчасової адміністрації, розвиток міжнародного гуманітарного права.	збереження концепції «воєнної окупації», розширення вимог до захисту прав населення, розширення можливостей для виконання цих вимог.
Від Женевських конвенцій до сучасності (додаткові протоколи до Женевської конвенції, резолюції прийняті міжнародними організаціями, Радою Безпеки ООН як відповідь на нові військові конфлікти сучасності)	друга половина 20го – початок 21го століття	подальший розвиток МПП, збільшення вимог до окупаційної сторони відносно захисту прав цивільного населення, поява та розвиток концепції «трансформаційної окупації»; народ, а не посада чи орган є носіями суверенітету, тому навіть в умовах окупації народ його зберігає.	виникнення протиріч між адміністрацією із статус-кво та адміністрацією, що сприяє захисту прав населення та трансформації попереднього устрою до умов демократичного, сталого розвитку або формуванню нової влади.

Для умовно виділених етапів пропонується модель розвитку явища «окупації» та її кодифікації: Війна, збройні конфлікти,

окупаційні процеси, територіальні зміни, наслідки

Різні погляди на явище – реалісти, гуманітаристи та концепції розвитку МГП

Як ми вже зазначили, однією з актуальних проблем для дослідників явища окупації залишається дихотомія між окупацією, що зберігає статус-кво та виконує вимоги МГП, та окупацією, яка забезпечує трансформаційні процеси, що мають відповідати МГП та правам людини. Мета цього аналізу – показати розвиток законів про окупацію у міжнародному гуманітарному праві та розуміння поняття «окупація», а не дати власну оцінку автора тим чи іншим подіям.

Перераховані вище приклади фактичних окупацій у другій половині ХХ, початку ХХІ століття свідчать про важливу характерну рису – традиційне уявлення про «воєнну окупацію» зіштовхнулось із відносно новою «трансформаційною окупацією». Уявлення про сторону, що окупує територію, як таку, що повинна підтримати безпеку в регіоні не намагаючись змінити її статус (Гаазькі, Женевські конвенції) до вирішення війни, після встановлення додаткових вимог по забезпеченню прав людини та дотримання всіх правил поведінки із цивільним населенням сприяли розвитку розуміння окупації (Протокол I, рішення та резолюції Ради Безпеки ООН), як такої що може сприяти зміні становища окупованої території до умовно сталого розвитку – кращого становища, ніж було до окупації. Зростаюча кількість інтервенцій та наступних нових форм окупацій знову привернули увагу до закону про окупацію та поставили питання про відповідність його норм відносно збереження статусу-кво реальним вимогам для

врегулювання ситуації, які деякі дослідники оцінювали його положення як надто жорсткі у сучасних умовах (Contemporary challenges to IHL 2012).

У цілому можна виділити кілька основних підходів до тлумачення закону про окупацію, що різняться між собою – шміттеріанський (реалістичний), гуманітарно-регуляторний та умовно компромісний (формулювання автора).

Шміттеріанський (реалістичний) підхід акцентує увагу на тому, що концепт воєнної окупації (XIX ст.) був заснований скоріше на геополітичних та ідеологічних інтересах, ніж на моральному гуманітаризмі. Збереження суверенітету під час воєнної окупації уможливили співіснування різних політичних систем і режимів у рамках «європейської міжнародної спільноти» та підтримували цей порядок у рамках європейського простору. Щодо колоніальних володінь, які не вважались носіями суверенітету, закон про окупацію та концепція військової окупації не застосовувалась. Зважаючи на те, що сучасний міжнародний порядок, соціально-структурні умови та контекст відрізняються від тих, що були в момент створення закону про окупації, то він більше не є актуальним. Відродження принципу збереження суверенітету у Женевських конвенціях було вмотивоване необхідністю держав-переможниць відновити владу на законних підставах у втрачених колоніальних володіннях (США, Великобританія, СРСР та ін.). Шміттеріансько-реалістичний підхід наголошує на тому, що оскільки умови сьогодні відрізняються, то і концепція воєнної окупації втрачає свій сенс. На часі зростатиме кількість односторонніх та багатосторонніх інтервенцій в

«гуманітарних цілях» та для встановлення «демократичного режиму». Трансформаційна окупація в будь-якому випадку суперечить принципу збереження суверенітету, а отже, робить його недійсним. Водночас перехід управління на окупованій території, навіть тимчасове, є проявом нав'язування політичної волі на підконтрольній території, а органи, які приймають рішення про введення такого режиму, є політичними, а не юридичними. Тому трансформаційні окупації, навіть у випадку існування правової бази на їх проведення, створюють ризики нав'язування волі однієї наддержави іншим окремим державам, що не відповідають її розумінню суверенної рівності та відкритій політиці (Cohen 2006). Такі окупації, маючи право на управління територією та проведення реформ, делигітимізують спротив на окупованій території та унеможливають місцеву політичну боротьбу в окремій суверенній державі.

Тож за таким підходом закон про воєнну окупацію є застарілим, а за сучасних умов наддержава завдяки здійсненню влади та демонстрації сили має намір створити глобальний гегемоністський закон. Трансформаційні окупації можуть слугувати інструментом для його легітимізації. Проте це не означає, що такі окупації повинні мати юридичне прикриття (Cohen 2006).

Відповідно до іншого підходу, що поділяє **гуманістичну спрямованість** законів про окупацію, міжнародне право прав людини впливає на застосування останніх. Воєнна окупація та принцип збереження суверенітету свідчать про існування нерівнозначної статичної міжнародної системи та збереження етатистського впливу (Simpson 2004).

Права людини доповнюють закон про окупацію та не припиняє дійсність там, де має підстави застосовуватись закон про окупацію, що розширює відповідальність сторони-окупанта та необхідні повноваження для діяльності. За таких умов він (сторона-окупант) перетворюється на активного регулятора, що має сприяти та забезпечувати умови сталого розвитку на окупованій території, якщо на це є правові підстави (приклад окупацій в Косово, Східному Тиморі, а також широкі повноваження в Іраку) (Voon 2007). Це перетворило би воєнну окупацію в трансформаційну окупацію. Тобто до окупованих територій в цьому випадку право прав людини має бути якомога ширше застосовано.

Обговорення на цю тему зводяться до того, щоб визначити, як співвіднести принцип збереження, закладений у концепцію «воєнної окупації», захист прав людини та суверенну рівність держав, та унеможливити використання міжнародного права як інструмент для узурпації суверенітету. Інакше кажучи – як узгодити трансформаційні процеси, що витікають із права прав людини з принципом збереження суверенітету та його невід'ємності силою. Зокрема, щоб знайти необхідний баланс, розглядаються різні варіанти, такі як призначення на окупованій території представника народного суверенітету, залучати місцеве населення до управління через представництво, що провело б межу між тимчасово окупаційною владою та новою місцевою як прояв суверенності народу (Sripati 2008). Відмова від глобальних реформ до формування нової влади презентувала б місцеве населення та означала його повне представництво в управлінні. Окупаційна влада мала б забезпечити якомога швидше формування місцевих незалежних політичних інститутів, а регуляцію для захисту прав людини здійснювати обережно, лише для конкретних порушень, до моменту повноцінного відновлення політичного устрою держави. Але в цьому випадку необхідні були б механізми, що унеможливають використання окупації як інструмент повалення попереднього політичного режиму. Тому жоден із законів не повинен порушувати принцип суверенної рівності, що закладений в Декларацію про дружні відносини та співробітництво (Declaration on Principles of International Law 1970). Для ефективного контролю за такою окупаційною владою, що підтримує захист прав людини, повинні існувати ефективні механізми підзвітності та контролю за виконанням законів про окупацію. Мають бути чітко визначені їхні повноваження та існувати нормативно-правова база, що дозволила б здійснювати контроль за такими адміністраціями на відповідність. Лише в такому випадку можливо було б уникнути гегемоністського нав'язування, що давало б зелене світло окупаційній владі на трансформацію режимів на підставі правового дозволу (наприклад, Ради Безпеки ООН). Тобто, забезпечення балансу полягає у повазі до інших норм міжнародного права (поваги до суверенітету, права на самовизначення), створення ефективного механізму підзвітності адміністрацій та контролю за ними на відповідність законам про окупацію та формування правової бази, які б чітко

визначали повноваження таких адміністрацій та обмежували їх (у діяльності по за безпеченню захисту прав людини).

Подальша дискусія

З цього приводу, свого роду нещодавньою відповіддю та ревізією законів про окупації став проект «окупації та інші форми управління іноземними територіями» ініційований Міжнародним комітетом Червоного Хреста (Occupation and Other Forms of Administration 2012). Залучені до проекту експерти розглядали основні юридичні проблеми, пов'язані із сучасними формами окупації на трьох тематичних нарадах присвячених темам: початок та завершення окупації; розмежування прав та обов'язків окупаційної влади та актуальність права окупації для адміністрацій під егідою Організації Об'єднаних Націй; застосування сили на окупованій території.

У рамках другої сесії розглядалися теми трансформаційної окупації, довготривалої окупації та актуальність права окупації для адміністрацій під егідою ООН. Відповідно, концепція «трансформаційної окупації» була визнана як операція, мета якої перебудувати інституціональну та політичну структуру окупованої території згідно з побажаннями окупаційної держави. Така окупація не відповідає положенням МГП, оскільки тимчасовий характер адміністрації не надає підстав вносити суттєві зміни в інституціональну структуру окупованої території. Проте в рамках МГП допустимі певні «плавні» зміни базової інфраструктури окупаційного суспільства, що можуть сприяти виконанню норм окупаційного права. Були висунуті п'ять причин, що можуть виправдати зміни, реформи в умовах окупації: дотримання законодавства у сфері прав людини; згода місцевого населення; особливості довготривалої окупації; випадок окупації держав, що не відбулися (failed States); рішення, прийняті Радою Безпеки ООН.

У випадку «довготривалої окупації» експерти дійшли висновків, що у МГП не має підстав завадити такому явищу. Закон про окупацію залишається правовою основою, незважаючи на часові рамки окупації. При цьому допускається, що для здійснення управління можуть знадобитися додаткові економічно-соціальні та політичні заходи, але положення Гаазької та Женевської конвенцій досить гнучкі для впровадження таких змін. Тому для контролю за окупаційною державою

(стороною) необхідні додаткові обмеження на здійснення такої діяльності. Сприятим цьому може розробка спеціальних механізмів контролю або участь місцевого населення у прийнятті рішень.

Експерти, розглядаючи актуальність окупаційного права для випадків управління територією ООН, дійшли висновку, що незважаючи на потенційні протиріччя між законом про окупації та трансформаційним характером управління територіями під егідою ООН, закон про окупацію залишається чинним. Попри те, що управління ООН здійснюється шляхом погодження зі стороною, територія, якої окупована, ситуація може бути настільки складною, що важко визначити об'єктивність критерію «погодження» на окупацію. Відносно визначення цього критерію, а також визначення суб'єкта, який дає згоду на окупацію, спільного задовольняючого висновку дійти не вдалося.

Так само не було знайдено спільного розуміння відносно пропозиції надання права Раді Безпеки ООН з'ясувати дійсність згоди на окупацію, щоб у випадку встановлення її об'єктивності закон про окупацію на таких територіях втрачав свою силу. Така можливість зробила б можливою замінити військову окупацію на тимчасову адміністрацію та в односторонньому порядку виключили застосування закону про окупацію. Основним аргументом заперечення було те, що застосування норм МГП залежить від ситуації, що виникла, а не від її правової класифікації.

Зважаючи на те, що мандат ООН зазвичай не достатньо детальний для визначення правил, застосованих до тимчасових адміністрацій, була запропонована «теорія правил за замовчуванням». Сенс теорії – доповнення резолюцій Ради Безпеки нормами з інших документів правових документів. «Режим за замовченням» буде визначатись юридичними критеріями (в т.ч. критерієм «погодження») відповідає він умовам окупації чи ні. Тобто, можливі варіанти:

- у випадку виявлення згоди приймаючої сторони (суверену) відповідно до встановлених критеріїв, режимом за замовченням буде право прав людини;

- якщо згоди приймаючої сторони не має, відповідно до тих самих критеріїв визначення «погодження», режимом за замовченням буде закон про окупацію, який доповнить резолюцію Ради Безпеки, що визначає мандат місії (адміністрації).

Обговорювалась можливість застосування де-факто до адміністрації ООН закону про окупацію, як такого що в будь-якому випадку доповнює та регулює цілий ряд питань, пов'язаних із тимчасовим управлінням. Проте аргументом проти було твердження, що права людини – більш широка та підходяща основа для регуляції адміністрації ООН.

Отже, були обговоренні певні спільні підходи до розгляду явища окупації та застосування закону про окупацію. Визначено, як закон співвідноситься із коротко- та довготривалою окупацією, окрему увагу приділено трансформаційній окупації та окупації під егідою тимчасової адміністрації ООН. Проте попри пропозицію підходів до застосування закону про окупацію або захисту прав людини разом із мандатом ООН єдино вірного формулювання запропоновано не було. Основною проблемою залишається визначення критерію «погодження» на окупацію та суб'єкта, який надає таку згоду. Проблема полягає в тому, чи виправданий трансформаційний характер окупації чи має місце лише військова окупація як класична форма, що відповідає конвенціям не знайшла свого вирішення. Хоча були сформовані певні умови, за яких військова окупація може мати трансформаційний характер, щоб уникнути суперечливості між законом та метою такої окупації.

Отже, ми визначили, що феномен окупації знаходить своє відбиття з давніх часів на різних історичних етапах розвитку, продовжує існувати та найімовірніше виникатиме в майбутньому. Окупація зазнала суттєвого правового оформлення в міжнародному гуманітарному праві з метою формування правил і норм організації окупації, що висуваються до сторін під час війни. Вона проявляється у концепції «воєнної окупації», тобто такої, що повинна дотримуватись правил. Закони про окупацію зазнали суттєвого розвитку від захисту суверена, що втратив територію, до захисту прав людини, та вдосконалювались у цьому напрямку, що відбилося у Женевській конвенції 1949 р. та подальших додаткових протоколах, інших міжнародних договорах та резолюціях Ради Безпеки ООН.

Водночас все більша кількість інтервенцій із санкцій міжнародних організацій (ООН), Ради Безпеки ООН або у формі міжнародної коаліції з метою підтримки миру та утримання влади на певний час та підтримки безпеки призводять до появи так

званих трансформаційних окупацій. Тому виникла необхідність узгодження концепції «воєнної окупації» та «трансформаційної окупації» у випадку, коли остання відбувається із санкції Ради Безпеки ООН. Причина цьому – вплив права прав людини, який призводить до того, що такі окупаційні адміністрації можуть виходити за межі законів про окупацію.

Нещодавні консультації та обговорення чітко окреслюють зазначену проблему. Можна констатувати, що на сучасному етапі існують концепції «військової окупації», «довготривалої військової окупації», «трансформаційної окупації» (незаконної), «окупації із санкції Ради Безпеки» (яка може бути трансформаційною на законних підставах). Остання проявляється в існуванні тимчасової адміністрації, що має повноваження ширші, ніж окреслено в концепції «військової окупації». Але, як зазначають учасники дискусії, для надання правових підстав для широких повноважень подібних адміністрацій необхідне існування механізму підзвітності та контролю, розробки додаткової правової бази і збереження принципу «збереження» суверенітету, його невід'ємності силою. Такі умови необхідні для того, щоб стримати «трансформаційні окупації», які будуть законними, від втручання у внутрішні справи інших держав та посягання на суверенітет. Розробка додаткових механізмів та правової бази, узгодження різних принципів, закладених у концепціях окупацій, необхідні для того, щоб «окупації для захисту прав людини» не призвели до використання законного інструменту нав'язування гегемонізму наддержавами іншим державам, втручанням у їхні внутрішні справи. Тому в подальшому ми ймовірно побачимо продовження обговорень та роботу над узгодженням законів про окупацію із правом прав людини та виведення нових законних форм окупації для особливих випадків із розширеними повноваженнями. Водночас навіть у нещодавньому проекті Міжнародного комітету Червоного хреста було констатовано наявність різних типів окупації, що потребує додаткової уваги.

Тут ми стикаємося з проблемою, що існування законів про окупацію зовсім не означає, що кожен випадок їм відповідає. На сучасному етапі оформлена концепція «військової окупації» відповідно до конвенцій включає вимоги, якими вона повинна

регулюватись. Така окупація розуміється не як захоплення території у формі завоювання, а скоріше як тимчасовий контроль над територією без поглинання прав суверенітету (Taylor 2021). Але якщо МГП ігнорується, – це не означає, що окупація не існує. І в першому, і в другому випадку це означає що існує де-факто форма правління.

Різноманітність проявів окупації можуть лише підкріпити думку про необхідність їх дослідження, систематизації та класифікації. Тому поки в дискусіях відносно МГП та законів про окупацію розглядається питання про таку її форму, що відповідає б нормам закону та захисту прав людини, в минулому та сьогодні ми знаходимо такі її прояви, що ігнорують або не відповідають чинним законам. Такими прикладами у сучасності можуть бути нещодавні події в Україні, Грузії, Нагірному Карабаху, окупації під час розпаду Югославії, окупація «Західного узбережжя» Ізраїлем та ін. Як розглядати та дослідити ті окупації, які не відповідають законам у міжнародному гуманітарному праві? Чи достатньо називати їх незаконними, якщо за сучасними нормами міжнародного права є тільки певні підстави для окупації, і є закони що її регулюють? Розглядаючи приклади феномена окупації, чи багато випадків ми знаходимо, що повністю відповідали б положенням діючих на той час конвенцій щодо окупації? Скоріше навпаки, кожен випадок по-своєму відрізняється, і по-різному співвідноситься з існуючими законами про окупацію, що потребує додаткової уваги дослідників.

Тому по перше, має місце дослідження для класифікації різних проявів окупації для відображення всієї повноти особливостей, які вони можуть включати. Такі спроби вже мали місце, наприклад виділення 17 типів окупації, особливості яких у можливості перетікання із одного типу в інший (динамічність) (Roberts 1984). А по-друге, вивчення окупації як де-факто, незаконної або тимчасової (у випадку правових підстав на окупацію) форми правління на окремій території за певний проміжок часу. Форми правління, в якій владні інститути формують або впливає на формування сторона, що окупує (Stirk 2009). Окремо варто виділяти окупації, що відбуваються із санкції Ради Безпеки ООН, у випадку коли на неї існує «погодження» сторони, що окупується. В цьому випадку йдеться про тимчасову форму правління, що не є незаконною. Тому доречно було б виділяти як мінімум дві великі групи для класифікації – окупації, які

виникли на законних підставах та окупації, які є незаконними. В рамках цих груп можна продовжити класифікацію за такими ознаками – окупації, які відповідають законам про окупацію та окупації, які їх ігнорують. Це лише один із прикладів підходів до класифікації, яких може бути більше, але які можуть наблизити до того, щоб проводити дослідження окупації та окупаційних процесів як форми правління, що мають спільну сукупну назву, але при цьому можуть суттєво відрізнитись одна від одної.

Допоки не існуватиме інструментів забезпечення відповідності будь-якої окупації міжнародному праву та законам про окупації (уніфікації явища), доти реалізуватиметься необмежена кількість її варіантів. Які, однак, варто досліджувати, порівнювати та класифікувати для того, щоб через дослідження відобразити процеси, які залишаються нез'ясованими – особливості окупації, політичні та економічні процеси, соціальна складова, історичні особливості, пошуки шляхів припинення окупації, її наслідки або специфічні причини та ін. Саме тому ми бачимо величезну кількість досліджень різного напрямку, які присвячені так званім «окупаційним студіям». Що і є по суті дослідження специфічної форми правління або феномена – окупації, у всіх можливих її вимірах та проявах на певному часовому відрізку.

Ми стикаємося з проблемою розуміння «окупації» за межами МГП. Із аналізу міжнародних документів, проаналізованих вище, стає зрозумілим, що тенденція, якій слідує МГП у сфері регулювання окупаційних процесів – забезпечити захист прав цивільного населення у випадку збройних конфліктів, а не сформувати ідеальне визначення окупації, яке б відповідало всім можливим випадкам війни та збройних протистоянь. Якщо аналізувати наукові праці, присвячені різним аспектам окупаційних процесів, то ми побачимо що феномену окупації присвячений великий обсяг праць, де розглядаються різні випадки територіальних захоплень, окупацій, анексій, колоніалізму та імперіалізму. Часто межа між цими поняттями, поза рамками обговорень в контексті міжнародного гуманітарного права, досить умовна. У працях, присвячених колоніальним процесам у Африці, Азії до подій під час Другої світової війни, від Наполеонівських до сучасних війн к. ХХ – ХХІ сторіччя – так чи інакше живається термін «окупація». Тобто ми

стверджуємо, що термін «окупація» існує в рамках МГП як норма, що орієнтуються на захист прав людини в часи війни, його прийнятну форму відносно суверенітету, так і в ширшому значенні – всі можливі випадки пов'язані із територіальними змінами із залученням збройних формувань (збройних сил), які можуть бути абсолютними різними. І в другому випадку йдеться про дослідження різних аспектів на територіях, що опинилися під владою іншої сторони, а не про те, чи доречно вживати термін «окупація» в якійсь його умовно ідеальній формі. У другому випадку мова йде про використання терміна «окупація» в рамках так званих «окупаційних студій», що присвячені дослідженню певних проблем на спірній, захопленій, окупованій, колонізованій території під час війни, збройного конфлікту чи беззбройного процесу її зайняття (включно тимчасового), освоєння. Саме тому ми стверджуємо, що проблема окупації потребує більшої уваги як самостійна тема для досліджень, яка містить у собі проблеми, що потребують орієнтації на окремі випадки (або їхні аспекти), компаративних підходів та вироблення загальної теорії відносно явища.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Taylor, Jeremy. 2021. The Changing Face of 'Occupation Studies'. *Occupation Studies*. URL: <https://fasos-research.nl/occupationstudies/the-changing-face-of-occupation-studies/>
2. Erlichman, Camilo. 2021. «Occupation Studies: A Manifesto». *Occupation Studies*. URL: <https://fasos-research.nl/occupationstudies/occupation-studies-a-manifesto/>
3. Roberts, A. 1984. What is a Military Occupation? *British Yearbook of International Law*, 55 (1): 249–305
4. Siegrist, M., 2011. *The Functional Beginning of Belligerent Occupation*, *International Law*. Genève: Graduate Institute Publications.
5. Cuyckens, H., 2018. Revisiting the Law of Occupation /by Hanne Cuyckens. *Nova et vetera iuris gentium*. Boston : Brill Nijhoff. *Nova et vetera iuris gentium*.
6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, 1907. *Офіційний Вебпортал Парламенту України*. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_222
7. Cohen, J.L. 2006. The Role of International Law in Post-Conflict Constitution-Making: Toward a Jus Post Bellum for «Interim Occupations».
8. Korman, S., 1996. *The right of conquest: The acquisition of territory by force in international law and practice*. New York: Clarendon Press.
9. Женевська конвенція про поведіння з військовополоненими, 1949. *Офіційний Вебпортал Парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_153
10. Meron, T., 2000. The Humanization of Humanitarian Law, *American Journal of International Law*, 94(2) : 239–278. doi:10.2307/2555292.
11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року, 1977. *Офіційний Вебпортал Парламенту України*. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_200
12. Ferraro, T., 2012. Determining the beginning and end of an occupation under international humanitarian law, *International Review of the Red Cross*, 94(885) : 133–163. <http://dx.doi.org/10.1017/S181638311200063X>
13. Stirk, P.M.R., 2009. The Politics of Military Occupation. Edinburgh University Press.
14. Kondoch, B., 2001. The United Nations Administration of East TIMOR. *J. Confl. Secur. Law* 6 : 245–265.
15. Security Council Resolution 1483 - UNSCR, 2003. URL.: <http://unscr.com/en/resolutions/1483>
16. Bansal, S., 2022. Transformative Occupation is Colonization. URL.: https://www.researchgate.net/publication/362002308_Transformative_Occupation_is_Colonization
17. Contemporary challenges to IHL – Occupation: overview - ICRC, 2012. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/contemporary-challenges-for-ihl/occupation/overview-occupation.htm>
18. Cohen, J.L., 2006. Sovereign Equality vs. Imperial Right: The Battle over the “New World Order.” *Constellations* 13, 485–505. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2006.00412.x>
19. Simpson, G., 2004. Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order, *Cambridge Studies in International and Comparative Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
20. Boon, K. 2007. Legislative Reform in Post-Conflict Zones: Jus Post Bellum and the Contemporary Occupant’s Law-Making Powers.
21. Sripathi, V. 2008. The United Nation’s Role in Post-Conflict Constitution-Making Processes: TWAIL Insights. *Int. Community Law Rev.* 10: 411–420. <https://doi.org/10.1163/187197308X356949>
22. UN. General Assembly (25th sess. : 1970), U.G.A. 25th, 1971. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations.
23. Occupation and other forms of administration of foreign territory. 2012. Expert meeting materials. International Committee of the Red Cross / Report prepared and edited by Tristan Ferraro Legal adviser, ICRC. URL.: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2023

Стаття рекомендована до друку 19.10.2023.

Mykyta Shmanatov

PhD student, Department of Political Sciences, V.N. Karazin Kharkiv National University

4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

Shmanatov25@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-1865-0824>

MILITARY OCCUPATION: MEANING, CONTRADICTIONS AND DIMENSIONS OF THE CONCEPT

The concept of «military occupation» (occupation) is examined from its earliest attempts at legal definition to its contemporary understanding. The possibility of prolonged military occupation of a territory and the necessity of studying the political, economic, and social processes occurring within that territory are highlighted. The formation of requirements and rules for conducting military occupation during wartime in international humanitarian law and international relations is discussed. The chronological development of the understanding and regulation of the phenomenon of «military occupation» in international relations is described. An attempt is made to create a model for the development of the phenomenon of «occupation» and its codification in international law.

The evolution of occupation processes (cases of occupation) at the turn of the 20th and 21st centuries is considered, including the emergence of the so-called «transformative occupation». Its relationship with the concept of «military occupation» is analyzed, and contradictions in the understanding and attitudes toward these concepts in the international scholarly community are identified.

The peculiarities of the content of the Hague and Geneva Conventions and the scope of application of their provisions regarding the protection of the rights of the local population of occupied territories and the prohibition of any discrimination against them are examined. Special attention is paid to the significance of the addition to the Geneva Convention of 1949 – the Additional Protocol of 1977.

It is determined that the concept of «military occupation» can be considered both in the field of international humanitarian law (legal field) and in a broader sense – as a phenomenon that may not conform to any existing legal norms and international rules, but de facto, the concept of «occupation» requires in-depth independent scientific research, a separate methodology, and theoretical developments.

Keywords: *military occupation, conflict, conventions, contracting parties, occupied territories, transformative occupation, territory management.*

REFERENCES

1. Taylor, Jeremy. 2021. The Changing Face of 'Occupation Studies. *Occupation Studies*. URL: <https://fasos-research.nl/occupationstudies/the-changing-face-of-occupation-studies/>
2. Erlichman, Camilo. 2021. «Occupation Studies: A Manifesto». *Occupation Studies*. URL: <https://fasos-research.nl/occupationstudies/occupation-studies-a-manifesto/>
3. Roberts, A. 1984. What is a Military Occupation? *British Yearbook of International Law*, 55 (1): 249–305
4. Siegrist, M., 2011. *The Functional Beginning of Belligerent Occupation, International Law*. Genève: Graduate Institute Publications.
5. Cuyckens, H., 2018. Revisiting the Law of Occupation /by Hanne Cuyckens. *Nova et vetera iuris gentium*. Boston : Brill Nijhoff.
6. IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land, 1907. *Official Web Portal of the Parliament of Ukraine*. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_222 (in Ukrainian)
7. Cohen, J.L., 2006. The Role of International Law in Post-Conflict Constitution-Making: Toward a Jus Post Bellum for «Interim Occupations».
8. Korman, S., 1996. *The right of conquest: The acquisition of territory by force in international law and practice*. New York: Clarendon Press.
9. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, 1949. *Офіційний Вебпортал Парламенту України*. URL https://zakon.rada.gov.ua/go/995_153 (in Ukrainian)
10. Meron, T., 2000. The Humanization of Humanitarian Law, *American Journal of International Law*, 94(2) : 239–278. doi:10.2307/2555292.
11. Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of Armed Conflicts of a Non-International Nature (Protocol II), dated June 8, 1977, 1977. *Official Web Portal of the Parliament of Ukraine*. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_200 (in Ukrainian)
12. Ferraro, T., 2012. Determining the beginning and end of an occupation under international humanitarian law, *International Review of the Red Cross*, 94(885) : 133–163. <http://dx.doi.org/10.1017/S181638311200063X>

13. Stirk, P.M.R., 2009. *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh University Press.
14. Kondoch, B., 2001. The United Nations Administration of East TIMOR. *J. Confl. Secur. Law* 6 : 245–265.
15. Security Council Resolution 1483 - UNSCR, 2003. URL.: <http://unscr.com/en/resolutions/1483>
16. Bansal, S., 2022. Transformative Occupation is Colonization. URL.: https://www.researchgate.net/publication/362002308_Transformative_Occupation_is_Colonization
17. Contemporary challenges to IHL – Occupation: overview - ICRC, 2012. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/contemporary-challenges-for-ihl/occupation/overview-occupation.htm>
18. Cohen, J.L., 2006. *Sovereign Equality vs. Imperial Right: The Battle over the “New World Order.” Constellations* 13, 485–505. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2006.00412.x>
19. Simpson, G., 2004. *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge University Press, Cambridge.
20. Boon, K., 2007. Legislative Reform in Post-Conflict Zones: Jus Post Bellum and the Contemporary Occupant’s Law-Making Powers.
21. Sripati, V., 2008. The United Nation’s Role in Post-Conflict Constitution-Making Processes: TWAIL Insights. *Int. Community Law Rev.* 10, 411–420. <https://doi.org/10.1163/187197308X356949>
22. UN. General Assembly (25th sess. : 1970), U.G.A. 25th, 1971. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations.
23. Occupation and other forms of administration of foreign territory. 2012. *Expert meeting materials. International Committee of the Red Cross / Report* prepared and edited by Tristan Ferraro Legal adviser, ICRC. URL.: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf>

The article was received by the editors 11.09.2023.

The article is recommended for printing 19.10.2023.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-05>
УДК 324:004.7

Олександр Олександрович Чорненький

аспірант кафедри політології філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022.
chornenkyi.o.o@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-9479-1776>

ОНЛАЙН СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ УЧАСТЬ ГРОМАДЯН

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Інтернету, у кінці ХХ-го сторіччя, значною мірою вплинув на життя людей по всьому світу. Розглянуто еволюцію розвитку та впливу інтернету на збільшення можливостей для комунікації та отримання великої кількості інформації, а також на утвердження демократії і впровадження відкритої політики. Проаналізовано подальшу еволюцію технологій, пов'язаних з інтернетом на початку ХХІ-го ст, підкреслено роль новітніх технологій для розширення перспектив взаємодії та встановлення зв'язку у суспільстві, і сприяння створенню різноманітних онлайн-платформ соціальних мереж, а саме: соціальні онлайн платформи завдяки своїм гнучким можливостями для поліпшення комунікації, а також продукування, обміну, та відслідковування інформації, отримали широку популярність по всьому світу.

Розглянуто точки зору низки науковців на можливості впливу інтернету на політику, на його роль як комунікаційного шляху для обміну інформацією. Наводяться приклади перших досліджень впливу раннього інтернету на політичну участь, і відмічається неоднозначність міркувань дослідників щодо цієї теми.

Соціальні мережі розглядаються у контексті їхнього впливу на поведінку суспільства, зокрема на рівень політичної участі громадян. Описуються головні особливості соціальних мереж як продукту розвитку інтернет-технологій. Зазначається, що соціальні онлайн платформи, завдяки власній інтерактивності, можуть теоретично як позитивно вплинути на політичний аспект життя людей, так і негативно. Оглядаються результати емпіричних досліджень, присвячених темі впливу соціальних мереж на рівень політичної участі громадян, та зазначається складність зазначеної проблеми.

Ключові слова: *соціальні мережі, політика, інтернет, політична участь, голосування*

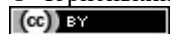
Як цитувати: Чорненький, О.О. 2023. Онлайн соціальні мережі та їхній вплив на політичну участь громадян. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 43: 41-48. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-05>.

In cites: Chornenkyi, Oleksandr. 2023. Social Media and Their Effecto on Political Participation. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 41-48. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-05> (in Ukrainian)

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, який у другій половині ХХ-го сторіччя та продовжується і по сьогодні, значною мірою вплинув на суспільства по всьому світу. Поява нових цифрових технологій зв'язку, зокрема поширення інтернет мережі з кінця ХХ-го сторіччя стали визначальним чинником революції у

комунікаційній сфері, і людство з великим ентузіазмом сприйняло ті можливості, які надали цифрові технології. Інтернет надав людям доступ до вільно циркулюючої у віртуальній мережі інформації та інструменти для її продукування, теоретично майже будь-де та у будь-який час, тим самим нівелюючи перепони для швидкого поширення інформації по всьому світу. Нова інформаційна революція значним чином вплинула на політичний аспект життя людей, а інтернет надав людям нові перспективи для вираження власної політичної думки та отримання великої кількості

© Чорненький О.О., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License 4.0**.

незаангажованої політичної інформації. Від самого початку інтернет мав усі шанси стати новим перспективним інструментом у руках як суспільства, так і влади, для поліпшення та оптимізації зв'язку та комунікації між ними. Однак, як показує реальна практика, не дивлячись на усі переваги цифрових технологій та інтернету, вони не завжди мають лише позитивний вплив на суспільство і політику.

Різноманітні віртуальні соціальні мережі як один із результатів розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, сьогодні набули значного поширення по всьому світу, а відтак і відіграють неабияку роль у встановленні зв'язку між людьми. Як загалом інтернет, вони надають інструменти для самовираження, швидкого обміну інформацією та об'єднання у віртуальні спільноти залежно від специфіки їхніх інтересів.

Питаннями впливу інтернету, зокрема різних соціальних онлайн платформ на політичний аспект життя суспільства займалися: М.Кастельс, Б.Бімбер, Й.Теохаріс, С.Буліанне, Р.М.Бонд, С.Венесуела, Д. Шах, Я.Оме, Г.Г. де Суніга, М.Ямамото, та інші.

Головною метою статті є огляд того, який вплив соціальні мережі можуть мати на політичний аспект життя суспільства, а саме на політичну участь громадян.

На самому початку поширення інтернету у світі, а саме наприкінці ХХ-го – початку ХХІ-го століття, дослідники у сфері соціальних наук намагалися дослідити, як нова на той час технологія комунікації та інформування суспільства може вплинути на зростання, або зменшення рівня політичної участі громадян. Під політичною участю в такому випадку може розумітися незалежна поведінка громадян, з метою здійснити вплив на державну політику через голосування, створення петицій, обговорення нагальних проблем на муніципальних зборах, участь у політичній кампанії та внесення пожертв на неї (Verba, Schlozman, Brady 1995: 38-48).

Як показують наведені нами нижче приклади, одні з перших досліджень цього питання могли показувати доволі неоднозначні результати, а думки науковців могли відрізнятись.

Деякі науковці, проводячи теоретичний аналіз можливого впливу інтернету на політику у Сполучених Штатах Америки, висловлювали доволі скептичну думку відносно того, що нові на той час технології та інтернет, можуть корінним чином вплинути на політику та участь громадян у

ній. Автори зауважують, що, звісно, зміни відбуваються, і інтернет може вплинути на зменшення ролі зацікавлених ЗМІ у формуванні політичного порядку денного, державна та політична інформація стає більше відкритою та доступною для широкого загалу, і на той час окремі групи активістів через інтернет вже досягли певних успіхів, а загальні можливості комунікації значною мірою зросли. Однак, наприклад, В. Бімбер, наполягає на тому, що нові можливості комунікації та доступ до великої кількості інформації не завжди пов'язані зі зростанням політичної участі громадян та їх зацікавленості у ній (Bimber 1998). В одному зі своїх наступних досліджень той самий автор здійснив емпіричний аналіз того, яким чином доступ до політичної інформації через мережу інтернет вплинув на політичну участь громадян. Результати показали, що крім підвищення шансів пожертв на політичні кампанії, загалом рівень політичної участі залишається незмінним (Bimber 2001).

Однак автори іншого дослідження опублікованого у 2003-му році, взявши до уваги наукові розвідки інших авторів, вказують на неоднозначність отриманих їхніми попередниками результатів, та звертають увагу на недосконалість у дослідженнях. Використовуючи дані з результатів американських національних досліджень виборів (а саме 1996, 1998, 2000 рік) та застосовуючи власний підхід до аналітичної обробки даних, вони провели власне дослідження з урахуванням різних вікових, етнічних та гендерних груп. Результати засвідчили, що наявність доступу до політичної інформації через глобальну мережу, може підвищити шанси на участь громадян у голосуванні, а отримані числові коефіцієнти, які підтверджують такі висновки, є статистично значущими, і їх неможливо ігнорувати. Автори також зазначають, що якщо говорити про 1996 рік, то доступність політичної інформації через мережу інтернет мала все ж таки невеликий вплив на бажання громадян голосувати, однак з розширенням доступу до інтернету, вже у 2000-му році він був більш суттєвим (Tolbert, McNeal 2003).

Інші дослідники відмічали важливість інтернету, як комунікаційного шляху для обміну інформацією, що своєю чергою може сприяти громадянській активності та політичній участі, адже люди, які використовують інтернет для пошуку інформації та віртуального спілкування, зазвичай є більш політично активними. У той же час автори

зазначали розрив між поколіннями, і те, що позитивний вплив інтернету на політичну участь здебільшого відноситься до молодого покоління (Shah, McLeod, Yoon 2001).

Наведені нами приклади дозволяють відзначити, що перші дослідження були пов'язані з аналізом впливу на політичну активність не соціальних мереж, а того, що загалом на той час являв собою інтернет. Справа в тому, що технології, які активно використовуються, здебільшого постійно розвиваються, і інтернет не є винятком. Як стверджують деякі науковці, і ми можемо з ними погодитися, що «соціальні мережі» стали продуктом розвитку можливостей інтернету та почали базуватися на основі технологій Web 2.0 (Lai, Turban 2008:389; Effing, van Hillegersberg, Huibers 2011:28-30). Хоча технології, які були до цього, дозволяли проводити обмін інформацією, але їхній подальший розвиток надав можливості для розширення інструментів взаємодії (Cormode, Krishnamurthy 2008). На відміну від старих форм взаємодії в інтернеті, соціальні мережі дають новий рівень інтерактивності для користувачів, дозволяючи їм як отримувати інформацію від інших, так і одразу продукувати власну інформацію у вигляді тексту, зображень, відео- та аудіофайлів (Castels 2009; Lai, Turban 2008:389-392). Від самого початку свого виникнення, інтернет, який тоді базувався на старих технологіях Web 1.0, вже на той час розглядався дослідниками як можливий інструмент демократизації суспільства, який розширював шляхи комунікації з владою, та надавав нові можливості для політичної активності (Castels 2001:144-155). Також інтернет мав змогу кинути виклик домінуванню традиційних ЗМІ у формуванні політичних настанов у суспільстві, через надання доступу до великих обсягів інформації від незалежних джерел, але у той самий час зазначалися ризики широкого поширення дезінформації у віртуальній мережі (Castels 2001:155-158; Savigny 2002: 5-6).

На нашу думку, можна сміливо говорити про те, що інтернет, який почав базуватися на технологіях Web 2.0, через підвищення власного рівня інтерактивності, теоретично може значно розширювати ті можливості для свободи самовираження, отримання політичної інформації, та політичної участі, які надавав інтернет часів Web 1.0. У 2009 році М.Кастельс відмічав, що еволюція технологій, пов'язаних з інтернетом, сприяла корінним змінам у

комунікації, а різноманітні соціальні мережі, кількість користувачів яких на той період почала значно зростати, надають людям нові можливості взаємодії, у тому числі й політичної. Своєю чергою багато громадян почали використовувати саме соціальні мережі для різного виду політичної діяльності (Castels 2009).

Політики також доволі швидко зрозуміли увесь потенціал соціальних мереж, і почали активно використовувати їх у власних цілях, особливо в періоди виборчих кампаній. Різні типи соціальних мереж певною мірою стали новими платформами для комунікації між політиками та суспільством, дозволяючи політикам більш ефективно доносити політичну інформацію, проводити агітацію та формувати суспільну думку про себе, при цьому зменшуючи роль традиційних засобів масової інформації в інформуванні громадян, та створенні політичного іміджу (Castels 2009; Broersma, Graham 2012: 405-410; Enli 2017; Marquart, Ohme, Möller 2020:197).

Також слід зауважити, що інтернет до розвитку технологій Web 2.0, разом зі своїми позитивними можливостями, які він надавав для суспільства, завжди мав і ряд негативних характерних рис. Таким чином, поряд із усіма його перевагами для свободи слова і вільного самовираження, завжди були нові перспективи для створення та поширення дезінформації, зростання цифрової нерівності і маніпулювання суспільною думкою. На нашу думку, інтернет, який базується на технологіях Web 2.0, ніяким чином не зменшив, а навіть поглибив ті проблеми, які були притаманні «старому» віртуальному осередку.

У такому випадку ми можемо погодитися з деякими сучасними науковцями у тому, що соціальні мережі сьогодні мають ряд проблем, які можуть мати негативний вплив на участь громадян у політичному житті. Як у випадку з інтернетом, соціальні мережі стають осередком циркуляції пліток і недостовірної інформації, а розповсюдження ботів, які націлені на поширення дезінформації і розколу між людьми та політичними партіями, є однією з найгостріших проблем на сьогодні, особливо у періоди виборів (Omotayo, Folorunso 2020:135). Хоча слід зауважити, що результати деяких сучасних досліджень засвідчують про можливе поступове зменшення ролі соціальних мереж, як посередників поширення дезінформації, однак проблема все ще є суттєвою (Moore, Dahlke, Hancock, 2023). Також різні

соціальні онлайн-платформи підсилюють проблеми, пов'язані з «ехо-камерами», коли люди, завдяки комп'ютерними алгоритмам агрегування інформації, замикаються у віртуальному середовищі лише тієї інформації, яка найбільше підтверджує їхні особисті погляди і в такому випадку сприйняття альтернативних точок зору може бути ускладнено (Omotayo, Folorunso 2020:135-136). Деякі дослідження показують, що величина ефекту «ехо-камери» у соціальних мережах може залежати від різних контекстів та конкретних тем, але водночас теми, пов'язані саме з політикою, скоріше за все викликають більшу ідеологічну поляризацію та підсилюють ефект «ехо-камери» (Barberá, Nagler, Tucker, Bonneau 2015).

У рамках статті ми розглянемо декілька емпіричних досліджень, опублікованих у період з 2010 по 2022 рік, пов'язаних з впливом саме соціальних мереж на політичну участь громадян, та спробуємо простежити тенденції у міркуваннях різних дослідників на цю тему.

В одному з перших досліджень, присвячених цій темі, а саме впливу соціальної мережі Facebook на рівень активності громадян у період виборчої кампанії 2008-го року у США, науковці зазначають, що перш за все слід розрізнити політичну участь онлайн, тобто віртуальні мережі, яка потребує меншої кількості часу та ресурсів, від політичної участі у реальному житті. Провівши емпіричне дослідження, автори зазначають, що серед молодих громадян, які користуються соціальними мережами, існує тенденція посилення уваги саме на політичну участь, яка не потребує значної кількості часу, тобто у соціальних мережах, а політичні дії, які потребують більш значних зусиль у реальному житті зустрічаються у меншій мірі. У той же час відмічаються позитивні ефекти від такої поверхневої політичної діяльності, з тієї точки зору, що з віком політична участь громадян зазвичай зростає, і активність у соціальних мережах дозволяє на ранніх етапах політичної соціалізації здобувати громадянські навички без зайвої витрати часу та сил. Автори роблять загальний висновок, що активне використання соціальних мереж може підвищувати рівень політичної участі громадян, але все одно існують деякі суперечливості, які потребують подальшого наукового аналізу (Vitak, Zube, Smock, Carr, Ellison, Lampe 2011).

Інше дослідження також було присвячено впливу соціальної мережі Facebook на

політичну участь громадян під час кризових ситуацій у державі. Збір даних був проведений у Греції на етапі її політичної кризи у 2011 році, під час якої серед населення було поширено доволі негативне ставлення до керівництва країни, і як зазначають науковці, це є однією з характерних рис, яка відрізняє їхнє дослідження від попередніх. Ще однією особливістю даного дослідження є те, що воно проводилося серед громадян, які до того часу зовсім не мали досвіду користування обраною дослідниками соціальною мережею. На основі отриманих результатів автори доходять висновку, що можливо було б більш скептично ставитися до можливості соціальних мереж реально впливати на підвищення рівня політичної участі громадян. Науковці зазначають, що їхнє дослідження навіть дало змогу виявити негативний вплив соціальних мереж на політичну участь та активність громадян. У той же відмічається важливість того, як саме люди користуються соціальними онлайн платформами, і те, що під час кризових ситуацій у Греції багато громадян використовували їх як засіб відмежування від повсякденних проблем та політики, а не участі у ній (Theocharis, Lowe 2016).

Ще одне емпіричне дослідження, результати якого показали відсутність помітного ефекту від соціальних мереж на рівень політичної участі громадян, було проведено в США у 2012 році, а саме у штаті Айова. Автори дослідження намагалися проаналізувати, яким чином соціальні онлайн платформи будуть впливати на поведінку електорату напередодні проведення у цьому штаті партійних зборів (кокусів), на яких зазвичай проводиться відбір кандидатів від партій для загальнонаціональних виборів у США. Отримані дослідниками результати засвідчили, що соціальні мережі не завжди відіграють значну роль у рішенні громадян брати участь у виборчому процесі, а більш важливими є фактори, пов'язані з індивідуальними особливостями кожного виборця. У той же час автори відмічають, що такі результати могли бути отримані через те, що в їхньому дослідженні вони розглядали громадян більш старшого віку, які на той час ще не використовували всі можливості соціальних онлайн платформ (Dimitrova, Bystrom 2013).

Як зазначалося раніше, соціальні мережі розширюють можливості для комунікації, і в тому числі полегшують шляхи висловлення власної думки для широкого загалу. Деякі

дослідники відмічають важливість соціальних мереж саме з такої точки зору, тобто для експресивної діяльності, і те, що використання таких шляхів комунікації для обговорення та коментування політичних думок може бути порівняно з розмовою один на один у реальному житті. Однак спілкування на політичні теми у реальному житті іноді може вимагати значного цензурування риторики, а можливість анонімного спілкування у віртуальній мережі дозволяє більш вільно висловлювати власні думки. Своєю чергою висловлення думок шляхом обміну через соціальну мережу політичними публікаціями, відео, а також їх коментування, може сприяти пошуку людиною нової політичної інформації, ознайомленню з різними точками зору, і загалом підвищити інтерес до політичної участі. Ті самі дослідники, провівши власне емпіричне дослідження, виявили, що ті громадяни, які використовують соціальні мережі, як засіб для підвищення інформованості про політику, так і для висловлення власної політичної позиції, мають більші шанси бути політично активними у реальному житті (Yamamoto, Kushin, Dalisay 2015).

Одне з нещодавніх досліджень мало на меті з'ясувати, яким чином соціальні мережі та політична інформація, яка циркулює у них, впливає на рівень участі у голосуванні наймолодших громадян на виборах 2015 року у Данії. Основний акцент дослідження робиться саме на аналізі впливу соціальних мереж на тих, хто вперше отримує право голосувати. Автори зазначають, що наймолодші громадяни мають більші навички у користуванні новими технологіями, ніж старші покоління, і можуть більш ефективно використовувати соціальні мережі для пошуку необхідної політичної інформації. Водночас, на відміну від інших офлайн та онлайн засобів масової інформації, платформи соціальних мереж та їх алгоритми можуть дозволяти отримувати більш актуальну, різноманітну та цікаву для користувачів інформацію. Також відмічається важливість того, що кандидати через соціальні мережі можуть встановлювати комунікаційний зв'язок з електоратом, закликаючи до активної політичної участі, і це може мати більший відгук саме у наймолодших громадян. Результати проведеного емпіричного дослідження показали, що для наймолодшого покоління соціальні мережі дійсно мають визначальне значення для їхньої політичної участі, в той час як більш традиційні засоби масової інформації

значно втратили свій потенціал впливу (Ohme 2019).

Зауважимо, що поступову втрату впливу традиційних засобів масової інформації на політичну участь громадян було помічено ще раніше. Одне з досліджень, яке було опубліковано у 2013 році, мало на меті з'ясувати, в якій мірі різні онлайн та офлайн засоби масової інформації, а також соціальні мережі можуть впливати на рішення громадян голосувати на президентських виборах 2012 року у США. Автори дослідження наголошують на тому, що різні джерела, якими користуються громадяни для отримання актуальної політичної інформації, можуть суттєво відрізнитися один від одного і мати різний вплив на бажання людей брати участь у голосуванні. Особливістю дослідження є те, що воно було проведено впродовж декількох місяців виборчої кампанії і включало аналіз впливу великої кількості соціальних мереж поряд із традиційними засобами масової інформації та їх онлайн аналогами. Якщо проаналізувати отримані дослідниками результати, можна дійти висновку, що у формуванні бажання громадян брати участь у голосуванні, традиційні засоби масової інформації почали значно поступатися місцем більш інтерактивним формам інформування суспільства, тобто соціальним мережам. Водночас дослідники відмічають важливість того, що хоча різні соціальні мережі загалом мають позитивний вплив на бажання людей брати участь у голосуванні, але у той же час через власні особливості кожної онлайн платформи, їх міра впливу може відрізнитися (Townner 2013).

Як ми вже зазначали раніше, багато політиків почали використовувати соціальні мережі для поліпшення шляхів комунікації з суспільством. Своєю чергою більшість соціальних мереж дозволяє підписуватись на віртуальні сторінки людей, в тому числі і політиків, та слідкувати за їхніми публікаціями. Автори одного з останніх досліджень дійшли висновку, що слідкування за публікаціями політиків у соціальних мережах має значний вплив на поведінку молодого покоління громадян, та їхню політичну соціалізацію. Дослідниками також відмічається важливість інтерактивної взаємодії на соціальних онлайн платформах, завдяки якій одні користувачі стають для інших тими, хто через обмін політичними публікаціями, онлайн дискусії та рекомендації політичних діячів, формує політичний інформаційний осередок. Загалом автори

зазначають, що люди, які слідкують за політичними публікаціями через соціальні мережі скоріше за все стають більш уважними до політичних проблем у реальному житті, а це своєю чергою може підвищувати їхній інтерес до політичної участі (Marquart, Ohme, Möller 2020).

Деякі дослідники звертають увагу на те, що перевагами більшості соціальних онлайн платформ є забезпечення інформаційної відкритості, завдяки якій користувачі соціальних мереж можуть спостерігати за політичною діяльністю один одного. В результаті таких спостережень, люди, виходячи за рамки реального оточення через віртуальний простір, можуть навчатись різній політичній діяльності, котра в свою чергу є найбільш прийнятною у соціумі. При цьому дослідники зазначають важливість рівня розвитку норм громадянської активності, які впливають на зацікавленість людей політичними питаннями, та їхню поведінку, як у реальному житті, так і в віртуальній мережі. На основі проведеного дослідження автори дійшли висновку, що спостереження за політичними діями користувачів через соціальні мережі сприяє політичній активності у віртуальному осередку, особливо це помітно в тих випадках, коли політичні вподобання користувачів є аналогічними. Пов'язана з політикою активна діяльність у соціальній мережі може впливати на розвиток і зміцнення у людини норм громадянської активності, що в цілому спонукає до політичної участі у реальному житті (Kim, Ellison 2022).

В одному з досліджень, опублікованому у 2021 р., науковці намагаються проаналізувати, яким чином активність у соціальних мережах впливає на різні види політичної активності громадян (волонтерство, участь у політичних зібраннях, робота на політичного кандидата, пожертви на політичну кампанію, голосування). Також під час дослідження автори намагалися простежити вплив соціальних мереж на різні вікові групи громадян. Результати дослідження виявили, що інтенсивне використання громадянами соціальних онлайн платформ має вплив на підвищення їхнього рівня активності у різних видах політичної діяльності в реальному житті. Однак при цьому автори відмічають значно менший вплив соціальних мереж на більш молоде покоління громадян, що в свою чергу є доволі неочікуваним результатом, який може навіть суперечити попереднім дослідженням. Науковці зазначають, що вплив на молоде покоління існує,

однак він не є таким, яким очікувався, а соціальні мережі, хоча і можуть зменшити розрив у політичній участі серед різних поколінь громадян, але не варто говорити про його повне усунення (Piatak, Mikkelsen 2021).

Розглянувши декілька емпіричних досліджень, можна дійти висновку, що їх результати іноді можуть бути доволі різні і неоднозначні. Звісно, у рамках статті нами було розглянуто лише малу частку від усіх проведених досліджень цієї проблеми, але, на нашу думку, їх достатньо для того, щоб показати всю складність питання впливу соціальних мереж на політичну участь. Деякі дослідження дійсно виявили такий зв'язок: активне використання соціальних мереж для отримання політичної інформації, обміну політичними публікаціями, та участі в онлайн дискусіях підвищують рівень зацікавленості громадян політикою, і можуть спонукати їх до активної політичної участі у реальному житті. Проте водночас деякі дослідження засвідчують недостатність того ефекту, який викликають соціальні онлайн платформи на політичну активність громадян, і закликають обережно ставитися до потенціалу соціальних мереж у залученні людей до політичної участі. Деякі дослідники зауважують, що все залежить від реального соціального та політичного контексту у різних країнах, і навіть загальний інформаційний осередок, у якому знаходяться громадяни та рівень їхньої довіри до традиційних засобів інформації (і уряду), може відігравати значну роль у тому, як соціальні мережі впливають на поведінку певного суспільства (Casteltrione, Pieczka 2018).

Підсумовуючи, можна зауважити, що на сьогоднішній день, питання впливу соціальних мереж на рівень політичної участі громадян викликає доволі жвавий інтерес у дослідників, а неоднозначність результатів емпіричних досліджень спонукає до подальшої наукової діяльності у цьому напрямку. Більшість досліджень вказують на те, що вплив дійсно існує, однак його міра може бути доволі різною, і все залежить від соціальних, політичних, та демографічних контекстів. У наших майбутніх дослідженнях ми більш ретельно розглянемо питання можливостей політичної активності саме у віртуальному осередку, що включає у себе електронну політичну участь (e-participation). Сьогодні соціальні мережі дають можливість користувачам продукувати власну політичну інформацію, а деякі доволі

політично активні громадяни виявляють активну політичну позицію та намагаються впливати на суспільну думку більшості, тобто стають так званими «інфлуенсерами». У наших майбутніх дослідженнях ми розглянемо відносно нову тему впливу «полі-

тичних інфлуенсерів» на суспільну думку, і пов'язані з цим нові загрози поширення дезінформації через віртуальний осередок.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

Стаття рекомендована до друку 30.10.2023.

Oleksandr Chornenkyi

PhD student, Department of Political Sciences, V.N. Karazin Kharkiv National University

4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

chornenkyi.o.o@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-9479-1776>

SOCIAL MEDIA AND THEIR EFFECT ON POLITICAL PARTICIPATION

The swift information-communication technologies development, especially the Internet in the last part of the XX century, had a significant degree of influence on human life around the world. It considered the internet evolution path and its effect on the possibilities increasing for communication and getting large quantity information, as well as the democracy establishment and open politics implementation. It analyzed further technologies growth, related to the internet in the XXI century beginning, stressed the role of modern technologies for the interaction perspectives widen, connection establishment in the society and favor in different social media creating, that is: social media has got broad spread around the world thanks to its flex possibilities for communication enhancement, as well as producing, transmitting, following information.

It considered several researchers' points of view on the possibilities of Internet influence on politics and its role as a path of communication for information exchange. It provided examples of early research on the impact of the early Internet on political participation and noted the ambiguity of scientists' opinions on this topic. It provided examples of research on the impact of the early Internet on political participation and noted the ambiguity of scientists' opinions on this topic.

It scrutinized social media in the context of their effect on society's behavior, particularly on the political participation level. It described social media as a product of internet development and considered its main features. It is noted that social media, thanks to their interactivity, can theoretically have a positive impact on the political aspect of people's lives, as well as a negative one. It reviewed the results of empirical studies devoted to the topic of social media's influence on the political participation level and stressed the complexity of the specified problem.

Keywords: *social media, politics, internet, political participation, voting.*

REFERENCES

1. Verba, S., Schlozman, K. L. & Brady, H. E. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press. 664 p.
2. Bimber, B. 1998. The Internet and Political Transformation: Populism, community, and accelerated pluralism. *Polity* 31(1): 133-160. <https://doi.org/10.2307/3235370>
3. Bimber, B. 2001. Information and Political Engagement in America: The search for Effects of Information Technology at the Individual Level. *Political Research Quarterly* 54(1): 53-67 <https://doi.org/10.1177/106591290105400103>
4. Tolbert, C. J., McNeal, R. S. 2003. Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation? *Political Research Quarterly* 56(2): 175-185. <https://doi.org/10.2307/3219896>
5. Shah, D. V., McLeod, J. M., & Yoon, S.-H. 2001. Communication, Context, and Community: An Exploration of Print, Broadcast, and Internet Influences. *Communication Research* 28(4): 464-506. <https://doi.org/10.1177/009365001028004005>
6. Lai, L. S., Turban, E. 2008. Groups Formation and Operations in the Web 2.0 Environment and Social Networks. *Group Decision and Negotiation* 17: 387-402. <https://doi.org/10.1007/s10726-008-9113-2>
7. Effing, R., van Hillegersberg, J., Huibers, T. 2011. Social Media and Political Participation: Are Facebook, Twitter and YouTube Democratizing Our Political Systems? In: Tambouris, E., Macintosh, A.,

- de Bruijn, H. (eds). *Electronic Participation. ePart 2011. Lecture Notes in Computer Science*. Vol 6847. Springer, Berlin, Heidelberg.
https://doi.org/10.1007/978-3-642-23333-3_3
8. Cormode, G., & Krishnamurthy, B. 2008. Key differences between Web 1.0 and Web 2.0. *First Monday*, 13(6). <https://doi.org/10.5210/fm.v13i6.2125>
9. Castells, M. 2009. *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press. 571 p.
10. Castells, M. 2001. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press. 292 p.
11. Savigny, H. 2002. Public Opinion, Political Communication and the Internet. *Politics* 22(1): 1-8. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.00152>
12. Broersma, M. & Graham T. 2012. Social Media as Beat: Tweets as News Source During the 2010 British and Dutch Elections. *Journalism Practice* 6(3): 403-419. <https://doi.org/10.1080/17512786.2012.663626>
13. Enli, G. 2017. Twitter as Arena for the Authentic Outsider: Exploring the Social Media Campaigns of Trump and Clinton in the 2016 US presidential election. *European journal of Communication* 32(1): 50-61. <https://doi.org/10.1177/0267323116682802>
14. Marquart, F., Ohme, J., & Möller, J. 2020. Following Politicians on Social Media: Effects for Political Information, Peer Communication, and Youth Engagement. *Media and Communication* 8(2): 197-207 <https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.2764>
15. Omotayo, F., & Folorunso, M. B. 2020. Use of Social Media for Political Participation by Youths JeDEM – *EJournal of EDemocracy and Open Government* 12(1): 132–157. <https://doi.org/10.29379/jedem.v12i1.585>
16. Moore, R. C., Dahlke, R., & Hancock, J. T. 2023. Exposure to Untrustworthy Websites in the 2020 US Election. *Nature Human Behaviour* 7(7): 1096-1105. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01564-2>
17. Barberá, P., Jost, J. T., Nagler, J., Tucker, J. A., & Bonneau, R. 2015. Tweeting From Left to Right: Is Online Political Communication More Than An Echo Chamber? *Psychological Science* 26(10): 1531-1542. <https://doi.org/10.1177/0956797615594620>
18. Vitak, J., Zube, P., Smock, A., Carr, C. T., Ellison, N., & Lampe, C. 2011. It's Complicated: Facebook Users' Political Participation in the 2008 election. *Cyber Psychology, Behavior, and Social Networking* 14(3): 107-114. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0226>
19. Theocharis, Y., & Lowe, W. 2016. Does Facebook Increase Political Participation? Evidence From a Field Experiment. *Information, Communication & Society*, 19(10), 1465-1486. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1119871>
20. Dimitrova, D. V., & Bystrom, D. 2013. The Effects of Social Media on Political Participation and Candidate Image Evaluations in the 2012 Iowa Caucuses. *American Behavioral Scientist* 57(11): 1568-1583. <https://doi.org/10.1177/0002764213489011>
21. Yamamoto, M., Kushin, M. J., & Dalisay, F. 2015. Social Media and Mobiles as Political Mobilization Forces for Young Adults: Examining the Moderating Role of Online Political Expression in Political participation. *New media & Society* 17(6): 880-898. <https://doi.org/10.1177/1461444813518390>
22. Ohme, J. 2019. When Digital Natives Enter the Electorate: Political social media use among first-time Voters and its effects on Campaign Participation. *Journal of Information Technology & Politics*, 16(2): 119-13 <https://doi.org/10.1080/19331681.2019.1613279>
23. Towner, T. L. 2013. All Political Participation is Socially Networked? New Media and the 2012 Election. *Social Science Computer Review* 31(5): 527-541. <https://doi.org/10.1177/0894439313489656>
24. Kim, D. H., & Ellison, N. B. 2022. From Observation on Social Media to Offline Political Participation: The Social Media Affordances Approach. *New Media & Society* 24(12): 2614-2634. <https://doi.org/10.1177/1461444821998346>
25. Piatak, J., & Mikkelsen, I. 2021. Does Social Media Engagement Translate to Civic Engagement Offline? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 50(5): 1079-1101. <https://doi.org/10.1177/0899764021999444>
26. Casteltrione, I., & Pieczka, M. 2018. Mediating the Contributions of Facebook to Political Participation in Italy and the UK: The Role of Media and Political Landscapes. *Palgrave Communications* 4(1): 1-11. <https://doi.org/10.1057/s41599-018-0109-5>

The article was received by the editors 15.09.2023.

The article is recommended for printing 30.10.2023.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-06>

УДК [327:913](510:73):339.9

Микита Андрійович Сімонов

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033

simonov.mykyta@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6728-2215>

ГЛОБАЛЬНІ ІНФРАСТРУКТУРНІ ІНІЦІАТИВИ «ПОЯС І ШЛЯХ» ТА «РГП» ЯК НОВІТНІЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ КНР ТА США

Розглянуто розробку та впровадження інфраструктурних ініціатив КНР («Пояс і шлях») та США («Blue Dot Network», «Build Back Better World» та нині актуальний проєкт «Partnership for Global Infrastructure and Investment») в контексті стратегічного розвитку та зростаючого політичного протистояння між двома державами. Сформовано цілісне уявлення про мету та особливості цих ініціатив, оскільки проєкти з розвитку базової інфраструктури направлені на посилення геополітичних позицій КНР і США та, в перспективі, їхнього політичного й економічного домінування. Виокремлено ключові деталі, що підтримують тезу зростаючої конкуренції та протистояння між цими державами. Досліджено вплив ініціативи «Пояс і шлях» на формування Сполученими Штатами конкурентної стратегії щодо зростаючого впливу Китаю та розширення розуміння сучасної динаміки й характеристики китайсько-американської стратегічної конкуренції. Доведено, що керівництво США використовує впровадження власних інфраструктурних ініціатив для рівномірної конкуренції з Китаєм та обмеження останнього на зовнішньополітичному і зовнішньоекономічному рівні. Використано та проаналізовано різні види джерел і матеріалів політичного та економічного характеру. Визначено кожне явище, що прямим чином впливає на розвиток інфраструктурних ініціатив КНР та США, разом з його позитивними і негативними сторонами, та зіставлені принципи, за якими імплементуються проєкти «Пояс і шлях» та «Partnership for Global Infrastructure and Investment», що дозволило об'єктивно їх порівняти, оцінити їхню ефективність і з'ясувати різницю у підходах впровадження.

Ключові слова: *інфраструктурні ініціативи, зовнішня політика, стратегічне партнерство, геополітика, економічний розвиток.*

Як цитувати: Сімонов, М.А. 2023. Глобальні інфраструктурні ініціативи «Пояс і шлях» та «РГП» як новітній аспект політичного протистояння КНР та США. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 49-53. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-06>

In cites: Simonov, Mykyta. 2023. Global Infrastructure Initiatives «Belt and Road» and «PGI» as the Newest Aspect of the Political Rivalry between the PRC and the USA. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 49-53. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-06> (in Ukrainian).

У зв'язку з активним просуванням Китайською Народною Республікою ініціативи «Пояс і шлях», яка після свого створення стала своєрідним ноу-хау у міжнародних відносинах, керівництво США все більше замислюється щодо ризику, зважаючи на

глобальні інтереси Китаю, підризу позицій США на міжнародній арені. Ініціатива «Пояс і шлях», частина великої стратегії Китаю, є важливим фактором зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного розвитку, який формує сприйняття Китаю як зростаючої загрози для США. Метою статті є з'ясування питання: як ініціатива «Пояс і шлях» впливає на формування Сполученими Штатами конкурентної стратегії щодо Китаю – а саме розробки інфраструктурних

© Сімонов М.А., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

ініціатив «Blue Dot Network», «Build Back Better World» та «Partnership for Global Infrastructure and Investment» і, зокрема, їх використання на противагу китайській ініціативі «Пояс і шлях». Глибокий огляд імплементації Вашингтоном і Пекіном інфраструктурних ініціатив відкриє важливе вікно розуміння сучасної динаміки та характеристики китайсько-американської стратегічної конкуренції.

Сьогодні, зважаючи на умови швидкого розвитку процесу глобалізації, міжнародне співробітництво, в тому числі економічне, є пріоритетним й швидко зростаючим завданням для розвинутих країн. Але разом із тим, враховуючи сучасну геополітичну ситуацію та багатополярну модель світового устрою, зростає протистояння таких держав, як Сполучені Штати Америки та Китайська Народна Республіка, глобальні інтереси яких не дають змогу досягати компромісів, особливо в економічній, політичній та безпековій сферах. Незважаючи на фактичне завершення у 2020 році торгової війни між США та КНР, що відбувалася під час каденції Президента США Дональда Трампа, з новою силою постає проблема конкуренції між цими двома державами. Наразі Китай є другим за значенням центром світової політики та економіки, який, як визначив Центр економічних і ділових досліджень (Велика Британія), може обігнати США за економічними показниками і стати у 2036 році першою економікою світу. Такий статус сприяє висуванню китайським керівництвом проєктів, спрямованих на переформатування всієї міжнародно-економічної системи відповідно до зростаючих можливостей і потреб країни. Одним із таких є «Belt and Road Initiative», або ініціатива «Пояс і шлях» (CEBR 2023).

Ініціатива «Пояс і шлях» – це глобальна і одна з найбільших стратегій розвитку інфраструктури, що була представлена Головою Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпіном невдовзі після свого приходу до влади, а згодом і прийнята урядом республіки у 2013 р., а у 2017 р. – включена до Конституції КНР (Chronology of China's Belt 2016). Її основна мета – створення та очолення нового виду глобалізації, притягуючи євразійські країни та компанії на китайську орбіту та використовуючи китайські інвестиції і промислові переваги. Станом на 2023 рік, Китай залучив 151 країну до ініціативи «Пояс і шлях», тож можна вважати, що вона стала ключовим виміром зовнішньополітич-

ного та зовнішньоекономічного курсу КНР (Countries of the Belt and Road Initiative 2023).

Розбудова Китаєм «Поясу і шляху» націлена на співробітництво з країнами, що розвиваються, у проєктах базової інфраструктури та виробничих потужностей. Це пов'язано не лише з тим, що Китай за роки впровадження ініціативи накопичив значний досвід розвитку базової інфраструктури, а й з тим, що він має свої переваги у відповідних галузях – як у фінансовому плані, так і в виробничих потужностях. У разі долучення до «Поясу і шляху» країни-партнери зможуть не тільки долучитися до економічного розвитку Китаю, але й прискорити побудову власної базової інфраструктури.

Що ж до Сполучених Штатів та їхньої відповіді на «Пояс і шлях», то першим великим кроком на противагу КНР стало спільне з Японією та Австралією формування інфраструктурної ініціативи «Blue Dot Network» (BDN), що можна перекласти дослівно як «Мережа блакитної крапки», за аналогією земної кулі, вигляд якої у космосі, як на відомому знімку зонду NASA «Voyager-1», подібний до невеликої блакитної крапки (Arha 2021). Її офіційна презентація відбулася у листопаді 2019 року під час Індо-Тихоокеанського бізнес-форуму, який пройшов у рамках 35-го саміту Асоціації Південно-Східної Азії у Таїланді. Це є багатостороння ініціатива, спрямована на поєднання зусиль урядів, приватного сектору та громадянського суспільства з метою сприяння високоякісним та надійним стандартам розвитку глобальної інфраструктури та забезпечення оцінки та сертифікації проєктів розвитку інфраструктури в усьому світі через показники фінансової прозорості, екологічної стійкості та впливу на економічний розвиток (Blue Dot Network 2019).

Фактично реалізацію такого проєкту можна назвати універсальним рішенням щодо обмеження, перш за все, китайської інфраструктурної політики. Яскравим підтвердженням цієї тези є слова радника Білого Дому з національної безпеки Роберта О'Брайена, який в одному зі своїх виступів порівняв проєкт із «гідом Мішлен» – ресторанним рейтингом, додавши, що Blue Dot – це відповідь на дипломатію, як він вважає, боргових пасток Китаю (China's 'Belt and Road' strategy 2019).

У червні 2021 року під час 47-го саміту Групи Семи (G7) у Великій Британії було оголошено про створення нової ініціативи «Build Back Better World», або «B3W» – «Відбудуймо кращий світ» (G7 rivals China

2021). Ініціатива, яку очолюють Сполучені Штати Америки, прагне вирішити проблему інфраструктури на суму 40 трильйонів доларів, необхідну країнам, що розвиваються, до 2035 року (Carbis Bay G7 Summit Communiqué 2021). Доречно зазначити, що «B3W» логічно продовжує «Blue Dot Network»: вона має на меті побудувати глобальну мережу за допомогою кредитного фінансування для будівництва доріг, мостів, аеропортів, портів, електростанцій, і відносно «BDW», «B3W» дає уявлення стосовно того, як має виглядати сучасна інфраструктурна ініціатива. У червні 2022 року цю ініціативу було фактично перезапущено: її перейменовано на «Партнерство для глобальної інфраструктури та інвестицій» (Partnership for Global Infrastructure and Investment, скорочено – PGI) на 48-му саміті G7 у Великій Британії (Memorandum on the Partnership 2022).

Для порівняння «PGI» з ініціативою «Пояс і шлях» можна виокремити такі категорії:

1. Підхід і управління. «Пояс і шлях» дотримується моделі, керованої державою, за значної участі уряду Китаю та державних підприємств. «PGI» наголошує на спільному підході, що включає як державний, так і приватний сектори, дотримуючись при цьому міжнародних стандартів і досвіду реалізації проєктів.

2. Прозорість і підзвітність. Критики «Поясу і шляху» часто висловлюють занепокоєння щодо відсутності прозорості в проєктних контрактах і потенційних боргових пасток для країн-учасниць «PGI», навпаки, в американському проєкті планується приділяти значну увагу прозорості, підзвітності та сталому фінансуванню, щоб уникнути таких пасток (Roland 2021).

3. Геополітичні наслідки. Велика мережа інфраструктурних проєктів в рамках ініціативи «Пояс і шлях» спричинила дискусії про його потенційний геополітичний вплив, особливо в регіонах, де зосереджені економічні інтереси Китаю. «PGI» зі своїм багатонаціональним консорціумом прагне сприяти збалансованому розвитку без надмірного геополітичного тиску.

4. Прогресивні міркування. «PGI» виділяється своїм акцентом на екологічно стійкій інфраструктурі, узгоджуючи глобальні зусилля з боротьби зі зміною клімату, а також на питаннях охорони здоров'я, цифрових технологій, нерівності доходів та гендерної рівності. «Пояс і шлях» часто критикують за їхній вплив на навколишнє

середовище, хоча сьогодні Китай демонструє значний інтерес до інтеграції зелених практик у свої ініціативи (Hawkings, Cheung 2023).

Отже, якщо порівнювати «PGI» з «Поясом і шляхом», то останній майже винятково орієнтований на інфраструктуру або зосереджений на енергетиці та технологіях, тоді як «PGI», окрім традиційної інфраструктури, спрямований на вирішення більш прогресивних проблем, і це є більш складним завданням, оскільки деякі пункти вимагатимуть трансформації суспільства. «Пояс і шлях» є більш прагматичним у вирішенні короткострокових проблем у багатьох країнах із середніми та низькими доходами, маючи чіткі можливості кредитування та логістики. З іншого боку, впровадження Китаєм «Шовкового шляху здоров'я» шляхом пожертвування вакцин було дипломатичною спробою під час пандемії покращити імідж Пекіна за кордоном, одночасно зміцнюючи партнерські відносини (China's «Health Silk Road» 2020).

Безумовно, «PGI» може стати основним інвестиційним інструментом Вашингтона для впливу на країни, які бачать Китай як значущого дипломатичного, торгового та інвестиційного партнера, та їх переорієнтації з китайської орбіти на американську. «Пояс і шлях» – це прагматичний глобальний інфраструктурний план, який представляє третину світового ВВП і дві третини світового населення, а «PGI» позиціонується як прозоре інфраструктурне партнерство, орієнтоване на цінності та високі стандарти. Незважаючи на відмінності, може бути така вірогідність, що «PGI» і «Пояс і шлях» можуть стати взаємодоповнюючими, але для цього знадобиться значний компроміс між Пекіном та Вашингтоном.

Ініціативі «PGI» потрібно буде заручитися підтримкою багатьох різних зацікавлених сторін. Деякі європейські країни, зокрема Польща, Португалія, Греція, Чеська Республіка, вже підписали угоди у рамках ініціативи «Пояс і шлях», і постає питання щодо не тільки потенційного впливу ініціативи «PGI» на міжнародну прихильність, а й в цілому консолідації міжнародного співтовариства. Крім того, «PGI» спирається на приватний капітал, який буде складніше залучити, ніж фінансовану КНР модель двосторонніх переговорів. Відмінності у підходах до фінансування значно підкреслять відмінності між «PGI» та «Поясом і шляхом».

На відміну від «Поясу і шляху», сьогодні впровадження Сполученими Штатами та їх партнерами інфраструктурних ініціатив, остання з яких – «PGII», ще залишається у процесі формування. Запуск попереднього «ВЗВ» був запланований на 2022 рік, проте з того моменту ця ініціатива, як і її запуск, зазнали змін. І керівництву США не варто зволікати із повноцінним її запуском: у листопаді 2024 року у США планується проведення виборів у Президенти США, і питання того, яке майбутнє чекає на «PGII», як буде діяти чинний президент Джозеф Байден, потребує окремої уваги, враховуючи той факт, що розробка «PGII» більш за все (і декларативно, і фінансово)

підтримується саме Сполученими Штатами. З іншого боку, і КНР може мати проблеми у реалізації ініціативи «Пояс і шлях». Однією з таких є, до прикладу, відмова Італії від співробітництва з Китаєм у рамках цієї ініціативи; це може підштовхнути інші країни, об'єднані з Китаєм таким партнерством, вчинити так само, що поставити хрест на розробленій стратегії Китаю та його геополітичних амбіціях. Тому, з одного боку, бачимо активне впровадження КНР і США власних інфраструктурних ініціатив, а з іншого – зростання політичної напруги і подальшого протистояння дають основу для розширення розроблення наукових досліджень.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2023

Стаття рекомендована до друку 30.10.2023.

Mykyta Simonov

PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska street, 60, Kyiv, 01033
simonov.mykyta@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6728-2215>

GLOBAL INFRASTRUCTURE INITIATIVES «BELT AND ROAD» AND «PGII» AS THE NEWEST ASPECT OF THE POLITICAL RIVALRY BETWEEN THE PRC AND THE USA

The development and implementation of infrastructure initiatives of the People's Republic of China («Belt and Road Initiative») and the United States of America («Blue Dot Network», «Build Back Better World» and the current «Partnership for Global Infrastructure and Investment») in the context of strategic development and the growing political confrontation between the two states were considered. A comprehensive understanding of the purpose and features of these initiatives is formed, as the basic infrastructure development projects are aimed at strengthening the geopolitical positions of the People's Republic of China and the United States and, in the distant future, their political and economic dominance. Key details supporting the thesis of growing competition and confrontation between these states are highlighted. The influence of the Belt and Road initiative on the formation of a competitive strategy by the United States regarding the growing influence of China and the expansion of understanding the modern dynamics and characteristics of Sino-American strategic competition are studied. It is proved that the US leadership is implementing its own infrastructure initiatives for equal competition with China and limiting the latter at the foreign policy and foreign economic level. Different types of sources and materials of a political and economic nature are used and analyzed. Each phenomenon that directly affects the development of infrastructure initiatives of the People's Republic of China and the United States, including its positive and negative sides, is identified, and the principles by which the Belt and Road and Partnership for Global Infrastructure and Investment" projects are functioning are compared, which allowed to objectively compare them, evaluate their effectiveness and find out the difference in implementation approaches.

Keywords: *infrastructure initiatives, foreign policy, strategic partnership, geopolitics, economic development.*

REFERENCES

1. CEBR – World Economic League Table. 2023. URL: <https://cebr.com/service/macroeconomic-forecasting/>
2. Chronology of China's Belt and Road Initiative. 2016. People's Daily. *Xinhua News Agency*. URL: <http://en.people.cn/n3/2016/0624/c90883-9077342.html>
3. Countries of the Belt and Road Initiative (BRI). 2023. *Green Finance and Development Centre* URL: <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>
4. Kaush, Arha. 2021. A hidden key to the G7's infrastructure ambitions: Blue Dot Network. *New Atlanticist*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/a-hidden-key-to-the-g7s-infrastructure-ambitions-blue-dot-network/>
5. Blue Dot Network. 2019. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/blue-dot-network/>
6. China's 'Belt and Road' strategy has a new competitor — enter America's 'Blue Dot Network'. 2019. *ABC News*. URL: <https://www.abc.net.au/news/2019-11-06/us-introduces-blue-dot-network-as-answer-to-belt-and-road/11675226>
7. G7 rivals China with grand infrastructure plan. 2021. *Reuters* URL: <https://www.reuters.com/world/g7-counter-chinas-belt-road-with-infrastructure-project-senior-us-official-2021-06-12/>
8. Carbis Bay G7 Summit Communique 2021. URL: <https://www.g7uk.org/wp-content/uploads/2021/06/Carbis-Bay-G7-Summit-Communique-PDF-430KB-25-pages-3-1.pdf>
9. Memorandum on the Partnership for Global Infrastructure and Investment. 2022. *The White House* URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2022/06/26/memorandum-on-the-partnership-for-global-infrastructure-and-investment/>
10. Roland, Gerard. 2021. China's rise and its implications for International Relations and North east Asia. *Asia and the Global Economy*. 1(2) <https://doi.org/10.1016/j.aglobe.2021.100016>
11. Hawkings, Amy, Cheung, Rachel. 2023. China on course to hit wind and solar power target five years ahead of time. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/29/china-wind-solar-power-global-renewable-energy-leader>
12. China's «Health Silk Road»: Adapting the BRI to a Pandemic-era World. 2020. *MERICs*. URL: <https://meric.org/en/short-analysis/chinas-health-silk-road-adapting-bri-pandemic-era-world>

The article was received by the editors 25.09.2023

The article is recommended for printing 30.10.2023.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-07>
УДК 327.5

Віра Миколаївна Пєфтиц

студентка бакалаврата,
Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
Майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
vera.peftits@gmail.com , <https://orcid.org/0009-0001-6091-0917>

ПЕРША МАРОККАНСЬКА КРИЗА: НЕВЕЛИЧКА ДЕРЖАВА МІЖ ВЕЛИКИХ ВОГНІВ

Детально розглядається сповнена протиріч боротьба найпотужніших сил світової політики кінця XIX – початку XX ст. за встановлення неформального контролю над султанатом Марокко під час відповідної кризи 1905 року, якій судилося стати першим своєрідним апогеєм великого геополітичного протистояння держав навколо «північноафриканського яблука розбрату». Передісторія подій досліджується одночасно у двох вимірах, тісно пов'язаних між собою багатогранними причинно-наслідковими зв'язками. По-перше, з точки зору відносно локального протистояння, зосередженого в адміністративних кордонах марокканського султанату й умовних політико-географічних межах північноафриканського субрегіону та зумовленого глибинними економіко-політичними протиріччями, що досягнули свого апогею у момент входження світу до нової, індустріальної епохи. По-друге, робиться плавний перехід від місцево-регіонального тлумачення витоків марокканської кризи до більш «глобального» її розуміння. Аналіз здійснюється ніби у двомірній системі координат: по осі «Франція-Німеччина» та осі «Антанта – Троїстий союз». Постулюється нерозривна взаємозалежність зазначених факторів та недоречність надмірної концентрації на певному «рівні» розвитку кризової ситуації навколо Марокко. Належну увагу приділено структуризації подій Першої марокканської кризи шляхом виділення та упорядкування її внутрішніх фаз; оцінюються наслідки Альхисераської конференції для всіх сторін конфлікту. Акцент робиться також на поляризації системи міжнародних відносин напередодні Першої світової війни.

Ключові слова: *Перша марокканська криза, Марокко, султанат, Франція, Німеччина, Антанта, Альхисераська конференція.*

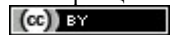
Як цитувати: Пєфтиц, В.М. 2023. Перша марокканська криза: маленька держава між великих вогнів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 54-60. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-07>

In cites: Pefits,Vera. 2023. The First Moroccan Crisis: a Small State Between Great Fires. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 54-60. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-07> (in Ukrainian).

Класична політологічна думка визначає міжнародний конфлікт як пряме або опосередковане зіткнення інтересів двох чи більше сторін, основу якого складає наявність протиріч об'єктивного чи суб'єктивного характеру. Аналіз послідовних фаз розвитку конфлікту дозволяє розглядати його як єдиний процес, складений, неначе

дивовижний калейдоскоп, із багатоманітних, унікальних у своєму роді, однак взаємопов'язаних елементів. У вивченні споконвічного феномена міжнародного конфлікту особливий інтерес становить переростання конфлікту в кризу, тобто точка переходу до якісно нової площини, подолання своєрідного рубікону в конфліктних відносинах між задіяними сторонами. Історія міжнародних відносин початку минулого століття надає дослідникові надзвичайно багатий матеріал для вивчення міжнародних конфліктів: накопичені, починаючи ледь не з середини «довгого» XIX ст. Глибокі й багатовимірні

© Пєфтиц В.М., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

політичні й економічні протиріччя, помноженні на сходження на небосхилі міжнародного життя яскравої зірки ідеологічних учень, разом надали потужного імпульсу дестабілізації доволі хиткої, однак, тим не менш, перевіреної часом, моделі взаємовідносин великих держав; сформована «за останнім словом» архаїчного «концертного» розуміння побудови світового устрою, вона похитувалася з лякаючою амплітудою під впливом глибинних тектонічних зсувів у глибинних, прихованих від пересічного ока шарах міжнародної арени, що ось-ось загрожували перетворитися на руйнівні землетруси небаченої сили. Перманентна напруженість між найпотужнішими гравцями тих часів вилилася у низку криз, що розгорнулися як «на одшибі» глобальних міжнародних процесів, так і в її неспокоїному серці – на європейських теренах.

Марокканське питання початку ХХ ст. влучно й показово ілюструє логіку зародження й подальшого розгортання міжнародного конфлікту, чие «змістовне наповнення» поєднало у собі одразу декілька рівнів міждержавних відносин: можна сказати, хрестоматійна боротьба «задіяних» сторін за колоніальні сфери (гостра франко-німецька конкуренція за Марокканський султанат) і за докорінний перерозподіл сил на загальноєвропейській політичній мапі.

Події 1905 року неодноразово ставали предметом дослідження як зарубіжної так і, певною мірою, вітчизняної історіографії. Дослідники при цьому, акцентуючи увагу на різних аспектах кризи, переважно розглядали її у контексті європейського виміру, абсолютно несправедливо ігноруючи роль марокканського фактора у підвищенні загального рівня конфліктогенності на європейській арені великого геополітичного протистояння. На нашу думку, протиріччя сторін у рамках локальної підсистеми та пошук вигідних розв'язок спірних питань напряму були пов'язані з загальноєвропейською політикою великих гравців. Вельми цікаво розглянути низку відповідних подій не стільки крізь призму їхнього виникнення, скільки з позиції, так би мовити, їхньої функції у процесі еволюції міжнародних відносин цього періоду, зокрема – їхньої виняткової ролі в процесі розділу Європи на два протиборчі табори – Антанти та Троїстого Союзу.

Говорячи загалом про «марокканський вектор» активної зовнішньополітичної діяльності Німеччини, слід дещо «відмотати час» на декілька десятиліть назад, по суті,

узявши за точку відліку безпосередньо «рік народження» Германської імперії. «Марокканська політика» останньої у своєму розвитку пододала два етапи, які певною мірою відповідали процесу еволюції економічного та політичного імперського курсу однієї з найпотужніших і, відповідно, найамбітніших, із геополітичної точки зору, країн тогочасної Європи. Зараз доцільно сфокусуватися на другому етапі, безпосередньо пов'язаному з прагненнями німецьких монополій підкорити собі невеличку за розмірами та, на перший погляд, нічим особливо непримітну північноафриканську країну, чие економічне та стратегічне значення, однак, було б вкрай недалекоглядно недооцінювати.

Перші кроки економічного проникнення до Марокко Германська імперія почала здійснювати ще у 70-х рр XIX ст. Перший німецький консул у Танжері офіційно був призначений у 1873 р.; незабаром пішли призначення в інших ключових містах султанату – у Магадорі, Саффі, Рабаті, Фесі. У 1877 р., з метою надання максимально об'єктивної оцінки стану справ у країні та ефективного планування подальших кроків економіко-політичного змісту, було сформовано офіційну німецьку групу, яка прибула до Марокко у тому самому році для безпосереднього ознайомлення з ситуацією «на місцях». У середині 1870-х рр. деякі підприємці навіть звернулися з пропозицією до Отто фон Бісмарка фізично захопити Північну Африку, у т.ч. Марокко, для подальшого перетворення на німецьку торговельну колонію. Тим не менш, «залізний канцлер», не сприймаючи фактичну окупацію Марокко в якості першочергового завдання для Німеччини, до подібних ідей, зароджених не в думках політичних діячів, а у німецьких фінансово-промислових колах, поставився досить холодно. Лише після його відставки, яка ознаменувала початок переходу Німеччини до нової, уже відверто імперіалістичної, стратегії на міжнародній арені, у «повний голос» заявив про себе інтерес до активної заморської політики. Фрідріх Гольштейн, отримавши можливість здійснювати визначальний вплив на формування зовнішньополітичного курсу своєї держави після уходу з політичної сцени Бісмарка, спочатку сповідував ідею перетворення марокканського султанату на «яблуко розбрату» між «заклятими союзниками» – Англією та Францією. Для Німеччини було б вельми непогано, вважав він, якби Англії вдалося заволодіти Танжером. «Неприми-

ренна ворожнеча між Англією та Францією, – інструктував Гольштейн свого приятеля, а за сумісництвом німецького посла в Лондоні, графа П. Гатцфельда, – яка виникла б через англійське володіння Танжером, важливіше за все інше» (*Nachgelassene Papiere* 1976). Очевидно, що не без впливу Гольштейну німецькі правлячі кола вважали цілком ймовірною можливість використання Марокко для залучення Англії до Троїстого союзу, а також відволікання Франції від «Вогезької діри».

Разом із тим доволі енергійно налагоджувалося комерційне проникнення власне Німеччини до султанату. Найвпливовіші фігури рейнської промислової зони цікавилися, перш за все, рудними ресурсами Атлаських гір, «перший ешелон» керівництва військово-морських сил – портами Атлантичного узбережжя. Тенденція досить глибокого «закорінення» у Марокко німецьких інтересів ставала все більш явною: так, наприклад, експорт імперії до північноафриканського султанату вже в 1894 р. склав 1 093 000 марок. Із стрімким зростанням домагань промислово-фінансових монополістів на колоніальні захоплення та, відповідно, набуття нових ринків збуту відбувалася якісна еволюція поглядів зовнішньополітичного відомства та її негласного керівника стосовно Марокко. Одним із перших на Вільгельмштрассе (адреса розташування МЗС Германської імперії) Гольштейн доходить до припущень про бажаність здійснення Німеччиною прямих захоплень у Північно-Західній Африці. Так, він вважав бажаним отримати Агадір, Магадор, Саффі, Касабланку (*Die Geheimen Papiere* 1956: 367). Англійські лідери не мали звички давати чіткі відповіді на цілком конкретні питання, і «марокканські справи» винятком не стали, хоча неабияку зацікавленість німців у розв'язанні цього комплексу проблем англійський прем'єр усе-таки не міг не взяти до уваги. Час від часу з Лондону надходили вельми розпливчасті сигнали, які, однак, давали змогу зрозуміти відсутність у Англії принципово негативної позиції щодо ймовірного розчленування Марокко за активної участі Німеччини. Під час візиту кайзера Вільгельма II до Англії у супроводі статс-секретаря зовнішньополітичного відомства Б. Бюлова у листопаді 1899 р. міністр колоній Чемберлен натякнув германському кайзеру про право Німеччини отримати атлантичне узбережжя Марокко. Проте не слід переоцінювати таку заяву англійського міністра; її варто розглядати в

контексті тодішніх бесід між британськими та німецькими представниками, коли Англія вкрай потребувала дружнього нейтралітету Німеччини у зв'язку з військовими діями на теренах Південної Африки, а Бальфур та Чемберлен висловлювали готовність домовитися з Німеччиною.

Зазнавши невдачі при Фашоді та з занепокоєнням спостерігаючи посилення «німецького елемента» в Марокко, французькі колоніальні кола прийняли рішення зміцнити свій вплив у північноафриканському султанаті. На початку січня 1900 року французькі війська оволоділи столицею області Туату Ін-Солу, що знаходилася між двома родючими поясами Африки, розділеною Сахарою. Подібні замисли виношувалися французькими керманічами ще раніше, однак реалізувати ці добре прораховані дії вдалося лише скориставшись скрутним становищем англійців у Південній Африці. Французький уряд при цьому відверто відкидав будь-які протести марокканського керівництва, оголосивши, що воно назавжди відмовляється вступати в будь-які перемовини з цього приводу, а спроба султанату знайти певний «захист» у англійців жодного результату не дали. Можна сказати, що все сталося з точністю навпаки; Британія в обличчі голови власної місії в Танжері А. Нікольсона відважила марокканському уряду принизливий ляпас, заявивши у спеціальній дипломатичній ноті, що Англія абсолютно байдуже ставиться до подальшої долі оазисів Туату.

До межі 1904-1905 рр. французи, отримавши визнання свого «привілейованого» становища в Марокко з боку англійців, задовольнившись домаганнями іспанців та італійців (йдеться про угоду з Іспанією 1904 р. та з Італією 1902 р., що розмежували сфери в рамках північноафриканської держави), не приділяючи необхідної уваги ступеню німецької зацікавленості в султанаті, розцінили марокканське питання як повністю розв'язаним на свою користь та приступили до перетворення країни в нову повноцінну колонію. До планів Парижу входило створення єдиного ланцюга французьких залежних територіально-політичних утворень на всьому Африканському континенті, в якому Марокко виступав би в ролі своєрідного «моста» між французькою північною та західною Африкою та ставало б логічним завершенням «французького африканського блоку» (*Hanotaux* 1931: 143).

У Берліні подібні звістки сприйняли як прозорий і потужний сигнал до більш актив-

них дій у рамках регіону. Маневри Парижу, у цілому сприятливий міжнародний клімат (перш за йдеться про початок російсько-японської війни, яка, за розрахунками німецьких стратегів, здатна була суттєво підірвати союзницькі обов'язки Росії перед Францією, позбавивши першу навіть суто гіпотетичної можливості війни одночасно на два фронти), тиск з боку впливових німецьких промисловців, чия увагу привертала доволі багаті марокканські надра, стали остаточними приводами для здійснення давно назрілого в німецьких політичних колах плану «налякати» французів та перешкодити їм у становленні власного протекторату.

Німеччина ретельно підготувалася до свого «марокканського демаршу», у чому величезна заслуга належала саме фон Бюлову. Так, 15 березня 1905 р. він надіслав до рейхстагу документ, у якому наголошував на посиленні тиску на султана з метою просування торгівельно-промислових інтересів Німеччини в Марокко. Подібний розклад сил, на думку канцлера, неодмінно зробив би візит кайзера до султанату не лише «історичним актом» задля закріплення економічних успіхів німців, але й закріпив їхній стратегічний політико-дипломатичний курс на поширення експансії Німеччини в цьому регіоні загалом. Спочатку імператор Вільгельм II зайняв доволі скептичну позицію стосовно пропозиції активного «втручання» своєї країни до марокканського питання, головним чином, із міркувань загальної політики. Однак аргументовані запевнення канцлера в тому, що увага всього світу буде прикута до нього, все ж таки вплинули на імператора, спонукавши його дати свою згоду на організацію даної подорожі.

Детально сплановане прибуття німецького імператора Вільгельма до Марокко надало потужний поштовх ескалації давно вже назрілих розбіжностей між безпосередньо залученими гравцями, а його знаменита промова 31 березня 1905 р. в султанському палаці, ознаменувала собою перехід марокканського конфлікту з латентного стану до фази відкритого протистояння сторін. Зокрема, заявивши, що його візит яскраво свідчить про визнання ним султана як незалежного володаря, імператор висловив надію, що вільне Марокко, чие життя буде позбавлене слів «монополія» та «анексія», залишиться відкритим для мирної конкуренції усіх націй, та обіцяв також прийняти усілякі

заходи заради захисту німецьких інтересів у північноафриканському султанаті. Платформа для затіяної демонстрації виявилася доволі вдалою: Німеччина ніби виступила заступницею принципів рівноправності всіх націй, представники яких мають на марокканських теренах певні економічні інтереси.

Для успішного виконання поставлених завдань ще в лютому 1905 р. до двору султана зі спеціальними місіями були направлені німецькі представники, які в неофіційному порядку завіряли марокканського правителя у відсутності в Німеччині політичної зацікавленості у збереженні Шерифської імперії; істинні її цілі, за словами, представників Германської імперії стосувалися лише збереження політичного суверенітету. Одразу після візиту кайзера Вільгельма до Танжеру, у квітні 1905 р. до Фесу прибув досвідчений німецький дипломат граф Таттенбах, який знову надав марокканському керівництву гарантії міцної підтримки з боку офіційного Берліна, переконавши керманців північноафриканської країни не приймати французький проект реформ до винесення цього комплексу питань на розсуд міжнародної конференції. Німці, особливо підкреслюючи значну роль султана в цьому конфлікті, вдалися до хитрощів; справа полягала у тому, що англійці та французи, укладаючи угоду 1904 року, не вважали за необхідне навіть формально проконсультуватися з марокканським правителем, поставивши його перед фактом існування договору між найвпливовішими геополітичними гравцями тогочасної Європи; таке демонстративно зневажливе ставлення, звичайно, вразило самолюбство Мулай Абдельазіза, який відмовився ратифікувати договір. Німці ж прагнули виглядати справжніми захисниками суверенітету Імперії шерифів і, вдало використовуючи антифранцузькі настрої, всіляко наголошували на своєму трепетному ставленні до точки зору монарха. Безперечно, це була лише частина «великої гри». Таким чином, султан Марокко виявився втягнутим до франко-німецьких протиріч, і кожна сторона робила всі можливі спроби повернути його до свого табору. 28 травня 1905 р. Абдельазіз офіційно повідомив французького представника про свою категоричну відмову укласти з Францією угоду, що апріорі розширила б присутність останньої у Марокко, та приєднався до вимоги німецького уряду провести міжнародну конференцію.

Безумовно, на тактичному рівні це була однозначна перемога німецької сторони: позиції французів при дворі марокканського монарха зазнали суттєвих «втрат», і поступово їхня популярність у якості ключового орієнтиру для невеличкої північноафриканської держави у бурхливому морі глобальної політики почала помітно знижуватися; при цьому така тенденція стосувалася як політичних діячів, так і власне місцевого населення, на що прямо вказують повідомлення французьких представників. На цьому етапі розвитку кризи німці фактично потіснили конкурентів «на місцях», користуючись особливою довірою серед султанського оточення.

Загалом аналіз лінії поведінки держав-учасниць Першої марокканської кризи дозволяє визнати, що початок війни у 1905 році був вкрай маловірогідний. Без сумніву, він неабиякою мірою сприяв формуванню вибухонебезпечного «вогнища напруженості» в Європі, однак жодна зі сторін через низку причин тоді не бажала радикального загострення «марокканського питання», до останнього надаючи перевагу саме мирному врегулюванню кризи; у критичній ситуації співвідношення елементів «миру» та «війни» схилилося на бік саме пошуку суто мирних шляхів розв'язання наявних протиріч.

Фінал кризового етапу «марокканської драми» розігрався в січні 1906 р. на Альхесіраській конференції, якій судилося стати справжньою ареною зіткнення двох сил: Антанти та Німеччини. Остання, виступаючи в ролі ініціатора проведення подібної зустрічі, врешті-решт опинилася в меншості: Англія, Росія, Італія, Іспанія й навіть США зайняли французьку сторону, тоді як Німеччину підтримала лише Австро-Угорщина, союзниця за Троїстим союзом, хоча й не виявляючи особливої участі у вирішенні надзвичайно далекого від неї (як із суто географічної, так і політичної точки зору) і не дуже популярного в монархії Габсбургів питання.

Альхесіраська конференція завершилася укладанням 7 квітня 1906 р. Генерального акту, що визначив статус марокканської держави та став логічним завершенням цього етапу боротьби тогочасних світових держав, закріпивши три принципи подальшого існування Марокко: його суверенітет, територіальну цілісність та «принцип відчинених дверей» і одночасно встановлюючи міжнародну опіку над султанатом із переважанням ролі Франції та Іспанії (Delonche 1916: 55-138).

На перший погляд здається, що підсумкові рішення Альхесіраса засвідчили французький тріумф і нищівний німецький провал, які в цілому здійснили низку глобальних помилок у своїх першопочаткових розрахунках (Stuart 1921: 151). Тим не менш, небажано односторонньо тлумачити результати конференції: все ж таки її рішення мали компромісний характер, не забезпечуючи сторонам конфлікту повної перемоги або ж остаточної поразки. З одного боку, перед французами (а водночас і іспанцями) відкривалися нові перспективи проникнення на терени Імперії шерифів: Париж зробив ще один крок на тернистому шляху до встановлення власного протекторату. Однак у той самий час яскраво продемонстровані в 1905 році рішучі наміри Германської імперії брати безпосередню участь у боротьбі за султанат поставили під загрозу зриву «наполеонівські плани» французів у рамках Шерифської імперії, що, своєю чергою, підштовхувало останніх до перегляду раніше розробленої стратегії «мирного проникнення» до країни. Париж «в особі» німців помітив серйозну загрозу власним позиціям у марокканському султанаті: ставало все більш очевидним, що його подальше підпорядкування Франції уможливить у т.ч. згода з боку Німеччини, досягнута: шляхом певних поступок Берліну в царині політико-економічних відносин.

Німеччина, своєю чергою, якраз цих конкретних поступок і досягла: проголошення «свободи й повної рівності» у Марокко для всіх націй «у економічному відношенні», право участі у створенні та контролі діяльності Марокканського державного банку. Нарешті, що також важливо, Германській імперії вдалося відстояти статус-кво Марокко: незважаючи на обмеження, накладені Генеральним актом, юридично воно продовжило існування як самостійна й незалежна держава на чолі з султаном як керівником зовнішнього й внутрішнього курсу власного королівства. Оцінюючи результати 1905-1906 рр, фон Бюлов зазначав, що спроба інших держав відсторонити Німеччину від вирішення надзвичайно важливого міжнародного питання зазнала невдачі, і характеризував рішення конференції «як опір прагненням Франції обійтися з Марокко так само, як із Тунісом» (Stuart 1921: 198).

Із вищесказаного випливає, що, з тактичної точки зору, німці досягли локальних цілей: Марокко залишалося на політичній карті світу повноцінним

суб'єктом, суверенним у прийнятті рішень, французи погодилися на політико-дипломатичному рівні розв'язувати наявні спори. Більш того, вони не стали повноцінними хазяями північноафриканської країни, а задовольнялися роллю європейського жандарму на марокканській землі. У свою чергу, такий статус султанату надав Німеччині можливість продовжувати боротьбу за Марокко та досягти певних «кроків назустріч» власній позиції і інтересам; це означало, що франко-німецький конфлікт залишався в цілому відкритим для подальшого врегулювання.

Проте крізь призму стратегії, ініційована Німеччиною криза закінчилася її ж власною поразкою: німцям не вдалося послабити Антанту. Навпаки, відповідні держави виступили єдиним фронтом перед обличчям Німеччини, що позитивним чином позначилося на динаміці англо-французьких відносин. Окрім того, фактично ізоляція німців на конференції поставила питання стосовно взаємин між членами Троїстого союзу, становище якого стало менш стійким у зв'язку зі зміцненням ворожого табору Антанти. Фон Бюлов звертав увагу, що під час багатосторонньої зустрічі Троїстий союз не виступив як єдина сила, а його «позаблокові» союзники не надали йому необхідної підтримки, яку продемонструвала Англія: італійське населення більш лояльно поставилося до французів, а Австрія пишалася роллю «другої блискучої держави» в цьому союзі. Тому, з точки зору загальноєвропейського балансу, сил перемога залишилася за Антантою, хоча на той час за

суттю вона не належала до повноцінних військово-політичних альянсів.

Варто також звернути увагу на те, що у сонмі переможців за результатами Першої марокканської кризи опинився також і Лондон: англійці «дали» непоганий урок Германській імперії, показавши свою значущість у питанні розв'язання складних кризових ситуацій, навіть якщо вони прямо не стосувалися їхніх інтересів. У дійсності це означало, що тільки завдяки англійській підтримці французи змогли легко маневрувати під час кризи, одночасно зайнявши жорстку позицію у відповідь на німецькі вимоги. Форін Офіс надав перевагу позиції вичікування, тим самим даючи Франції усвідомити неминучість її поразки у майбутній «великій війні» за умови відсутності підтримки – і військової, і суто дипломатичної – з боку Туманного Альбіону.

Значення марокканського питання полягає в тому, що накопичені європейські протиріччя найкраще знайшли свій вихід на периферії міжнародного життя. «Марокканське питання» виявилось органічно вбудованим до внутрішньополітичного життя держав: для французів Марокко виступало наріжним каменем «африканської імперії», а для Німеччини ця проблематика була питанням економічно значущим, на чому, перш за все, наполягали банкіри та промисловці. Незважаючи на Альхесірас, марокканські протиріччя зацікавлених держав виявилися так і не вирішеними остаточно: конференція завершилася, але вирішення марокканського питання тільки розпочалося.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2023

Стаття рекомендована до друку 05.11.2023

Vera Pefits

undergraduate student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

vera.pefits@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-6091-0917>

THE FIRST MOROCCAN CRISIS: A SMALL STATE AMONG GREAT FIRES

The conflict-filled struggle of the most powerful forces of world politics of the late 19th and early 20th centuries to establish informal control over the Sultanate of Morocco during the corresponding crisis of 1905, which was destined to become the first peculiar apogee of the great geopolitical confrontation of states around the «North African apple of discord», is examined in detail. The background history of events is investigated simultaneously in two dimensions, closely connected with each other by

multifaceted cause-and-effect relationships. First, from the point of view of a relatively local confrontation, concentrated in the administrative boundaries of the Moroccan Sultanate and the conditional political-geographical boundaries of the North African subregion and caused by deep economic and political contradictions that reached their apogee at the time of the world's entry into the new, industrial era. Secondly, a smooth transition is made from a local-regional interpretation of the origins of the Moroccan crisis to a more «global» understanding of it. The analysis is carried out as if in a two-dimensional coordinate system: along the «France-Germany» axis and the «Entente - Triple Alliance» axis. The inseparable interdependence of the mentioned factors and the inappropriateness of excessive concentration on a certain «level» of the development of the crisis situation around Morocco are postulated. Due attention is paid to the structuring of the events of the First Moroccan crisis by highlighting and organizing its internal phases; the consequences of the Alchiceras Conference for all parties to the conflict are assessed. Emphasis is also placed on the polarization of the system of international relations on the eve of the First World War.

Keywords: *First Moroccan crisis, Morocco, Sultanate, France, Germany, Entente, Alchisera Conference.*

REFERENCES

1. Nachgelassene Papiere. 1838-1901. 1976. Bd. 1–2. Boppard am Rhein. (in German).
2. Die Geheimen Papiere Friedrich von Holsteins. 1956. Bd. 1-4. Göttingen, 1956-1963 (in German).
3. Hanotaux, G. 1931. History of the French colonies and the expansion of France in the world. V. III. Paris (in French)
4. Delonche, L. 1916. *Statutinter national du Maroc*. Paris (in French).
5. Stuart, G.H. 1921. *French Foreign Policy from Fashodato Serajevo(1898–1914)*. NY.

The article was received by the editors 21.09.2023.

The article is recommended for printing 05.11.2023.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-08>
УДК 327,5

Владислав Едуардович Кошельник

аспірант кафедри політології філософського факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

V.Koshelnyk@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-6744-6047>

ВІРМENO-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено питання тривалого вірмено-азербайджанського конфлікту в рамках Нагірно-Карабаського регіону. Розглянуто проблематику етнічної полеміки Нагірного Карабаху як одного з основних факторів протистояння, вказано історичні коріння його започаткування. Проаналізовано питання ескалації між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою після розпаду Радянського Союзу в кінці 1980-х років та зроблено висновки щодо нової хвилі протистояння. Дана класифікація офіційних документів та матеріалів для аналізу зазначеної проблеми. Підкреслено значення військового конфлікту між Вірменією та Азербайджаном через невирішене питання Нагірно-Карабаського регіону не лише для Центрально-Азійського регіону, а й для всього світу. Розглянуто зацікавленість певних зовнішніх гравців у необхідності розв'язання карабаської проблеми. Дано оцінку ролі міжнародних акторів в рамках опосередкованої участі, а також миротворчої місії, арбітражної тощо. Визначено сучасний стан військового конфлікту. Проаналізовано хронологію та перебіг ведення бойових дій між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою. Розглянуто останні події вірмено-азербайджанського конфлікту у Нагірно-Карабаському регіоні та показано основні моменти динаміки протистояння, а також висвітлено основні прийняті рішення внаслідок антитерористичної операції азербайджанської армії в Нагірному Карабасі. Визначено можливі шляхи до стабілізації ситуації та врегулювання карабаського конфлікту, особливо підкреслено залучення громадянського суспільства та спільнот з обох боків для розв'язання міждержавної проблеми, підкреслено значення комплексного вирішення як політичних, так і гуманітарних аспектів конфлікту. Значна роль у стабілізації Нагірно-Карабаського регіону надається міжнародним організаціям у ролі посередників та виробленні реалістичних і взаємоприйнятних рішень.

Ключові слова: *Республіка Вірменія, Азербайджанська Республіка, Нагірно-Карабаський регіон, військовий конфлікт, національні інтереси.*

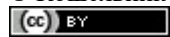
Як цитувати: Кошельник, В.Е. 2023. Вірмено-азербайджанський конфлікт: хронологія подій та політичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 61-67. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-08>

In cites: Koshelnyk, Vladyslav. 2023. Armenian-Azerbaijani Conflict: Chronology of Events and Political Aspect. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 61-67. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-08> (in Ukrainian)

Актуальність зазначеної проблеми безпосередньо пов'язана з важливим пошуком методів врегулювання конфлікту, що виник у Нагірному Карабасі. У тривалий період безперервного конфлікту розглядалися різні шляхи розв'язання проблеми. На жаль,

результатом участі третіх країн (наприклад, Російської Федерації) та міжнародних урядових організацій стала зміна фази конфлікту: з гострою на тліючу. Але він зберігається, і ескалація і посилення конфлікту набагато вірогідніше, ніж укладання миру. Звертаючи увагу, що за останні 10-15 років це не перший спалах військового конфлікту, до ситуації слід підійти з ефективними пропозиціями щодо врегулювання. Недостатня вивченість теми також додає актуальності зазначеній

© Кошельник В.Е., 2023.

This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License 4.0**.

проблемі. Стрічки новин про події в Нагірному Карабасі поповнюються постійно як у Росії, так і за кордоном, але, незважаючи на це, історичне узагальнення досі відсутнє. Однак раціональний і найбільш ефективний алгоритм для вирішення нагірно-карабаського конфлікту може бути знайдений при визначенні передумов дій його учасників та сторін, які безпосередньо зацікавлені у ньому.

Конфлікт у Нагірному Карабасі, який раніше вважався одним із найсерйозніших етнополітичних протистоянь у Закавказзі, сьогодні вже вважається завершеним. У цьому протистоянні брали участь дві незалежні держави – Республіка Вірменія та Азербайджанська Республіка, які продемонстрували не тільки силу, а й волю до відкритого військового протистояння. Військовий конфлікт між цими країнами у Нагірно-Карабаському регіоні становив не лише проблему для центральноазійського регіону, але й важливу геополітичну складову для всього світу. Ця складова характеризувалася як залученням країн світу до мирного врегулювання конфлікту, так і спробами окремих держав використати це протистояння для досягнення власних національних інтересів. Відновлення військового конфлікту у Нагірно-Карабаському регіоні з 2 квітня 2016 року знову підняло питання пошуку шляхів мирного завершення цього протистояння. Для Росії особливо важливим було швидке врегулювання ситуації у Нагірному Карабасі, оскільки тривалий конфлікт уздовж західних кордонів, а також «гаряча точка» в безпосередній близькості від південних кордонів могла завдати удару по її національній безпеці. Тому аналіз Нагірно-Карабаського конфлікту був і залишається важливим завданням для фахівців та аналітиків.

Особливий інтерес становило вивчення дій Азербайджану у цьому конфлікті, зокрема його спроби звільнити території, окуповані Вірменією. Важливо також відзначити ефективність азербайджанської армії як на полі бою, так і в інформаційному просторі, де вона мала значну перевагу у силах та засобах.

Протягом робочого процесу з написання статті вдалося виявлено кілька груп, на які вдалося поділити офіційні документи та матеріали, які були використані.

Міжнародно-правові акти та документи щодо альтернативних шляхів вирішення етнополітичних конфліктів, у Нагірному Карабасі, зокрема, належать до першої

групи інформаційних ресурсів; також туди можна додати нормативно-правові акти Вірменії, Азербайджану та невизнаної Нагірно-Карабаської республіки.

До другої групи інформаційних ресурсів потрапили інтерв'ю та виступи офіційних осіб і лідерів Вірменії, Азербайджану та невизнаної Нагірно-Карабаської республіки. Ці джерела дають змогу поглянути на ситуацію з точки зору кожної сторони конфлікту та зрозуміти, як вони бачать ситуацію.

Звіти воєнних міністерств Вірменії та Азербайджану, які стосуються перебігу збройних зіткнень та втрат, які зазнали обидві сторони зазначених обома сторонами під час загострення конфлікту, були також використані для знаходження актуальних даних.

Також було взято до уваги роботи зарубіжних і вітчизняних авторів, виконані крізь призму загальної теорії етнополітичних конфліктів. Автори також торкаються проблем, динаміки, типології та структури цих протистоянь. Йдеться про роботи В. Авксентьева, Р. Абдулатіпова, Д. Кліміна, А. Мацньова, Є. Савва, В. Тишкова та інших. У монографії А. Аклаєва, яку варто виділити, «Етнічно-політичний конфлікт: аналіз та управління», розгорнуто показано й описано природу цих зіткнень, виділено і охарактеризовано їхні основні види.

У роботі ставилися такі дослідницькі завдання: розглянути підходи до визначення поняття та природи етнополітичних конфліктів, класифікувати види та головні причини етнополітичних зіткнень, проаналізувати початок конфлікту в Нагірному Карабасі та його розвиток до цього дня, виявити історичні та політичні причини; дати оцінку ситуації на даний момент часу в Нагірному Карабасі та провести аналіз позицій усіх причетних до конфлікту сторін, а також тих, хто зацікавлений у вирішенні цього питання; перерахувати найбільш раціональні методи та механізми врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Метою дослідження є висвітлення сучасної фази військового конфлікту, аналіз ролі міжнародних акторів у конфлікті між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою в Нагірно-Карабаському регіоні та дати оцінку етнічному аспекту протистояння.

Вірмено-азербайджанський конфлікт, який почався у кінці 1980-х років, є одним із найбільш заплутаних та тривалих регіональних конфліктів пострадянського

простору. Його коріння сягають глибоко в історію, але основним каменем спотикання став регіон Нагірного Карабаху, що є предметом територіального спору між Вірменією та Азербайджаном. Цей конфлікт не тільки призвів до масових людських страждань та переміщення населення, але й здійснює значний вплив на регіональну стабільність та міжнародні відносини (Мацієвський 2004).

Конфлікт у Нагірному Карабасі, який раніше ускладнювався етнічними, історичними, релігійними та культурними факторами, а також геополітичними інтересами регіональних держав і світових сил, тепер вважається завершеним. На етнічному рівні це протистояння між вірменським населенням Нагірного Карабаху, яке прагнуло до незалежності чи приєднання до Вірменії, та азербайджанським урядом, що наполягав на збереженні територіальної цілісності Азербайджану, набуло особливої гостроти після розпаду Радянського Союзу та проголошення обома країнами незалежності (Майоров 2020).

На регіональному рівні, конфлікт вплинув на взаємини між країнами Південного Кавказу та залученими регіональними силами, зокрема Туреччиною та Росією. Туреччина, з її тісними культурними та історичними зв'язками з Азербайджаном, виступала як стратегічний союзник цієї країни, тоді як Росія історично підтримувала Вірменію. Геополітична динаміка конфлікту ускладнювала міжнародне посередництво та пошук його вирішення. На міжнародному рівні Вірмено-азербайджанський конфлікт привертав увагу через своє стратегічне розташування в регіоні, який служить транзитним маршрутом для енергетичних ресурсів з Каспійського регіону до Європи, змушуючи багато країн і міжнародних організацій бути зацікавленими у стабільності у цьому регіоні. Проте численні міжнародні спроби посередництва, зокрема зусилля Мінської групи ОБСЄ, довготривале вирішення конфлікту не було досягнуто донедавна (Аббасов 2011: 120).

Таким чином, вірмено-азербайджанський конфлікт, який мав глибокі історичні коріння і проходив через різні політичні та соціальні епохи, набувши особливої актуальності під час та після радянської епохи, на сьогодні вважається завершеним. Однак його вплив на регіональну та міжнародну політику, який потребував комплексного підходу до вирішення, враховуючи як історичні коріння проблеми, так і сучасні

геополітичні реалії, залишається ключовим аспектом у розумінні динаміки регіональної безпеки.

Коріння конфлікту між Вірменією та Азербайджаном можна відслідковувати з періоду царської Росії, коли обидві території були частиною Російської імперії. Однак справжній конфлікт зародився в період раннього радянського правління, коли під час встановлення радянської влади на Кавказі було прийнято ряд рішень, що стосувалися територіального розподілу. Нагірний Карабах, регіон з переважно вірменським населенням, був переданий Азербайджанській РСР, хоча й зі статусом автономії. Це рішення було сприйнято вірменською спільнотою як несправедливе і стало причиною тривалої напруженості (Нагірний Карабах: 30 років протистояння).

У радянські часи конфлікт був заморожений завдяки централізованій владі СРСР, яка придушувала національні аспірації та розбіжності. Проте напруженість продовжувала існувати під поверхнею. Радянська політика управління національними меншинами часто використовувала принцип «розділяй та володарюй», що призводило до поглиблення відмінностей між різними національностями та збільшення недовіри між ними. З припиненням існування соціалістичного блоку на початку 1990-х років обидві республіки – Вірменія та Азербайджан – заявили про свою незалежність. Це призвело до відновлення історичних претензій та конфліктів, які були заморожені за радянських часів. Вірменська сторона підняла питання про статус Нагірного Карабаху, прагнучи до його незалежності або приєднання до Вірменії, тоді як Азербайджан наполягав на збереженні територіальної цілісності. Це призвело до військового конфлікту, який тривав до досягнення нестійкого перемир'я у 1994 році (Конфлікт у Нагірному Карабасі 2023).

Відтоді Нагірний Карабах залишається основним пунктом дискусій та конфліктів між Вірменією та Азербайджаном. Неспроможність обох сторін досягнути довгострокового мирного врегулювання, незважаючи на численні міжнародні спроби посередництва, свідчить про складність та глибину цього конфлікту. Історичний контекст, зокрема радянські рішення та політики, відіграли ключову роль у затягуванні цього тривалого протистояння, яке продовжує впливати на регіональну безпеку та міжнародні відносини.

Як уже відмічалось, вірмено-азербайджанський конфлікт, що ескалував у кінці 1980-х років, розгорнувся в серію подій, яка визначила регіональну динаміку на Південному Кавказі протягом наступних десятиліть. Ця хронологія складається з кількох ключових моментів, що мали вирішальний вплив на розвиток та характер конфлікту.

Перші серйозні зіткнення відбулися в кінці 1980-х, коли Вірменія та Азербайджан ще були частинами Радянського Союзу. Напруга зростала через спірну приналежність Нагірного Карабаху, що призвело до військових дій між етнічними вірменами регіону та азербайджанськими силами правопорядку. Ці зіткнення переросли у відкрите військове протистояння, яке тривало протягом початку 1990-х років, ставши одним із перших і найгостріших конфліктів на пострадянському просторі. У 1994 році після тривалих та кровопролитних боїв було досягнуто перемир'я. Воно, хоча й поклало край активним бойовим діям, але не розв'язало основних проблем конфлікту, зокрема питання статусу Нагірного Карабаху. Наступні роки були відносно спокійними, хоча й характеризувалися постійною напруженістю та періодичними зіткненнями на лінії фронту. Ескалація конфлікту відновилася в 2020 році, коли обидві сторони відновили бойові дії. Ця нова хвиля військових зіткнень відзначалася використанням сучасного озброєння та інтенсивністю боїв. Вона призвела до значних територіальних змін, людських втрат, а також посилила міжнародну увагу до конфлікту.

Відновлення бойових дій у минулому потребувало міжнародних зусиль, спрямованих на пошук шляхів до мирного вирішення конфлікту. Проте на той час повноцінного врегулювання конфлікту так і не було досягнуто. Ця ситуація відбивала складності, з якими стикалися міжнародні спільноти та посередники у вирішенні такого складного і багатовимірного протистояння (Мамедов 2013: 175).

Кожен з цих етапів конфлікту відіграв значну роль у формуванні сучасної геополітичної карти регіону та вплинув на взаємини між Вірменією та Азербайджаном, їхню внутрішню політику і міжнародні відносини.

Політичний аспект вірмено-азербайджанського конфлікту був багатограним і складним, оскільки включав внутрішньополітичні фактори та зовнішньополітичні

вектори обох країн, вплив регіональних держав, таких як Туреччина та Росія, а також роль міжнародних організацій у спробах посередництва з метою його врегулювання. Внутрішньополітичні фактори в Азербайджані та Вірменії суттєво впливали на перебіг конфлікту. В Азербайджані цей конфлікт часто використовувався урядом як засіб консолідації влади та відволікання уваги від внутрішніх проблем, тоді як для Вірменії питання Нагірного Карабаху було центральним у національній ідентичності та зовнішній політиці.

Роль регіональних сил, особливо Туреччини та Росії, була значною у контексті конфлікту. Туреччина, зі своїми тісними культурними та історичними зв'язками з Азербайджаном, виступала як його підтримка, особливо у сфері військової співпраці та економічних зв'язків. Водночас Росія, з її історично близькими зв'язками з Вірменією та членством у Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), намагалася зберегти баланс між підтримкою Вірменії та уникненням прямого протистояння з Азербайджаном, враховуючи свої геополітичні та економічні інтереси в регіоні (Половнікова 2021).

Міжнародні організації, зокрема Мінська група ОБСЄ, яка була створена для посередництва між сторонами, включаючи представників зі США, Росії та Франції, відіграли важливу роль у спробах вирішити конфлікт. Однак, незважаючи на численні зусилля з їхнього боку, остаточного вирішення конфлікту не було досягнуто, оскільки міжнародні зусилля часто зіштовхувалися з непримиренними позиціями сторін та з впливом зовнішніх сил, які мали власні інтереси в регіоні.

Таким чином, політичний аспект Вірмено-азербайджанського конфлікту включав складну взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначали його динаміку. Внутрішньополітичні реалії кожної країни, разом із регіональними геополітичними інтересами та міжнародними зусиллями з врегулювання, не сприяли вирішенню тривалого і складного конфлікту, що продовжував впливати на стабільність та безпеку цього регіону Південного Кавказу.

Політичні переговори та мирні ініціативи, які відбувалися під егідою міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ та ООН, зазнавали ряд перешкод у минулому. Відсутність взаємної довіри між сторонами конфлікту та глибокі розбіжності в їхніх

поглядах на майбутнє Нагірного Карабаху значно ускладнювали досягнення консенсусу. Незважаючи на численні раунди переговорів, вони так і не привели до взаємоприйняттого рішення.

Гуманітарні наслідки цього конфлікту були жахливими. Тисячі людей з обох боків стали переміщеними особами, втративши свої домівки та засоби для існування. Це спричинило зростання соціального невдоволення, збільшення рівня бідності та погіршення умов життя населення в регіоні. Забезпечення базових потреб постраждалих та відновлення інфраструктури Карабаху стали важливими завданнями для обох урядів та міжнародних донорів (Шелест 2020).

У контексті вірмено-азербайджанського конфлікту останні події, що мали місце у 2023 р., вказують на значний перелом у динаміці тривалого протистояння. З оголошенням Азербайджаном антитерористичної операції 19 вересня 2023 р., яка також відома як третя карабаська війна, спостерігається радикальна зміна в стратегічному балансі в регіоні. Цей акт не лише ознаменував нову фазу військового конфлікту, але й поклав початок процесам, що кардинально змінили політичний ландшафт Нагірного Карабаху.

Угода про припинення вогню та подальше розформування армії невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки (НКР) мають глибокі імплікації для стабільності та політичного майбутнього регіону. Виведення вірменських військових підрозділів з Карабаху та визначений час припинення існування НКР з 1 січня 2024 року означає кінець однієї з найбільш тривалих та складних територіальних суперечок у пострадянському просторі.

Ці події вимагають детального аналізу в контексті міжнародного права, регіональної безпеки та впливу глобальних геополітичних змін. Зокрема актуальним залишається питання впливу цих змін на стабільність у Кавказькому регіоні та на більш широкі стратегічні відносини між регіональними та світовими державами. У цьому контексті ініціатива Вірменії щодо підписання пакту про ненапад з Азербайджаном свідчить про зміну стратегії в її підході до врегулювання конфлікту. Цей крок може розглядатися як засіб запобігання ескалації конфлікту та пошуку шляхів до мирного врегулювання, що відбиває стратегічну необхідність забезпечення національної безпеки та політичної стабільності.

Що стосується можливих шляхів до стабілізації ситуації та її довгострокового врегулювання, то вони вимагають комплексного підходу. По-перше, необхідно відновлення діалогу між Вірменією та Азербайджаном на основі взаємної поваги та готовності до компромісів. По-друге, міжнародні організації повинні відігравати більш активну роль у посередництві, пропонуючи реалістичні та взаємоприйнятні рішення. По-третє, важливим є залучення громадянського суспільства та спільнот з обох боків для побудови мостів довіри та взаєморозуміння.

Ключові виклики для майбутнього Нагірного Карабаху та обох країн Південного Кавказу включають необхідність розв'язання гуманітарних проблем, зокрема питань переміщених осіб, відновлення постраждалих спільнот та вирішення соціально-економічних наслідків конфлікту. Важливим аспектом є також забезпечення довгострокової безпеки та стабільності в регіоні, що вимагає комплексного підходу та співпраці міжнародних акторів. Однією з головних можливостей для майбутнього є продовження діалогу та вибудова взаєморозуміння між сторонами конфлікту. Це може включати залучення до діалогу громадянського суспільства, проведення спільних проєктів та ініціатив, які сприятимуть мирному співіснуванню та взаємній довірі. Також важливим є залучення міжнародних посередників, які можуть запропонувати свіжі реалістичні підходи та об'єктивне бачення для вирішення конфлікту.

Враховуючи складність та багатомірність вірмено-азербайджанського конфлікту, будь-яке мирне врегулювання вимагатиме часу, терпіння та взаємних поступок від обох сторін. Забезпечення тривалого миру в регіоні можливо лише через комплексне вирішення як політичних, так і гуманітарних аспектів конфлікту, що потребує спільних зусиль на міжнародному рівні та готовності до діалогу з обох сторін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мацієвський, Ю. 2004. Теоретичні аспекти аналізу громадських конфліктів: множинність концептуальних підходів, *Людина і політика* 3: 1-20 URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/109/1/teoretychni.pdf>
2. Майоров, М. Карабах: гіркі плоди «Чорного саду», 2020. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/30/158188/>

3. Аббасов, Ш. 2011. *Азербайджан: досягнення та втрачені можливості*. Тбілісі: Фонд Фрідріха Еберта: 118-133.
4. Нагірний Карабах: 30 років протистояння (хронологія конфлікту), 2018. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29064079.html>
5. Конфлікт у Нагірному Карабасі: з чого все почалося. 2023. *Chas.News* URL: <https://chas.news/current/konflikt-mizh-azerbaidzhanom-ta-virmenicyu-poyasnyuemo-chomu-kraini-voroguyut-cherez-nagirni-karabah>
6. Мамедов, Н. 2013. Про історію Нагірно-Карабахського регіону Азербайджанської Республіки. *Гілея* 3: 172-178.
7. Половнікова, Д. 2021. Конфлікт в Нагірному Карабасі: причини розгортання та ескалації. *CENSS* URL: <https://censs.org/Конфлікт-в-Нагірному-Карабасі-причин/>
8. Шелест Г. 2020. Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт? URL: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-treba-znati-zhurnalistam-pro-virmeno-azerbajdzhanskyj-konflikt-i35680>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2023

Стаття рекомендована до друку 30.10.2023.

Vladyslav Koshelnyk

PhD student, Department of Political Sciences V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
V.Koshelnyk@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-6744-6047>

ARMENIAN-AZERBAIJIAN CONFLICT: CHRONOLOGY OF EVENTS AND POLITICAL ASPECT

The issue of the long-term Armenian-Azerbaijani conflict within the framework of the Nagorno-Karabakh region has been studied. The problem of the ethnic polemic of Nagorno-Karabakh as one of the main factors of the confrontation is considered, and the historical roots of its initiation are indicated. The issue of escalation between the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan after the collapse of the Soviet Union at the end of the 1980s was analyzed and conclusions were drawn regarding a new wave of confrontation. The classification of official documents and materials for the analysis of the specified problem is given. The importance of the military conflict between Armenia and Azerbaijan due to the non-resolution of the Nagorno-Karabakh region issue is emphasized not only for the Central Asian region, but for the whole world. The interest of certain external players in the need to solve the Karabakh problem is considered. The role of international actors in the framework of indirect participation, as well as peacekeeping mission, arbitration, etc. is evaluated. The current state of the military conflict is determined. The chronology and course of hostilities between the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan are analyzed. The latest events of the Armenian-Azerbaijani conflict in the Nagorno-Karabakh region are considered and the main points of the dynamics of the confrontation are shown, as well as the main decisions made as a result of the anti-terrorist operation of the Azerbaijani army in the Nagorno-Karabash region are highlighted. Possible ways to stabilize the situation and settle the Karabakh conflict are identified, the involvement of civil society and communities on both sides to resolve the interstate problem is especially emphasized, and the importance of a comprehensive solution to both the political and humanitarian aspects of the conflict is emphasized. A significant role in the stabilization of the Nagorno-Karabakh region is given to international organizations in the role of mediators and development of realistic and mutually acceptable solutions.

Keywords: *Republic of Armenia, Republic of Azerbaijan, Nagorno-Karabakh region, military conflict, national interests.*

REFERENCES

1. Matsievskiy, Yu. 2004. Theoretical aspects of the analysis of social conflicts: a plurality of conceptual approaches, *Man and Politics* 3: 1-20 URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/109/1/teoret_ychni.pdf (in Ukrainian)
2. Mayorov, M. 2020. Karabakh: bitter fruits of the "Black Garden", *Historical truth*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/30/158188/> (in Ukrainian)
3. Abbasov, Sh. 2011. *Azerbaijan: achievements and lost opportunities*. Tbilisi: Friedrich Ebert Foundation: 118-133 (in Ukrainian)
4. Nagorno-Karabakh: 30 years of confrontation (chronology of the conflict), 2018. *Radio Liberty*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29064079.html> (in Ukrainian)
5. The conflict in Nagorno-Karabakh: where it all started. 2023. *Chas.News*. URL: <https://chas.news/current/konflikt-mizh-azerbaidzhanom-ta-virmeniyu-poyasnyemo-chomu-kraini-voroguyut-cherez-nagirni-karabah> (in Ukrainian)
6. Mamedov, N. 2013. About the history of the Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan. *Gilea* 3: 172-178. (in Ukrainian)
7. Polovnikova, D. 2021. Conflict in Nagorno-Karabakh: causes of deployment and escalation. *CENSS*. URL: <https://censs.org/Conflikt-v-Nahirnoy-Karabasa-prukhn/> (in Ukrainian)
8. Shelest G. 2020. What should journalists know about the Armenian-Azerbaijani conflict? URL: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-treba-znaty-zhurnalistam-pro-virmeno-azerbajdzhanskyj-konflikt-i35680>

The article was received by the editors 11.09.2023.

The article is recommended for printing 30.10.2023.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 pt, список літератури – 12 pt через півтора інтервали.

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 pt. **Ім'я та по батькові, прізвище** автора малими жирними літерами через кому – у лівому куті - 12 pt., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 pt через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 pt., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – анотація (не менше 1800 знаків без пробілів) українською (або англійською, якщо стаття написана англійською). Потім : **Як цитувати: Як цитувати:** Петренко, М.С. 2021. Назва статті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*: 43: __ - __. <https://doi.org/10.26565>

In cites: Petrenko, Mykuta. 2021. The title of the article. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*: 43: __ - __. <https://doi.org/10.26565> (in Ukrainian)

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Гелд 2005: 160); (Моделі демократії 2005). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

– після СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ пишемо :

Стаття надійшла до редакції 25.03.2023

Стаття рекомендована до друку 30.04.2023

Потім у верхньому лівому куті сторінки 12 pt. ті самі дані про автора англійською Нижче назва та анотація статті англійською (якщо сама стаття написана англійською, то назва і анотація – українською) з ключовими словами, далі REFERENCES, де література перекладається англійською. Нижче –

The article was received by the editors 6.04.2023.

The article is recommended for printing 21.04.2023.

Відповідно, якщо стаття написана англійською, то подається СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (література мовою оригілану)

Переклад англійською має бути професійним. Перед англійською та російською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 pt. *курсивом*.

Приклад: СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. Where is Political Science Going. *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André. 1999. Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey, *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення, *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукот, С. 2016. Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій, *Держава та регіони. Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

Norris, Pippa. 1996. Candidate Recruitment. In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies*. London: Sage: 289-302.

Buonanno, Laurie. 2017. The European Migration Crisis. In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Гелд, Девід. 2005. Моделі демократії. В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.

Кузьо, Тарас. 2004. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект. В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.

Бжезінський, Збігнєв. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.

Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.

Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

План дій ЄС з гендерних питань на 2016–2020 роки.

URL: <https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020>

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) англійською. Якщо вся література англійською, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з українських джерел, ім'я та ініціали, назву статті, місто видання, а також найменування видання пишемо англійською. Якщо журнал має англійську версію, даємо офіційну його англійську назву. Статті, написані будь-якою мовою європейських країн перекладати англійською не потрібно. Наприклад: Gendźwiń, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. Jak głośnią wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski, *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля:** зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, англійською та російською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Наукова ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 44

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 30.11.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 6,21 Обл.-вид. арк. 7,76

№ зам. 34/24

Наклад 50 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09